रा. अ. ऐय्यनय्यंगार्यः

144[illegible]

[illegible]

6=00

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్సమస్తాస్తికజనానాం హితాహిత
ధర్మాధర్మప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా నిఖిల
పురుషార్థసాధకే పూర్వమీమాంసాశాస్త్రే ప్రవివృత్సూ
నాం బాలానాం సంక్షేపతస్తత్ప్రక్రియాజ్ఞానాయ
శ్రీమత్కృష్ణయజ్వవిరచితా
మీమాంసాపరిభాషా
శ్రీమల్లౌగాక్షిభాస్కరవిరచితః
మీమాంసార్థసంగ్రహః
శ్రీమదాపదేవవిరచితః మీమాంసాన్యాయప్రకాశశ్చ
ఇత్యేతద్గ్రంథత్రయమ్
శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న
సింహాసనారూఢశ్రీకృష్ణరాజేంద్రాశ్రితేన
ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
ప్రాచీనానేక విద్వత్పుస్తకసాహాయ్యేన
యథామతి పరిశోధ్యపరిష్కృతం
శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యరారాజమానాయాం
విద్యాతరంగిణ్యాఖ్య స్వీయ ముద్రాక్షరశాలాయాం
ముద్రాపితంసద్విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతన్మూల్యం రూప్యకలాదశకమ్
[illegible]

ముద్రణావసరే శుద్ధమాతృకాయాః అలాభాత్ క్వచిద్విపర్యాసా అభూవన్. తత్సర్వం శుద్ధపుస్తకాంతరావలోకనపూర్వకం శుద్ధాశుద్ధపత్రికాయాం పరిహృతమ్. తదవలోక్య ఏతత్పుస్తకగ్రహీతారస్సర్వేఽపి మహాంతస్సమీకుర్యురితి ప్రార్థయామి.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

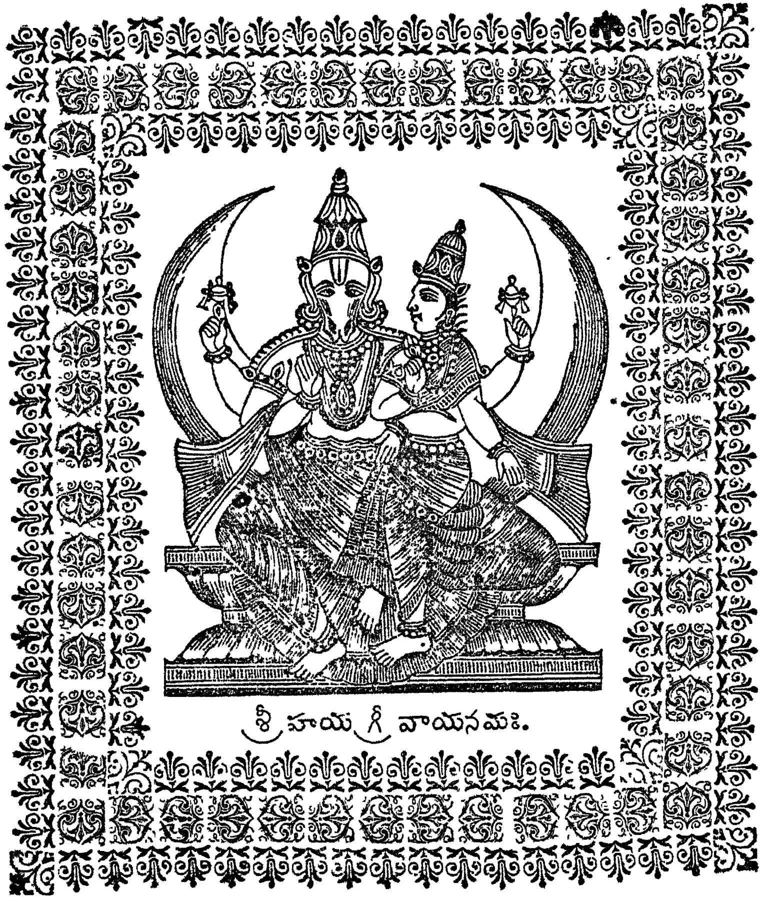
శ్రీ

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

॥ శ్లో ॥ సూర్యనారాయణంవందేదేవీంత్రిపురసున్దరీమ్ ।
గురూనధిగతార్థాంశ్చ నిరన్తరమహంభజే ॥ ౧ ॥
బాలానాంశాస్త్రసిద్ధ్యర్థాక్లేశబోధాయధీమతాం।
మీమాంసాపరిభాషేయం క్రియతేకృష్ణయజ్వనా ॥

వా ॥ ఇహఖలు మహర్షిణాజైమినినా ద్వాదశలక్షణ్యాం పూర్వ
మీమాంసాయాం. ధర్మాధర్మావేవానుష్ఠానోపయోగితయా విచారితౌ,
తత్ర వేదబోధితేష్టసాధనతాకోఽర్థో ధర్మః, యథా యాగాదిః । వేదబోధి
తానిష్టసాధనతాకోఽర్థోఽధర్మః । యథా కళంజభక్షణాదిః । తయోశ్చ వే
దస్మృతిరాచారశ్చ ప్రమాణమ్ । తత్రవేదః స్వతన్త్రప్రమాణం । వే
దమూలకత్వేన స్మృతేః ప్రామాణ్యమ్ । ఆచారస్య వేదస్మృత్యుభ
యమూలకత్వేన ॥ సచ వేదోద్వివిధః ॥ మన్త్రరూపోబ్రాహ్మణరూ
పశ్చేతి ॥ తత్ర ప్రయోగకాలీనార్థస్మరణహేతుతయా మంత్రాణాం
ముపయోగఇతివక్ష్యతే ॥ ప్రయోగోఽనుష్ఠానం ॥ తత్కాలీనేత్య
ర్థః ॥ విధాయకంవాక్యంబ్రాహ్మణం ॥ బ్రాహ్మణశేషశ్చార్థవాదః ॥
తస్య విధేయప్రాశస్త్యప్రతీతిజననద్వారా విధివాక్యైకవాక్యత
యా ప్రామాణ్యమితివక్ష్యతే ॥ తచ్చానేకవిధం॥ కర్మోత్పత్తివాక్యం।
గుణవాక్యం । ఫలవాక్యం । ఫలాయగుణవాక్యం । సగుణకర్మోత్పత్తి
వాక్యం ॥ ఇత్యాదిభేదాత్ ॥ తత్ర యేనవాక్యేనేదంకర్మకర్తవ్యమితి
బోధ్యతే ॥ తత్ కర్మోత్పత్తివాక్యం ॥ యథా అగ్నిహోత్రం జుహు
యాదితి ॥ అత్రాగ్నిహోత్రహోమః కర్తవ్యతయా విధీయతఇతి క
ర్మోత్పత్తివాక్యం । విహితేకర్మణి తదంగతయా ద్రవ్యదేవతాదివిధాయి

ముద్రణావసరే శుద్ధమాతృకాయా అలాభాత్ క్వచిద్విపర్యాసా అభూవన్. తత్సర్వం శుద్ధపుస్తకాంతరావలోకనపూర్వకం శుద్ధాశుద్ధపత్రికాయాం పరిహృతమ్. తదవలోక్య ఏతత్పుస్తకగ్రహీతారస్సర్వేపి మహాంతస్సమీకుర్యురితి ప్రత్యైమి.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

శ్రీ

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

॥ శ్లో ॥ సూర్యనారాయణంవందే దేవీంత్రిపురసున్దరీమ్ ।
గురూనధిగతార్థాంశ్చ నిరన్తరమహంభజే ॥ ౧ ॥
బాలానాంశాస్త్రసిద్ధార్థాక్లేశబోధాయధీమతాం।
మీమాంసాపరిభాషేయం క్రియతేకృష్ణయజ్వనా ॥

వా ॥ ఇహఖలు మహర్షిణాజైమినినా ద్వాదశలక్షణ్యాం పూర్వమీమాంసాయాం. ధర్మాధర్మావేవానుష్ఠానోపయోగితయా విచారితౌ, తత్ర వేదబోధితేష్టసాధనతాకోధర్మః, యథా యాగాదిః । వేదబోధితానిష్టసాధనతాకోఽధర్మః । యథా కళంజభక్షణాదిః । తయోశ్చ వేదస్మృతిరాచారశ్చ ప్రమాణమ్ । తత్రవేదః స్వతన్త్రప్రమాణం । వేదమూలకత్వేన స్మృతేః ప్రామాణ్యమ్ । ఆచారస్య వేదస్మృత్యుభయమూలకత్వేన ॥ సచ వేదోద్వివిధః ॥ మన్త్రరూపోబ్రాహ్మణరూపశ్చేతి ॥ తత్ర ప్రయోగకాలీనార్థస్మరణహేతుతయా మంత్రాణాం తూపయోగఇతివక్ష్యతే ॥ ప్రయోగోఽనుష్ఠానం ॥ తత్కాలీనేత్యర్థః ॥ విధాయకంవాక్యంబ్రాహ్మణం ॥ బ్రాహ్మణశేషశ్చార్థవాదః ॥ తస్య విధేయప్రాశస్త్యప్రతీతిజననద్వారా విధివాక్యైకవాక్యతయా ప్రామాణ్యమితివక్ష్యతే ॥ తచ్చానేకవిధం॥ కర్మోత్పత్తివాక్యం। గుణవాక్యం । ఫలవాక్యం । ఫలాయగుణవాక్యం । సగుణకర్మోత్పత్తివాక్యం ॥ ఇత్యాదిభేదాత్ ॥ తత్ర యేనవాక్యేనేదంకర్మకర్తవ్యమితి బోధ్యతే ॥ తత్ కర్మోత్పత్తివాక్యం ॥ యథా అగ్నిహోత్రం జుహుయాదితి ॥ అత్రాగ్నిహోత్రహోమః కర్తవ్యతయా విధీయతేఇతి కర్మోత్పత్తివాక్యం। విహితేకర్మణి తదంగతయా ద్రవ్యదేవతాదివిధాయ

కంవాక్యం గుణవాక్యం ॥ యథా ॥ దధ్నాజుహుయాదితి గుణవాక్య
మిదం ॥ కర్మాంగతయా విహితత్వమేవ దధ్యాదేర్గుణత్వం ॥ అత్ర
హోమస్యోద్దేశ్యత్వం నామమానాంతరప్రాప్తత్వేసతివిధేయాన్వయి
తయా నిర్దేశ్యత్వం ॥ తస్యైవ మానాన్తరప్రాప్తస్య పునఃకథ్యమా
నరూపత్వమనువాద్యత్వం॥ దధ్యాదిగుణాన్వయితయాప్రాధాన్యంచ।
దధ్యాదేర్మానాంతరాప్రాప్తత్వాదత్రైవ విధేయత్వం ॥ హోమసా
ధనత్వాచ్చ హోమాపేక్షయాగుణత్వం ॥ పురుషేణానుష్ఠీయమానత్వా
చ్చోపాదేయత్వంచేతి ॥ అత్ర మానాన్తరప్రాప్తత్వం మానాన్తర
జ్ఞాతత్వం॥ అప్రాప్తత్వంచాజ్ఞాతత్వమితిబోధ్యం ॥ ఉత్పన్నస్య క
ర్మణఃఫలాకాంక్షాయాంఫలసమ్బన్ధబోధకోవిధిః ఫలవిధిః॥యథాఅగ్ని
హోత్రంజుహుయాత్స్వర్గకామఇతి ॥ అత్ర యః స్వర్గంకామయతేస
తత్సాధనత్వేనాగ్నిహోత్రనామకంహోమంభావయేత్కుర్యాదితి॥అ
గ్నిహోత్రవాక్యోత్పన్నస్యకర్మణః ఫలసమ్బంధోబోధ్యతఇతి ఫలవా
క్యమిదం ॥ ప్రాప్తంకర్మాశ్రిత్య ఫలాయ గుణవిధాః ఫలాయ గుణవా
క్యం ॥ యథా దధ్నేన్ద్రియకామస్యజుహుయాదితి ॥ అత్రాగ్నిహో
త్రవాక్యోత్పన్నం హోమమాశ్రిత్య ఇన్ద్రియఫలాయ దధిరూపో గు
ణోవిధీయతే ॥ హోమాశ్రితేన దధ్నా ఇన్ద్రియరూపం ఫలం భావ
యేదితి ॥ హోమాశ్రితేన హోమకారకీభూతేనేత్యర్థః ॥ అయమేవ
గుణఫలవిధిః ॥ గుణకామవిధిరపిచోచ్యతే ॥ ద్రవ్యదేవతాదిగుణవిశిష్ట
కర్మవిధాయకంవాక్యంసగుణకర్మోత్పత్తివాక్యం ॥ యథా సోమేనయ
జేతేతి ॥ అత్ర సోమలతావిశిష్టోయాగోవిధీయతే ॥ విశిష్టవిధావపివి
శేషణస్యార్థాద్విధిః ॥ క్వచిత్, కర్మోత్పత్తివాక్యమేవ ఫలసమ్బన్ధ
బోధకమపి భవతి ॥ యథా ఉద్భిదాయజేతపశుకామఇతి ॥ అత్రోద్భి
న్నామకోయాగో వాక్యాన్తరావిహితఏవ పశుకామస్య పశుఫలాయ
విధీయతఇత్యేకమేవేదంవాక్యం ఫలసాధనయాగకర్మవిధాయకం ॥ప్ర

ధానవిధి రేవాంగవిధిభి రేకవాక్యతయా మహావాక్యతామాపన్నస్స్వర్గ సర్వాంగవిశిష్ట ప్రధానప్రయోగవిధాయకత్వాత్ప్రయోగవిధిరుచ్యతే॥ యథా అగ్నిహోత్రంజుహుయాత్స్వర్గకామ ఇతి ॥ అత్ర అగ్నిహోత్రహోమేన స్వర్గం భావయేదిత్యర్థః ప్రతీయతే ॥ భావయేత్ కుర్యాదితియావత్ ॥ అత్ర కథమనేన హోమేన స్వర్గంకుర్యాదితి కథంభావాకాంక్షాజాయతే ॥ యథా కుఠారేణ ద్వైధీభావం కుర్యాదిత్యుక్తే భవత్యాకాంక్షా కథమనేనద్వైధీభావంకుర్యాదితి ॥ తతోఽద్యమననిపతనాదిసహాయేనేతిగమ్యతే ॥ తద్వదత్రాప్యగ్నిం ప్రణయత్యగ్నిషు సమిధఆదధాతీత్యాద్యంగవిధివిహిత ప్రణయనసమిదాధానాయతనశోధనాదికాంగకలాపజనితోపకారసహితే నాగ్నిహోత్రహోమేన స్వర్గం కుర్యాదితి ప్రకరణకల్పితేన మహావాక్యేన స్వర్గాయ సాంగాగ్నిహోత్రప్రయోగోవిధీయతఇత్యేతాదృశః ప్రయోగవిధిః ॥ అంగజాతమేవేత్థంభావఇతీతికర్తవ్యతాచేతిచోచ్యతే ॥ అత్రాగ్నిహోత్రహోమః ప్రధానం ప్రణయనాదికంసర్వమంగమ్ ॥ నన్విదమనుపపన్నమ్ ॥ ఆశుతరవినాశినాంకర్మణాం కాలాన్తరభావిస్వర్గాదిఫలసాధనత్వానుపపత్తేరితిచెన్నైవం ॥ విహితనిషిద్ధకర్మణాంతత్తద్వాక్యైస్తత్తత్ఫలసాధనత్వేవగతే ఆశుతరవినాశినాం కర్మణాం కాలాంతరభావిఫలసాధనత్వస్యోపపత్త్యర్థమన్తరా పుణ్యపాపరూపమపూర్వంకల్ప్యతే ॥ తతశ్చ యాగాదేరపూర్వద్వారా స్వర్గసాధనత్వం ॥ నసాక్షాత్ ॥ తదేవఫలాపూర్వం ॥ తత్కారణత్వంచ ప్రాచ్యోదీచ్యాంగవిశిష్టస్య ప్రధానస్యభవతి ॥ నప్రధానమాత్రస్య ॥ ప్రధానమాత్రాదేవ ఫలాపూర్వజననే ఫలస్యాపి తతఏవసిద్ధేరంగానామానర్థక్యాపత్తిః॥నను సర్వాంగవిశిష్టస్యప్రధానస్యాపూర్వజనకత్వమయుక్తం ఆశుతరవినాశినః ప్రధానస్యాంగసాహిత్యాభావాదితిచేన్న ॥ ప్రధానకర్మణః స్వరూపేణాంగసాహిత్యాభావేప్యుత్పత్త్యపూర్వద్వారా సాహిత్యసమ్భవాత్ ॥ ప్రధానస్య సర్వాంగసాహిత్యసిద్ధ్యర్థంప్ర

ధానకర్మపరమాపూర్వయోర్మధ్యే ప్రధానమాత్రజన్యముత్పత్తినామ
కం కించిదపూర్వమస్తీత్యంగీకారాత్ ॥ ఏవమంగానామపిపరస్పరస
హితానామేవ ప్రధానోపకారకత్వాత్తేషాం స్వరూపేణ సాహిత్యా
భావాత్తత్తదుత్పత్త్యపూర్వద్వారా సాహిత్యంబోధ్యం॥ అంగానాం
ప్రధానోపకారకత్వంనామ ప్రధానస్య ఫలాపూర్వజననసామర్థ్యా
న్ముఖీకరణమేవ ॥ దర్శపూర్ణమాసయోస్తువిశేషః ॥ యదాగ్నేయో
ష్టాకపాలోమావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాంచాచ్యుతో భవతీత్యా
గ్నేయయాగోవిహితః॥ తాభ్యామేతమగ్నీషోమీయమేకాదశకపాలం
పూర్ణమాసే ప్రాయచ్ఛదిత్యగ్నీషోమీయయాగోవిహితః ॥ఉపాం
శుయాజమంతరాయజతీతి ఉపాంశుయాగః తానబ్రూతామగ్నీషోమా
వాజ్యస్యైవనావుపాంశుపౌర్ణమాస్యాంయజన్నితి వాక్యాత్పౌర్ణ
మాస్యాంవిహితః ॥ ఏతాని పౌర్ణమాస్యాం ప్రధానాని ॥ ఏషామా
గ్నేయాగ్నీషోమీయోపాంశుయాగానాంతత్తద్వాక్యావగతపౌర్ణమా
సీ కాలసమ్బన్ధం నిమిత్తీకృత్య యఏవంవిద్వాన్పౌర్ణమాసీంయజతే
ఇతి విద్వద్వాక్యే పౌర్ణమాసీపదేనైకవచనాన్తేన సముదాయరూ
పేణానువాదః ॥ తేనవేదే యత్రయత్ర పౌర్ణమాసీశబ్దస్తత్రా
గ్నేయాదిసముదాయోపస్థితిః ॥ నను యదాగ్నేయఇతివాక్యంయాగ
వాచకపదస్యాశ్రవణాత్కథం యాగవిధాయకమితిచేన్నైవమ్ ॥ అగ్నిర్దే
వతాస్య పురోడాశస్యేత్యర్థే విహితదేవతా తద్ధితాంతఆగ్నేయశ
బ్దః తస్య పురోడాశపదసామానాధికరణ్యాద్ద్రవ్యదేవతాసమ్బంధోవ
గతః । సయాగమంతరానసంభవతి ॥ ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య యా
గాదన్యత్ర క్రియాయామసంభవాద్యాగక్రియాయామేవసమ్భవో వా
చ్యః ॥ దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగస్య యాగరూపత్వాంగీకారాత్ ॥
అతఃశ్రుత ద్రవ్యదేవతాసంబంధానుమితో యాగోయజేతేతికల్పితపదే
నవిధీయతే ॥ అగ్నిదైవత్యపురోడాశద్రవ్యకామావాస్యాదికాలకర్త

వ్యయాగేనేష్టంభావయేదితి ॥ ఏవం యత్రయత్ర ద్రవ్యదేవతాసంబంధమాత్రం శ్రూయతే ॥ సౌర్యంచరుం నిర్వపేదిత్యాదౌ తత్ర సూర్యదేవతాసమ్బంధానుమితోయాగోవిధీయతఇతినకశ్చిద్దోషః ॥ ననూపాగంశుయాజవాక్యే యజతిశ్రవణాపి విధిప్రత్యయలిఙాదేరభావాత్కథం విధాయకత్వమితిచేన్నైవం ॥ యజతీత్యస్య యజేతేతి విపరిణామేన విధాయకత్వసమ్భవాత్ ॥ ఏవం యత్ర లిఙాదిర్నశ్రూయతే ॥ వ్రీహీన్ప్రోక్షతి సమిధోయజతీత్యాదౌ తత్ర విపరిణామోబోధ్యః ॥ కేచిత్తు ॥ యజతీత్యస్య పఞ్చమలకారత్వాంగీకారాద్విధాయకత్వసంభవఇత్యాహుః॥తథా ఐంద్రందధ్యమావాస్యాయామైంద్రం పయోఽమావాస్యాయామితి వాక్యవిహితౌసాన్నాయ్యయాగౌ యదాగ్నేయఇతివాక్యవిహితాగ్నేయయాగశ్చామావాస్యాయాంప్రధానాని॥ఏషాం త్రయాణాం యఏవంవిద్వానమావాస్యాంయజతఇతివిద్వద్వాక్యే అమావాస్యామితినామ్నా ద్వితీయైకవచనాంతేన సముదాయరూపేణానువాదః॥ తేనవేదేయత్ర దర్శశబ్దోమావాస్యాశబ్దోవా శ్రుతస్తత్ర యాగసముదాయోపస్థితిః ॥ త్రికస్యామావాస్యాపౌర్ణమాసీభ్యాం సముదాయరూపేణ విద్వద్వాక్యే ॥ అనువాదస్య ప్రయోజనంతుదర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యాదౌ ద్వివచనోపపత్తిః ॥ అన్యథా షణ్ణామాగ్నేయాదియాగానాం బహుత్వాద్దర్శపూర్ణమాసైరితిబహువచనంస్యాత్ ॥ మానాంతరేణ ప్రాప్తార్థస్య పునశ్శ్రవణమనువాదః ॥ తథా ఫలవదాగ్నేయాది సన్నిధావామ్నాతాని ప్రయాజాజ్యభాగానూయాజాదీని షణ్ణాంయాగానామంగభూతాని ॥ (లోకే అనుయాజఇతి ప్రయోగః ॥ వేదేతు అనూయాజఇతి ॥) ఏవంస్థితే దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యస్యాయమర్థః ॥ దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం సముదాయాభ్యాం పరస్పరసహితాభ్యాం స్వర్గాపూర్వంకుర్యాదితి ॥ తత్ర కథం కాలద్వయవర్తి

నాస్సముదాయయోః పరస్పరసాహిత్యమిత్యాకాంక్షాయాం స్వరూపేణ సాహిత్యాభావేపి త్రికాత్త్రికాదేకైకమపూర్వం జాయతే తద్ద్వారా ద్వయోస్సముదాయయోస్సాహిత్యమిత్యుచ్యతే । ఏకైకస్య త్రికస్యాపి త్రికాపూర్వజనకత్వం కథమిత్యాకాంక్షాయాం ప్రయాజానూయాజాదిపూర్వోత్తరాంగకలాపవిశిష్టస్యైకైకస్య త్రికస్య సముదాయాపూర్వజనకత్వముచ్యతే॥ఏకైక త్రికస్య సర్వాంగసాహిత్యం స్వరూపేణ న సమ్భవతీతి త్రిభిర్యాగైస్త్రీణ్యుత్పత్త్యపూర్వాణి జాయంతే ॥ తద్ద్వారా సర్వాంగసాహిత్యే అంగానామపి ప్రయాజాదీనాం స్వరూపేణ ప్రధానసాహిత్యాభావాత్తదుత్పత్త్యపూర్వద్వారా సాహిత్యంవాచ్యమ్ ॥ తథాచ ప్రధానజన్యోత్పత్త్యపూర్వాణాంప్రయాజాదిజన్యోత్పత్త్యపూర్వైస్సాహిత్యం యదస్తి తదేవ ప్రధానానామంగవిశిష్టత్వరూపం సాంగత్వం ॥ ఏవంచ పౌర్ణమాస్యామాగ్నేయాదిజన్యైస్త్రిభిరపూర్వైః ప్రయాజాదిజన్యోత్పత్త్యపూర్వసచివైస్సముదయాపూర్వమేకం జన్యతే ॥ తథాదర్శేపి ॥ ఆగ్నేయైంద్రద్వయజన్యైస్త్రిభిరపూర్వైరంగోత్పత్త్యపూర్వసచివైరేకం త్రికాపూర్వంజన్యతే ॥ తాభ్యాం త్రికాపూర్వాభ్యాం ఆగ్నేయాద్యుత్పత్త్యపూర్వత్రితయజన్యాభ్యాం ఫలజనకీభూతమహాపూర్వం ఫలాపూర్వనామకంజన్యతే ॥ తతశ్చ ఫలమితి ॥ తథాచ సర్వాంగోపకృతాభ్యాం దర్శపూర్ణమాసాభ్యామపూర్వద్వారా స్వర్గంకుర్యాదితి ఫలాపూర్వనిష్పత్తయే సాంగప్రధానకర్తవ్యతాబోధకో విధిః ప్రయోగవిధిరితి సిద్ధం ॥ విధిః పునరపి త్రివిధః ॥ అపూర్వవిధిః నియమవిధిః పరిసంఖ్యావిధిశ్చేతి ॥ తత్ర యో విధిరత్యంతాప్రాప్తమర్థం ప్రాపయతి సోపూర్వవిధిః ॥ యథా దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతి ॥ ఏతద్విధ్యభావే దర్శపూర్ణమాసీయవ్రీహిషు ప్రోక్షణం కథమపి న ప్రాప్నోతి ॥ ఏతద్విధిసత్వేతు తత్సమ్బంధివ్రీహిషు ప్రోక్ష

ణంప్రాప్నోత్యేవేత్యత్యంతాప్రాప్తప్రోక్షణప్రాపకత్వాదయమ
పూర్వవిధిః ॥ యోవిధిః పక్షే ప్రాప్తమర్థం నియమయతి సనియ
మవిధిః ॥ యథా తత్రైవ్రీహీనవహంతీతి ॥ ఏతద్విధ్యభావేదార్శ
పౌర్ణమాసికేషు వ్రీహిషూత్పత్తివాక్యావగతపురోడాశోపయోగి
తండులనిష్పత్త్యనుకూలవైతుష్యరూపకార్యాయా వహనవత్కరదా
చిన్నఖవిదళనమపి ప్రాప్నుయాదితి తస్మిన్పక్షే అవహననస్యప్రా
ప్త్యభావాత్కార్యాన్యథోపపత్తేరవహననస్యపాక్షికీప్రాప్తిస్స్యాత్
సత్యస్మిన్విధౌ అవహననేనైవ వైతుష్యంకార్యమితినియమేసతి విదళ
నం సర్వాత్మనానివర్తతఇతి నియమవిధిరయం ॥ నచ వైతుష్యస్య న
ఖవిదళనేనాపి సంభవాదవహనననియమోవ్యర్థః ప్రయోజనాభా
వాదితివాచ్యం ॥ అవఘాతేనైవ వైతుష్యకరణే కించిదదృష్టంజన్యతే
ఇతి నియమాదృష్టాంగీకారాన్నియమేన దృష్టకార్యలాభేప్యదృష్ట
స్యోత్పత్తేః ॥ తచ్చాపూర్వంయాగోత్పత్త్యపూర్వద్వారాఫలాపూర్వే
ఉపయుజ్యతే ॥ తేన నియమాపూర్వాభావే ఫలాపూర్వమేవ నోత్ప
ద్యతఇతికల్పనాన్నియమాపూర్వస్య నవైయర్థ్యం । ఏవం వ్రీహిసా
మాదినియమవిధిషుబోధ్యం ॥ ద్వయోస్సముచ్చిత్యప్రాప్తావితరనివృ
త్తిఫలకోవిధిః పరిసంఖ్యావిధిః ॥ యథా చయనప్రకరణే ఇమామ
గృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీ మాదత్తఇత్యశ్వరశనాగ్రహణాం
గత్వేన మంత్రవిధిః ॥ ఏతద్విధ్యభావేహిరశనాగ్రహణప్రకాశకో
మంత్రః రశనాదానప్రకాశనసామర్థ్యరూపాల్లింగాదశ్వరశనాదా
నఇవ గర్దభరశనాదానేపి నియమేనప్రాప్నుయాత్ ॥ సత్యస్మిన్
విధౌ అనేనమంత్రేణాశ్వరశనామేవాదదీత ॥ నతుగర్దభరశనాం।సా
తుతూష్ణీమేవ గ్రాహ్యా ॥ ఇతి గర్దభరశనాతో మంత్రనివృత్తిర్భవతీ
తి ద్వయోస్సముచ్చిత్య ప్రాప్తావితరనివృత్తిఫలకత్వాదయం పరిసం
ఖ్యావిధిః ॥ పూర్వం దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం ప్రయాజాదీనాము

క్తం ॥ తత్రాంగత్వబోధకప్రమాణాని శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణ
స్థానసమాఖ్యాభేదేన షట్ । తత్ర దధ్నాజుహుయాదితి । అత్రాగ్ని
హోత్రవాక్యప్రాప్తం హోమంజుహుయాదిత్యనేనోద్దిశ్య తత్కార
ణత్వేన తృతీయాశ్రుత్యా దధివిధీయత ఇతి శ్రుత్యా దధ్నోఽంగత్వమ్ ॥
లింగంనామసామర్థ్యం ॥ తచ్చ ద్వివిధం ॥అర్థగతంశబ్దగతంచేతి॥
ఆద్యంయథా ॥ స్రువేణావద్యతీత్యవదానసామాన్యశేషత్వావగమేపి
స్రువస్య సామర్థ్యరూపాల్లింగాదాజ్యసాన్నాయ్యాదిద్రవద్రవ్యా
వదానవిశేషాంగత్వం స్రువేణ పురోడాశాద్యవదానస్యకర్తుమశక్య
త్వాత్ ॥శబ్దగతంతు లింగమర్థప్రకాశనసామర్థ్యం ॥యథాఅగ్నయేజు
ష్టం నిర్వపామీతిమంత్రస్య నిర్వాపప్రకాశనసామర్థ్యరూపాల్లింగా
న్నిర్వాపాంగత్వం॥యస్యమంత్రస్య యత్ప్రకాశనసామర్థ్యం తస్య
తదంగత్వం ॥పదాంతరసమభివ్యాహారోవాక్యం॥ యథాఇషేత్వేతిఛిన
త్తీతి॥అత్రఛేదనాంగత్వేనఇషేత్వేతిమంత్రః వాక్యేనవిధీయతే ॥ య
ద్వా అగ్నయేజుష్టమిత్యత్రైవ అగ్నయేజుష్టమిత్యాదిపదానాం నిర్వ
పామీత్యనేనైకవాక్యతాపన్నత్వాన్నిర్వాపాంగత్వం॥ ప్రకరణంనామ
పరస్పరాకాంక్షా ॥యథా॥ దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయ
జేతేతి ॥అత్ర దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గాపూర్వంకుర్యాదిత్యుక్తే
భవత్యాకాంక్షా॥ కథమాభ్యాం స్వర్గాపూర్వం కర్తవ్యమితి ॥ తథా ఫ
లవదాగ్నేయాదిసన్నిధౌ సమిధోయజతి తనూనపాతం యజత్యాజ్య
భాగౌ యజతీత్యాదిభిః ప్రయాజాదయః ఫలరహితాశ్శ్రుతాః ॥ తే
షాం స్వవాక్యేషు ఫలాశ్రవణాద్భవతి ప్రయోజనాకాంక్షా । కిమేతే
షాం ప్రయోజనమితి ॥ తతశ్చ ప్రయాజాదీనాం ప్రయోజనాకాంక్షా
యాం దర్శపూర్ణమాసయోః కథంభావాకాంక్షాయాం పరస్పరా
కాంక్షాలక్షణేన ప్రకరణేన ప్రయాజాదీనాం సర్వేషాం దర్శపూర్ణ
మాసాంగత్వంనిశ్చీయతే ॥ స్థానంనామసన్నిధిః ॥ యథా సాన్నా

యస్యై పాత్రసన్నిధౌ శుంధధ్వమితి మంత్రస్య పాఠాత్ ॥ సన్నిధానాత్సా
న్నాయ్యపాత్రప్రోక్షణాంగత్వం ॥ సమాఖ్యా సంజ్ఞా ॥ యథా ॥ అధ్వర్యు
కాండప్రతిపాదితే కర్మజాతే ఆధ్వర్యవసమాఖ్యావశాదధ్వర్యోః కర్తృ
త్వేనాంగత్వం ॥ తథా ఐంద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజా
కామ ఇత్యాదిషు కామ్యేష్టిసమాఖ్యాతేషు ఐంద్రాగ్నాదియా
గేషు కామ్యేష్టియాజ్యా పురోనువాక్యా కాండసమాఖ్యావశాదు
భావామింద్రాగ్నీ ఇత్యాదీనాం యాజ్యానువాక్యాత్వేన వినియోగః ॥
వినియోగో నామ అంగత్వేనాన్వయః ॥ శ్రుత్యాదీనామేకత్రసమావేశే
పూర్వపూర్వస్య ప్రాబల్యం ॥ ఉత్తరోత్తరస్య దౌర్బల్యం ॥ యథా ॥
కదాచన స్తరీరసీత్యైంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే ॥ ఇత్యగ్నిహో
త్రప్రకరణ ఆమ్నాయతే ॥ అత్ర మంత్రస్యేంద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూ
పాల్లింగాదింద్రోపస్థానాంగత్వే ప్రాప్తే ఐంద్ర్యేతి తృతీయా శ్రు
త్యా గార్హపత్యమితి ద్వితీయాశ్రుత్యా చ గార్హపత్యోపస్థానాంగ
త్వేనవిధినా లైంగికే ఇంద్రోపస్థానే వినియోగో బాధ్యతే । శ్రుతిర్హి
స్వతో వినియోజికా ॥ లింగంత్వింద్రప్రకాశనసామర్థ్యమాలోచ్య ॥
ఐంద్ర్యేంద్రముపతిష్ఠతే ఇతి శ్రుతికల్పనాద్వారా వినియోజకమితి
వాచ్యమ్ ॥ తచ్చాత్రనసంభవతి ॥ యత్ర శ్రుతివినియోగో నాస్తి అ
గ్నయే జుష్టం నిర్వపామీత్యాదౌ తత్ర మంత్రస్య నిర్వాపప్రకాశనసామ
ర్థ్యమాలోచ్యానేన మంత్రేణ నిర్వాపం కుర్యాదితి శ్రుతికల్పనాద్వా
రా లింగం వినియోజకం భవత్యేవ । శ్రుతికల్పనాప్రతిబంధకాభావాత్
తథా స్యోనం తే సదనం కరోమి తస్మింత్సీదేత్యత్ర తస్మిన్నితి తచ్ఛబ్దస్య
పూర్వవాక్యార్థసాపేక్షతయా ఏకవాక్యత్వభానాద్వాక్యప్రమాణే
న ద్వయోరేకమంత్రత్వం భాతి ॥ లింగేన భిన్నమంత్రత్వం భాతి ॥ ఆ
ద్యస్య సదనప్రకాశనసామర్థ్యాత్ ॥ తస్మింత్సీదేత్యస్య సాదనప్ర
కాశకత్వాత్ ॥ తత్ర వాక్యాపేక్షయా లింగస్య ప్రాబల్యాద్వాక్యం

బాధిత్వా లింగేన స్యోనంత ఇత్యస్య సదనాంగత్వం । తస్మింత్సీదేత్యస్యసాదనాంగత్వమితి నిర్ణయః ॥ స్యోనంతఇత్యస్య తస్మింత్సీదేత్యనేనైకవాక్యత్వబలాద్యథాకథంచిత్సాదనసామర్థ్యరూపం లింగం కల్పయిత్వాఽనేనవిశిష్టమంత్రేణసాదనం కుర్యాదితిశ్రుత్యాఃలింగేనస్యోనంతఇత్యస్యశీఘ్రం సదనేవినియోగేసతి తేనైవమంత్రస్యనైరాకాంక్ష్యాద్వాక్యప్రమాణాల్లింగం కల్పయిత్వా శ్రుతికల్పనాప్రతిబధ్యతే విళంబితత్వాదితి ॥ లింగేనవాక్యస్యబాధః । ఏవం వాక్యేనప్రకరణస్య ప్రకరణాత్ స్థానస్యస్థానాత్సమాఖ్యాయాబాధోవేదితవ్యః॥తథాశ్రుత్యావాక్యాదేరపిబాధః ॥ తదేవమంగతాబోధకప్రమాణానిశ్రుత్యాదీని నిరూపితాని ॥ తచ్చాంగత్వం శేషత్వం పారార్థ్యమితియావత్ । పరోద్దేశేన ప్రవృత్తకృతివ్యాప్యత్వంపారార్థ్యం ॥ ప్రయాజాదీనాం దర్శపూర్ణమాసోద్దేశేన ప్రవృత్తపురుషకృతివ్యాప్యత్వాల్లక్షణసంగతిః॥ దర్శాదేఃప్రయాజాద్యుద్దేశ్యప్రవృత్తకృతివిషయత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః । కేవలప్రయాజాదీనుద్దిశ్యకస్యచిదపిపురుషస్యాప్రవృత్తేః ॥

తాన్యంగాని ద్వివిధాని ॥ సన్నిపత్యోపకారకాణి ఆరాదుపకారకాణిచేతి ॥ యాన్యంగాని సాక్షాత్పరంపరయావా ప్రధానయాగశరీరంనిష్పాద్య తద్ద్వారా తదుత్పత్త్యపూర్వోపయోగీని తాని సన్నిపత్యోపకారకాణి ॥ యథావ్రీహ్యాదిద్రవ్యాణి ॥ తత్సంయుక్తావహననప్రోక్షణాదీనిచ।అగ్న్యాదిదేవతాతత్సంయుక్తయాజ్యానువాక్యావచనాదీనిచ అత్ర ప్రోక్షణాదేర్వ్రీహిగతాతిశయద్వారాఽవహననాదేస్తుషవిమోకాదిరూపదృష్టద్వారా వ్రీహ్యాదీనాంపిష్టద్వారా పురోడాశనిష్పాదకత్వం తద్ద్వారా యాగశరీరతదుత్పత్త్యపూర్వహేతుత్వంచ యాజ్యానువాక్యాదేర్దేవతాసంస్కారద్వారా దేవతాయాశ్చ సాక్షాద్యాగశరీరనిర్వర్తకత్వం (అతిశయద్వారా విసృష్టస్య స్మరణరూపమతిశయః) తద్ద్వారా తదుత్పత్త్యపూర్వోపయోగిత్వంచ ॥ యాగస్య

దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగరూపత్వాత్ ॥ ద్రవ్యదేవతేహి యాగస్వ
రూపమితి సిద్ధాంతాచ్చ ॥ ఏతాన్యేవసామవాయికానీత్యుచ్యంతే ॥
ఆత్మసమవేతాపూర్వజనకాన్యారాదుపకారకాణి ॥ యథా ॥ ప్రయా
జాజ్యభాగానుయాజాదీని ॥ ఏతాని ద్రవ్యగతం దేవతాగతంవా సం
స్కారం నజనయంతి । కింత్వాత్మగతమదృష్టం జనయంతీత్యారాదుప
కారకాణి । తత్ర సామాన్యతః కర్మద్వివిధమ్ ॥ అర్థకర్మ గుణకర్మచే
తి ॥ తత్రాత్మగతాపూర్వజనకంకర్మ అర్థకర్మ ॥ యథాఅగ్నిహోత్రం
దర్శపూర్ణమాసప్రయాజాదికం ॥ గుణకర్మసంస్కారజనకం ॥తచ్చ
ద్వివిధమ్॥ఉపయుక్తసంస్కారకంఉపయోక్ష్యమాణసంస్కారకంచేతి।
తత్రోపయుక్తసంస్కారకంప్రతిపత్తికర్మ ॥ ఉపయుక్తస్యఆకీర్ణక
రస్యద్రవ్యస్యవిహితదేశే ప్రక్షేపః ప్రతిపత్తిరితిలక్షణాత్ ॥ యథా ॥
ఇడాభక్షణకృష్ణవిషాణప్రాసనచతురవత్తహోమాదికం ॥ నన్విడాభ
క్షణస్య ప్రధానయాగోపయుక్తాకీర్ణకరపురోడాశద్రవ్య ప్రక్షేపా
త్మకత్వాత్ప్రతిపత్తిత్వంయుక్తం ॥ హోమస్యతు యాగోపయుక్తద్రవ్య
సంస్కారకత్వాభావాత్కథం ప్రతిపత్తిత్వం॥ హోమస్యయాగసమా
నకాలీనత్వేనహోమసంస్కార్యస్యచతురవత్తాదేరుపయుక్తత్వాభావా
దితిచేదత్రాహుః ॥ ఉపయుక్తసంస్కారమాత్రంప్రతిపత్తిః ॥ నతు
ప్రధానయాగోపయుక్తత్వం ॥ తథాసతి పశోర్విశసనానంతరం వపా
హృదయాద్యుద్ధరణకాలకర్తవ్యలోహితశకృన్నిరసనస్య ప్రతిపత్తిత్వా
భావప్రసంగాత్ । యాగోపయుక్తద్రవ్యప్రక్షేపరూపత్వాభావాత్ ।
తథా కృష్ణవిషాణప్రాసనస్యాపి ప్రతిపత్తిత్వంనస్యాత్ ॥ యాగాం
గభూతకండూయనోపయుక్తత్వేపి యాగోపయుక్తత్వాభావాత్ ॥
అతః యత్ర క్వచనోపయోగమాత్రంవివక్షితం ॥ యత్ర క్వచిదుపయో
గః తత్రాప్యస్తి వపాహృదయాద్యుద్ధరణేనోపయుక్తపశోస్సంబంధి
నశ్శకృల్లోహితస్యాకీర్ణకరస్య ప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్ । ఏవంయథా

కథంచిదుపయోగో హోమస్థలేప్యస్తి ॥ తథాహి ॥ ప్రతిపత్తిస్త్రిధా ॥ ప్రధానోత్తరకాలా ప్రధానసమకాలా ప్రధానపూర్వకాలాచేతి ॥ తత్రాద్యా ఇడాభక్షణాదికా ॥ ద్వితీయాహోమాదికా ॥ తథాహి ॥ దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే ॥ సకృదుపస్తృణాతి ॥ ద్విర్హవిషోవద్యతి ॥ సకృదభిఘారయతి ॥ చతురవత్తం జుహోతి ॥ ఇతి తత్ర చతురవత్తవాక్యే హోమానువాదేన చతురవత్తద్రవ్యం తత్సాధనత్వేన నవిధీయతే ॥ హోమస్య అప్రాప్తత్వేనానువాదాసంభవాత్ ॥ నచయదాగ్నేయ ఇతి వాక్యాద్ధోమప్రాప్తిః ॥ తద్వాక్యస్య యాగవిధాయకత్వాత్ ॥ నచ యాగహోమయోరభేద ఇతి వాచ్యం ॥ దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగస్య యాగశబ్దార్థత్వాత్ప్రక్షేపవిశిష్టస్య యాగస్య హోమశబ్దార్థత్వాత్తత్రాగ్నేయచోదనయా యాగస్య ప్రాప్తత్వేపి ప్రక్షేపాంశస్యాప్రాప్తత్వేనానువాదాసంభవాత్ ॥ కింతూపస్తరణాద్వ్యవదానాభిఘారణవాక్యైః ప్రాప్తం చతురవత్తముద్దిశ్య తత్సంస్కారత్వేన ప్రక్షేపో జుహోతీత్యనేన విధీయతే ॥ సచ సంస్కారః ప్రతిపత్తిరూప ఏవ ॥ అగ్నయే జుష్టమభిఘారయామీత్యాదినిర్దేశైర్యాగాఙ్గభూతాగ్న్యాదిదేవతార్థతయా యథాకథంచిదుపయుక్తస్య పురోడాశస్య ప్రతిపత్త్యపేక్షయా చతురవదానకర్మకప్రక్షేపస్య ప్రతిపత్తికర్మత్వౌచిత్యాత్ ॥ సచ సంస్కారః ప్రధానసమకాలః ॥ హోమోహి వషట్కృతే జుహోతీతి విధానాద్వషట్కారోత్తరక్షణే అధ్వర్యుః కర్తవ్యః ॥ యాగోపి తస్మిన్నేవక్షణే యాగస్య స్మరణార్థేన వషట్కారేణ స్మారితస్సన్ యజమానేనానుష్ఠేయ ఇతి ॥ తయోర్యౌగపద్యసంభవాత్ । తదిదం సర్వం ప్రధానాధికరణవార్తికే స్థితం । ప్రధానపూర్వకాలా ప్రతిపత్తిర్యథా ॥ శకృత్సం ప్రవిధ్యతి । లోహితం నిరస్యతీతి ॥ శకృత్సంప్రవేధనలోహితనిరసనే ॥ ఇదమపి పశావనాలంభాల్లోహితశకృత్తోః కర్తృత్వమిత్యధికరణే స్థితం ॥ ఉపయోక్ష్యమాణసంస్కారోపవ్య

నేకవిధః । సాక్షాద్వినియుక్తసంస్కారః ॥ సాక్షాద్వినియుక్తస్య య
ముపకారకం తత్సంస్కారః వినియోక్ష్యమాణసంస్కారశ్చేతి ॥ తత్రా
ద్యో యథా ॥ వ్రీహిభిర్యజేతేత్యాదివాక్యాద్వినియుక్త వ్రీహీణామవ
హననసంస్కారః ॥ వ్రీహీనవహంతీత్యాదౌ అవఘాతాదిరూపః ॥ ద్వి
తీయో యథా ॥ వత్సమాలభేతేతి ॥ దోహాంగత్వేన సాక్షాద్వినియుక్తస్య
గోద్రవ్యస్యోపకారకో వత్సస్తత్సంస్కారకమిదమాలంభనం ॥ తృతీయో
యథా॥ తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజి
నమితి ॥ అత్ర సేతి తచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్య వైశ్వదేవయాగాంగత్వేన వి
నియోక్ష్యమాణం యత్పయః తత్సంస్కారకత్వాద్వినియోక్ష్యమాణ
సంస్కారకం దధ్యానయనం ॥ పశుపురోడాశయాగస్తూపయుక్తోపయో
క్ష్యమాణదేవతాసంస్కారార్థః ॥ త్యాగాంశే అదృష్టార్థశ్చ ॥ అ
త్ర తత్సంస్కార్యాగ్నీషోమీయదేవతాయా వపాయాగే ఉపయుక్త
త్వాత్ ॥ హృదయాద్యంగయాగేషు ఉపయోక్ష్యమాణత్వాచ్చ ॥ స్విష్ట
కృద్యాగో ద్రవ్యాంశే దేవతాంశే చ ఉపయుక్తసంస్కారార్థః । త్యాగాం
శే అదృష్టార్థశ్చ ॥ సూక్తవాక సాధనప్రస్తరప్రహరణమపి తథైవ ॥
ఉత్తమప్రయాజో యక్ష్యమాణదేవతాసంస్కారత్వాత్తదంశే ఉపయో
క్ష్యమాణసంస్కారః । ఇతరాంశే అదృష్టార్థశ్చ ॥ హృదయాదిహవిర్యా
గాత్పూర్వం క్రియమాణో వసాహోమోపి వసాంశే ప్రతిపత్తిరితరాం
శే అదృష్టార్థ ఇత్యాద్యూహ్యం ॥ కేచిత్తు ॥ ఉపయోక్ష్యమాణసం
స్కారభిన్నసంస్కారకర్తృత్వం ప్రతిపత్తికర్తృత్వం ॥ చతురవత్తద్రవ్యస్య
హోమేనభస్మీభూతస్య హోమే ఉపయోక్ష్యమాణత్వాభావాత్ ॥ త
ద్భిన్నత్వం హోమేఽస్తీతిలక్షణసంగతిః ॥ అత్రాయం విశేషః ॥ అర్థ
కర్మణి ద్రవ్యాపేక్షయా కర్మణాం ప్రాధాన్యం (కర్మణి) ద్రవ్య
స్య గుణత్వం ॥ యథా అగ్నిహోత్రాదౌ దధ్యాదేర్గుణత్వం ॥ గు
ణకర్మణి ద్రవ్యస్య ప్రాధాన్యం (ద్రవ్యే చ) కర్మణో గుణత్వం ॥

వ్రీహీన్ప్రోక్షతి అవహంతీత్యాదౌ ద్వితీయయా వ్రీహీణాం క్రియాసాధ్యత్వప్రతీతేః క్రియాపేక్షయా ద్రవ్యస్య ప్రాధాన్యం ప్రోక్షణాదిక్రియాయా స్తదపేక్షయా గుణత్వమితి॥ పునరపి గుణకర్మ చతుర్విధం ॥ ఉత్పత్త్యాప్తివికృతిసంస్కృతిభేదాత్ ॥ తత్రోత్పత్తిసంస్కారో యథా ॥ అగ్నీనాదధీతేతి మంత్రవిశేషైస్సంభారేషు నిధాపితాహవనీయాదయ ఉత్పద్యంత ఇత్యాహవనీయాద్యుత్పత్తిహేతుభూతసంస్కారజనకత్వాదాధానస్యోత్పత్తిసంస్కారత్వం ॥ ఆప్తిసంస్కారో యథా ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేన స్వాధ్యాయ ఆప్యతే ఇత్యాప్తిసంస్కారోఽయం ॥ వికృతిర్యథా ॥ వ్రీహీనవహంతీతి॥ అత్ర వ్రీహిగతవైతుష్యరూపవికృతిజననాదవహననం వికృతిసంస్కారకం॥ సంస్కృతిర్యథా ॥ వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతి ॥ అత్ర ప్రోక్షణస్య వ్రీహిగతాతిశయరూపసంస్కృతిజనకత్వాత్సంస్కృతిరూపగుణకర్మత్వం ॥ అత్రాధానమధ్యయనంచ స్వతంత్రం గుణకర్మ । నతు క్రత్వంగం । ప్రోక్షణాదికం సర్వం క్రత్వంగం గుణకర్మేతి ధ్యేయం ॥ అర్థకర్మ త్రివిధం ॥ నిత్యనైమిత్తికకామ్యభేదాత్ ॥ తత్ర యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతి సాయంజుహోతి ప్రాతర్జుహోతీతి జీవతాపురుషేణ సాయంప్రాతఃకాలయోః నియమేన కర్తవ్యతయావగతమగ్నిహోత్రాదికంనిత్యం ॥ అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదితి దర్శపూర్ణమాసాతిపత్తినిమిత్తకపథికృదిష్ట్యాదికం నైమిత్తికం ॥ నిత్యనైమిత్తికయోరకరణే ప్రత్యవాయఏవ ॥ కృతేఫలంనాస్తీతి కేచిత్ ॥ అన్యేతు దురితనివృత్తిః ఫలమస్తి । నిత్యనైమిత్తికైరేవ కుర్వాణో దురితక్షయమిత్యాదివాక్యైః ప్రత్యవాయనివృత్తేః ఫలత్వేన శ్రూయమాణత్వాత్ । నచైవంతయోరపి కామ్యత్వాపత్తిః ఫలవత్త్వాదితి వాచ్యం ॥ ఫలకామనాపూర్వకానుష్ఠానాభావాత్ ॥ తత్తద్విధివాక్యే ఫలకామముద్దిశ్య తదర్థఫలసాధనత్వేనవిధానాభావాచ్చ కా

మ్యత్వానుపపత్తేః ॥ కామ్యమపికర్మత్రివిధం ॥ కేవలమైహికఫలక మాముష్మికఫలకమైహికాముష్మికఫలకంచేతి ॥ తత్రాద్యం యథా ॥ కారీర్యాదితత్తత్సమయవర్తిశుష్యత్సస్యసంజీవనహేతువృష్టికామినా క్రియతే। నకాలాంతరభావివృష్టికామేనజన్మాంతరీయవృష్టికామేనవా॥ కేవలాముష్మికఫలకంయథా ॥స్వర్గార్థదర్శపూర్ణమాసాదికం॥ స్వర్గస్య ఇహలోకే భోగ్యత్వాభావాత్ । ఐహికాముష్మికసాధారణఫలకంయథా ॥ వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేత భూతికామ ఇతిభూత్యాది ఫలకమిత్యన్యత్రవిస్తరః ॥ నను దర్శపూర్ణమాసాదికర్మణాం వ్రీహ్యాదిద్రవ్యాణాంచ ప్రత్యక్షత్వేన లౌకికత్వాత్కథం వేదస్యాలౌకికార్థబోధకత్వమితిచేన్న ॥ కర్మణాం ప్రత్యక్షత్వేపి తేషాం కర్మణాంస్వర్గాదిఫలసాధనత్వమప్రత్యక్షమితి తత్ఫలసాధనతయా తత్కర్మకర్తవ్యమిత్యేవంఫలసాధనతయాకర్మకర్తవ్యతాబోధకస్య వేదస్యాలౌకికార్థబోధకత్వాత్ । ఏవం వ్రీహ్యాదీనాంయాగాదిక్రియాసాధనత్వం నప్రత్యక్షవేద్యమితితద్బోధకస్యాపి వేదవాక్యస్యఅలౌకికార్థబోధకత్వమితినదోషః ॥ ఇదానీంవిధివాక్యస్య విధాయకత్వప్రకారఃకథ్యతే । తత్ర స్వర్గకామోయజేతేత్యత్ర యజధాతోరుపరితనేతప్రత్యయేధర్మద్వయమస్తి ॥ ఆఖ్యాతత్వం లిఙ్త్వంచేతి ॥ తత్రాఖ్యాతత్వంచ । సర్వలకారసాధారణం । తద్రూపేణేత్యర్థః ॥ లిఙ్ప్రత్యయః పురుషప్రవృత్తిరూపామర్థభావనాంప్రతిపాదయతి ॥ సాచార్థభావనా ॥ కిం కేనకథమితి అంశత్రయవిశిష్టా । తథాహి । యజేతేత్యత్రప్రథమంప్రత్యయేనభావయేదితిప్రతీయతే॥సుబంతాభిహితానాం సర్వేషాంకారకాణాం తిఙంతక్రియాన్వయనియమేసతితిఙంతార్థస్య ప్రాధాన్యాత్ । తత్రాపి ప్రకృత్యర్థాపేక్షయా ప్రత్యయార్థస్య ప్రాధాన్యాత్ప్రథమం ప్రత్యయార్థభావనాయా ఉపస్థితిర్యుక్తా । తతఃకరోతిసమానార్థకభావయేత్సకర్మకత్వాత్కిం

భావయేదితి కర్మాకాంక్షాయాం భిన్నపదోపాత్తోపి స్వర్గో భావ్య
త్వేనాన్వేతి ॥ దుఃఖసాధ్యాత్మకస్య యాగస్య ఈప్సితతమత్వ రూప
కర్మత్వాయోగ్యత్వాత్ స్వర్గస్యత్వానందాత్మకత్వేనేప్సితతమతయా
కర్మత్వేనాన్వయయోగ్యత్వాత్ । తతశ్చ స్వర్గంభావయేదితి బో
ధోభవతి ॥ తతః కేనేతికరణాకాంక్షాయాం సమానపదోపాత్తో యా
గః కరణత్వేనాన్వేతి ॥ యాగేనస్వర్గంకుర్యాదితి । తతశ్చకథంయా
గేన స్వర్గంకుర్యాదితికథంభావాకాంక్షాయాం అగ్న్యన్వాధానావ
హననాదిజన్యదృష్టోపకారేణ ప్రయాజాదిజాతతాదర్థ్యోపకారేణచస
హితేనయాగేన స్వర్గంకుర్యాదితి ॥ అగ్న్యన్వాధానప్రయాజాదిక
మంగజాతమితి కర్తవ్యతయాన్వేతి ॥ కథంభావాకాంక్షాపూరకత్వ
మితికర్తవ్యతాత్వం ॥ యథా । ఓదనకామఃపచేదిత్యత్రలిఙ్భావనా
ప్రతీయతే ॥ కింభావయేదిత్యాకాంక్షాయామోదనోభావ్యత్వేనాన్వే
తి ॥ కేనేత్యాకాంక్షాయాంపాకేనేతిలభ్యతే॥ కథమిత్యాకాంక్షాయాం
తృణఫూత్కారసహితేనేతి ॥ తతశ్చ తృణఫూత్కారాద్యుపకృతేన
పాకేన తేజస్సంయోగేనౌదనంభావయేదితివాక్యార్థస్సంపద్యతే ।త
ద్వద్వేదేపిబోధ్యః । సఏవ లిఙ్త్వావచ్ఛేదేనశబ్దభావనాంప్రేరణా
ఖ్యామభిధత్తే ॥ లోకేపి గామానయేత్యాచార్యవాక్యశ్రవణానంత
రం అయమాచార్యోమాం గామానయేతి ప్రేరయతీతిప్రేరణాఖ్యవ్యా
పారం జ్ఞాత్వైవ శిష్యోగవానయనేప్రవర్తతే ॥ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకా
భ్యాంప్రేరణాజ్ఞానంప్రవృత్తికారణం ॥ ప్రేరణాజ్ఞానస్యచాన్వయవ్య
తిరేకాభ్యాం లిఙాదిశ్రవణజన్యత్వావధారణాత్ । లిఙాదేఃప్రేరణా
యాం శక్తిర్లోకేగృహ్యతే ॥ఇతి॥వేదేపి తత్రైవ శక్తికల్పనౌచిత్యా
త్ ॥ ఇయాంస్తువిశేషః ॥ లోకే గవానయనాదికంప్రత్యనుకూలప్రేర
ణాఖ్యోవ్యాపారః ప్రయోక్తృపురుషగతాభిప్రాయవిశేషః ॥ వేదే
తు ప్రయోక్తృపురుషాభావాల్లిఙాదిశబ్దనిష్ఠఏవస ఇత్యంగీక్రియతే ॥అ

తఏవ శబ్దనిష్ఠవ్యాపారత్వాచ్ఛాబ్దీ భావనేత్యుచ్యతే ॥ యాగహోమా
దివిషయప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ప్రవర్తనా ప్రేరణేతి చోచ్యతే ॥ సైషా శ
బ్దభావనాప్యంశత్రయవిశిష్టా ॥ తత్ర పురుషప్రవృత్తిరూపార్థభావ
నాభావ్యత్వేనాన్వేతి ॥ అధ్యయనావగతలిఙ్గాదికం కరణత్వేనాన్వేతి ॥
అర్థవాదప్రతిపాద్యప్రాశస్త్యజ్ఞానమితికర్తవ్యతాత్వేనాన్వేతి ॥ తత్ర
సాఙ్గవేదాధ్యేతారోఽధీతవ్యాకరణ నిగమనిరుక్తాదివశాద్వ్యుత్పత్తి
మన్తః పురుషా అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయగతలిఙ్గాదిభిః ప్రాశస్త్య
జ్ఞానసచివైర్యాగాద్యర్థం కర్తవ్యతాత్వేన బుద్ధ్వా యాగాదీననుతిష్ఠే
రన్నితి శాబ్దభావనాబోధః ॥ అనుష్ఠానం కుర్యురిత్యర్థః ॥ అనుష్ఠా
నం ప్రవృత్తిః । తేన పురుషప్రవృత్తా శబ్దభావనాభావ్యత్వమక్షతం ॥
ఇయం చ శబ్దభావనా జ్యోతిష్టోమాదిప్రాతిస్వకయాగేషు స్వరూపేణ
ప్రతీయమానాపి కర్తవ్యత్వేన న ప్రతీయతే ॥ అర్థభావనాయా ఏవ తే
షు కర్తవ్యత్వావగమాత్ ॥ కింతు స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి వాక్య
ఏవ కర్తవ్యత్వేన ప్రతీయతే ॥ న చాత్రార్థభావనా
యా ఏవ విధేయత్వమితి వాచ్యమ్ ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి వాక్య
స్యార్థభావనాయా ఏవ సకలవిధివాక్యస్య శబ్దభావనారూపత్వాత్ ॥
తథాహి ॥ అధిపూర్వకాదిఙధ్యయనే ఇతి ధాతోః కర్మణి తవ్యప్రత్య
యో విహితః ॥ కర్మ చ స్వాధ్యాయః ॥ ప్రధానం ॥ తత్సంస్కారకమధ్య
యనం గుణకర్మ । వ్రీహిసంస్కారప్రోక్షణాదివత్ ॥ అధ్యయన
జనితగ్రహణసంస్కారవిశిష్టస్వాధ్యాయస్య ప్రయోజనాకాఙ్క్షాయాం
స్వాధ్యాయగతలిఙ్గాదివిశిష్టవాక్యసామర్థ్యలభ్యం యదనుష్ఠానోప
యికయాగాదిరూపార్థజ్ఞానం తదేవ । దృష్టత్వాత్ । తత్కర్మానుష్ఠా
నద్వారా స్వర్గాదిరూపాలౌకికశ్రేయస్సాధనత్వాచ్చ ప్రయోజనమ్ ॥
కర్మావబోధం వినా కర్మానుష్ఠానాయోగాత్ ॥ న త్వదృష్టం ప్రయోజనం
దృష్టఫలే సమ్భవత్యదృష్టఫలకల్పనాయోగాత్ ॥ తథా చ స్వాధ్యాయవి

ధినైవ స్వాధ్యాయగతవిధివాక్యగతలిఙాదిప్రతిపాదితాస్సర్వాశ్శబ్ద
భావనా అంశత్రయవిశిష్టాః కర్తవ్యత్వేనవిధీయంతే । సాంగవేదాధ్య
యనవ్యుత్పన్నాః పురుషా అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయగతలిఙాదిభి
రర్థవాదావగత(ప్రా)శస్త్యరూపాంగసచివైః ఫలవద్యాగాదికర్తవ్య
తాంబుద్ధ్వా యాగాదీననుతిష్ఠేయురితి ॥ అనుతిష్ఠేయుః ప్రవృత్తిం కు
ర్యురిత్యర్థః । తత్ర పురుషప్రవృత్తేర్భావ్యత్వేనాన్వయాత్ అధ్యయ
నావగతలిఙాదేః కరణత్వేనాన్వయాత్ప్రాశస్త్యజ్ఞానస్యేతి కర్తవ్యతా
త్వేనాన్వయాత్ శబ్దభావనాయా అప్యంశత్రయవైశిష్ట్యం అర్థభావ
నాయామివేష్టం । తత్ర సమీహిత స్వర్గాదిభావ్యకత్వమపి విధివ
శాదేవ ॥ ప్రవర్తనారూపోహి విధిః ॥ యాగాదేః పురుషార్థసాధనత్వే
న తత్ర పురుషం ప్రవర్తయితుం శక్నోతీతి స్వభావ్య పురుషప్రవృత్తివిష
యస్య యాగాదేః పురుషాభిలషితస్వర్గాదిసాధనత్వమాపాదయతి॥
అన్యథా స్వప్రవర్తకత్వమేవనస్యాత్ ॥ ప్రవృత్తిహేతువ్యాపారస్యైవ
ప్రవర్తనాత్వాత్ । లడాదిస్థలేతుప్రవర్తనాత్మకవిధేరభావాదర్థభావనా
యాః పురుషార్థభావ్యకత్వనియమోనాస్తి ॥ భావనాత్వంనామ భవి
తుః ప్రయోజకవ్యాపారత్వం ॥ త(త్రా)ర్థభావనాయాం భవితుర్జా
యమానస్య స్వర్గాదేః ప్రయోజకవ్యాపారత్వాల్లక్షణసంగతిః ॥ శ
బ్దభావనాయామపి పురుషప్రవృత్తిరూపస్య భవితుః ప్రయోజక
వ్యాపారత్వాల్లక్షణసంగతిః ॥ నను జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయ
జేతేత్యత్ర యాగేనస్వర్గంభావయేదిత్యర్థవర్ణనే జ్యోతిష్టోమపద
స్య కథమన్వయఇతి చేన్న ॥ భావనాకరణత్వేనాభిమతయాగనామ
త్వేనాన్వయాత్ ॥ జ్యోతిష్టోమనామకేన యాగేనేతి కథం తన్నామ
త్వమితి చేన్న ॥ జ్యోతీరాఖ్యాః త్రివృదాదిస్తోమా అస్మిన్ సంతీతి వ్యు
త్పత్త్యా యాగనామత్వాత్ ॥ యాగస్య త్రివృదాదిస్తోమసంబంధః కే
నావగమ్యతే ఇతి చేన్న ॥ త్రివృత్పంచదశస్సప్తదశఏకవింశః ॥ ఏ

తానివావతానిజ్యోతీꣳషి॥యఏతస్యస్తోమా ఇతివాక్యాన్తరేణఏతచ్ఛబ్దార్థస్య తత్సంబంధావగమాత్ ॥ ఏవం శాస్త్రోక్తైస్తత్ప్రఖ్యాదిభిర్హేతుభిస్తత్తన్నామత్వంబోధ్యమ్ ॥ శాస్త్రేహి తత్ప్రఖ్యతద్వ్యపదేశయాగికవాక్యభేదైశ్చతుర్భిర్నామత్వం ప్రతిపాదితం ॥తథాహి॥ అగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రశబ్దేనాగ్నిదేవతారూపో గుణోనవిధీయతే॥అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి సాయంజుహోతీతివాక్యవిహితేనమంత్రేణ దేవతాయాః ప్రాప్తత్వాత్ ॥ కింతు అగ్నిప్రఖ్యాపకం అగ్నిప్రాపకం యచ్ఛాస్త్రాంతరం అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిరిత్యాదికం తేనప్రాప్తమగ్నిసంబంధంనిమిత్తీకృత్య అగ్నయేహోత్రంహోమఃఅస్మిన్నితిబహువ్రీహిణా అగ్నిహోత్రపదస్య హోమనామధేయత్వం॥ నచ హోమస్యార్థభావనాయాం కరణత్వాత్తన్నామత్వే అగ్నిహోత్రేణేతి తృతీయాస్యాత్ జ్యోతిష్టోమేనేతివదితి వాచ్యమ్॥ద్వితీయాయాఏవలక్షణయాకరణార్థకత్వాన్నాసాధితం కరణమితి న్యాయేనఅసాధితస్యకరణత్వాయోగాదర్థాత్ప్రాప్తహోమగతసాధ్యత్వానువాదకత్వేనవాద్వితీయోపపత్తేరితి తత్ప్రఖ్యన్యాయాద్యాగనామధేయత్వం।ఏవం శ్యేనేనాభిచరన్యజేతేత్యాదౌ తద్వ్యపదేశన్యాయాత్॥శ్యేనపదంయాగపరం ॥ నతుయాగాంగత్వేన శ్యేనపక్షిరూపగుణవిధిః॥యథావై శ్యేనోనిపత్యాదత్తే ఏవమేవాయంద్విషంతంభ్రాతృవ్యంనిపత్యాదత్తఇత్యుపమానోపమేయవ్యపదేశానుపపత్తిప్రసంగాత్ శ్యేనపక్షీయథాపక్ష్యంతరంనిపత్యాదత్తే॥ఏవమయమపి శ్యేననామకః కర్మవిశేషో భ్రాతృవ్యం శత్రుంనిపత్యాదత్తఇతివ్యపదేశః కర్మనామత్వపక్షఏవయుజ్యతే । యాగాంగతయా శ్యేనపక్షివిధౌ స్వస్య స్వేనైవోపమానోపమేయభావస్స్యాత్ ॥ సచాప్యయుక్తః॥ తస్మాచ్ఛ్యేనపదం నామధేయం ।తతశ్చాభిచరన్ శత్రువధకామః శ్యేననామకేన యాగేనాభిచారంభావయేదితివాక్యార్థః । నన్వేవమప్యభిచారస్యాపి

దోక్తత్వాదాభిచారికే కర్మణ్యాస్తికానామపి ప్రవృత్తిస్స్యాదితి చే
న్న ॥ వేదోక్తోవ్యభిచారో వేదవిహితో నభవతి ఫలత్వాత్ఫలం నవిధే
యం కింతు ఫలముద్దిశ్య తత్సాధనత్వేనకర్మైవవిధేయమితి సిద్ధాంతా
త్ ॥అతోఽభిచారస్యావిహితత్వేనప్రత్యవాయజనకత్వం॥ఏవముద్భిదా
యజేత పశుకామ ఇత్యత్ర పశురూపఫలాయవిధిత్సితస్యయాగస్యోద్భి
త్పదంనామధేయం ॥ నచ యథాకథంచిత్ప్రాప్తయాగముద్దిశ్య తదంగ
తయోద్భిద్రూపగుణవిధిః ॥వ్రీహ్యాదివదుద్భిన్నామకస్య గుణస్య అప్ర
సిద్ధత్వాత్ ॥యాగేతూద్భిద్యతే ఫలమనేనేతియోగవచనవృత్తిసంభవా
ద్యాగనామత్వం ॥ ననూద్భిద్యతేభూమిరనేనేతియోగవశేన ఖనిత్రా
దావప్యుద్భిదః ప్రయోగసంభవాత్ ఖనిత్రాదిగుణవిధిః కింనస్యాదితి
చెన్న ॥ ఏతాదృశస్థలే గుణవిధిః క్వాపివక్తుంనశక్యతే ॥ విరుద్ధత్రికద్వ
యసమావేశాఖ్యదోషప్రసంగాత్ ॥ తథాహి ॥ ఉద్భిదాయజేత పశు
కామ ఇత్యత్ర మానాంతరేణాప్రాప్తస్య యాగస్యానువాదాసంభ
వాత్ పశుకర్తృకభావనాయాం కరణత్వేన యాగోవిధేయః ॥యా
గేన పశూన్భావయేదితి ॥ తతశ్చ యాగస్యవిధేయత్వం ॥ ఫలంప్రతిశే
షతయా ప్రతీయమానత్వాద్గుణత్వం ॥ శేషతయాంగతయేత్యర్థః ॥ ఫల
సిద్ధ్యర్థం పుంసానుష్ఠీయమానత్వాదుపాదేయత్వమితి॥ విధేయత్వగుణ
త్వోపాదేయత్వాత్మకమేకంత్రికంయాగేస్తి । తథా యాగోద్దేశేనో
ద్భిత్పదవిధిత్సితగుణాపేక్షయా ప్రాధాన్యం ఉద్దేశ్యత్వమనువా
ద్యత్వంచేతి ద్వితీయంత్రికం॥తదేతత్త్రికద్వయం పరస్పరవిరుద్ధంఏక
స్మిన్యాగే ప్రసజ్యేత ॥ అతోనగుణవిధిః ॥ నచ సోమేనయజేతేత్యత్ర
విరుద్ధత్రికాదికంవినైకసోమశబ్దస్యసోమవతియాగే లక్షణామంగీకృత్య
సోమవతాయాగేనేష్టం భావయేదితి సోమవిశిష్టయాగవిధానాద్యథా
సోమరూపగుణవిధిః తద్వదుద్భిత్పదస్యాపి మత్వర్థలక్షణయాతో
ద్భిద్గుణవిశిష్టయాగవిధిస్స్యాదితి వాచ్యం ॥ సోమాదౌగత్యంతరాభా

వాన్మత్వర్థలక్షణయా విశిష్టవిధ్యంగీకారాత్ ॥ ఉద్భిదాదౌ తు నా
మత్వేన గతిసంభవాద్విశిష్టవిధ్యంగీకారాయోగాత్ ॥ తస్మాద్యాగవ
శాదుద్భిదాదీనాం నామత్వం ॥ తథా చిత్రయా యజేత పశుకామ ఇత్య
త్ర చిత్రాపదం ప్రాజాపత్యనామధేయం । దధిమధుఘృతమాపో ధా
నాస్తండులాస్తత్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యమితి॥ అత్ర తత్సంసృష్టం ప్రాజాప
త్యమితి సామానాధికరణ్యాద్దధ్యాదిద్రవ్యషట్కస్య ప్రజాపతిదేవ
తాసమ్బంధశ్శ్రుతస్తేనానుమితో యాగో విధీయతే। విహితస్య యాగస్య
ఫలాకాంక్షాయాం చిత్రయా యజేతేతి వాక్యం ఫలసంబంధవిధాయకం ॥
తత్ర ఫలార్థత్వేన పునర్విధిరితి॥ తస్య ప్రాజాపత్యయాగస్య దధ్యాదివిచిత్ర
ద్రవ్యకత్వాత్ చిత్రాపదం నామధేయం॥ న త్వగ్నీషోమీయం పశుమాల
భేతేతివాక్యప్రాప్తం పశుయాగం యజేతేత్యనూద్య చిత్రాత్వస్త్రీ
త్వగుణద్వయవిధానం॥ మానాంతరప్రాప్తం కర్మోద్దిశ్య। తత్రానేకగుణ
విధానే వాక్యభేదాత్॥ తదుక్తం॥ ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం
శక్యతే గుణః । ఇతి మానాంతరాప్రాప్తకర్మత్వేనైకదేవతాష్టాకపా
లపురోడాశామావాస్యాపౌర్ణమాస్యాద్యనేకగుణవిశిష్టో ద్రవ్యదేవ
తాసంబంధేనానుమితో యాగో విధీయత ఇతి సిద్ధాంతాత్ ॥ తదుక్తం॥
ప ॥ అప్రాప్తే తు విధీయంతే బహవోప్యేకయత్నతః ॥ ఇతి ॥ అథయ
థా పశునా యజేతేత్యత్ర మానాంతరప్రాప్తయాగముద్దిశ్య తదంగత
యా పశునేత్యేకపదోపాత్తానాం పశుద్రవ్యతద్గతలింగసంఖ్యాదీనాం
త్రయాణాం వాక్యభేదం వినైవ విధిరంగీకృతః । తద్వదత్రాప్యేకపదో
పాత్తచిత్రాత్వస్త్రీత్వవిశేషితపశుద్రవ్యకారకస్య విధానాన్న వాక్య
భేదః ॥ అతఏవ తత్ర విధేయస్య పశోరుపాదేయత్వాత్తద్గతమేకత్వం
యజ్ఞాంగతయా వివక్షితమిత్యేకేనైవ పశునా యష్టవ్యం । గ్రహం సమ్మా
ర్ష్టీత్యత్రోద్దేశ్యగతత్వాదేకత్వమవివక్షితమితి సిద్ధాంతప్రవాదః కథం
గ్రహం సమ్మార్ష్టీత్యత్ర గ్రహమితి ద్వితీయయా గ్రహస్యేప్సితతమత్వా

నోద్దేశ్యత్వాత్ ప్రయోజనవత్వాచ్చ ప్రాధాన్యంగమ్యతే॥సమ్మార్గస్తు గ్రహంప్రతిగుణభూతః ప్రతిప్రధానంగుణఆవర్తనీయఇతిన్యాయాత్ । యావన్తో గ్రహాస్తేషాం సర్వేషాంసమ్మార్గ ఇతినిశ్చయేసతి కతి గ్రహాస్సమ్మార్జనీయా ఇతిబుభుత్సాయాఅభావాత్ ॥ ఉద్దేశ్యగతమేకత్వంశ్రూయమాణమప్యవివక్షితం ॥ యద్యుచ్యతే నేదమేకత్వముద్దేశ్యగతం ॥ కింతు స్వయంవిధేయమ్ ॥ గ్రహంసమ్మృజ్యాత్ ॥తచ్చైకమితి ॥ తథాసతి విధేయభేదాద్వాక్యభేదస్స్యాత్ ॥ తథా బుభుత్సాయాఅభావాద్విధానాయోగాచ్చోద్దేశ్యగతాసంఖ్యానవివక్షితా । ఉద్దేశ్యగతమపివిశేషణంకించిద్వివక్షితమ్ । యస్యవిశేషణస్యవివక్షాం వినోద్దేశ్యప్రతీతిర్నపర్యవస్యతి యథాత్రైవగ్రహత్వం॥తద్వివక్షాం వినా ఉద్దేశ్యస్వరూపస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్తేనగ్రహజాతీయసాధనకసోమయాగాపూర్వార్థత్వాచ్చమసేషు నసమ్మార్గ ఇతిస్థితమ్ ॥పశునాయజేతేత్యత్ర యాగంప్రతి పశుర్విధేయత్వాద్గుణభూతః । ప్రతిగుణం ప్రధానావృత్తిర్నాస్తీతి కియతాపశునాయాగః కర్తవ్యఇత్యాకాంక్షాయామేకవచనేన ప్రతీయమానం విధేయగతమేకత్వంవివక్షితమ్ ॥ బుభుత్సితత్వాత్ కించ లింగసంఖ్యావిశేషితస్య పశుద్రవ్యరూపకారకస్య ఏకపదోపాత్తస్య విధేయత్వాద్విధేయపశుద్వారా తద్గతలింగసంఖ్యాదేరపి ప్రత్యయోపాత్తస్యవిధేయత్వాద్విధేయపశుద్వారాపి తద్గతలింగసంఖ్యాదేరపి క్రియాంగత్వాదేకత్వంవివక్షితమ్।అథవాతృతీయయావిభక్త్యాభిహితతయాకరణకారకశక్త్యాత్మనాత్ప్రకృతయోఃలిఙ్గసఙ్ఖ్యయోఃప్రాతిపదికార్థపశుద్రవ్యేణసంబన్ధమనాదృత్యతద్వదేవ సాక్షాత్క్రియాంగత్వేనవిధానేసతిపశ్చాదరుణైకహాయనీన్యాయేనపరస్పరమన్వయః॥యాగాంగత్వేనాభిహితో యఃపశుస్సఏకః పుమాంశ్చేతి ॥ యథా అరుణయా పింగాక్ష్యా ఏకహాయన్యాగవాసోమంక్రీణాతీత్యత్ర కారకాణాంక్రియాన్వయనియమాత్కరణవిభక్తిభిరారుణ్యపిం

గాక్షీత్వాదీనాం చతుర్ణాం పరస్పరమనన్వితానామేవ సోమక్రయ
ణాంగత్వేనాన్వయేసత్యారుణ్యాదేర్గుణస్యామూర్తస్య తతఃక్రియా
సాధనత్వాయోగాత్ । క్రియాసాధనగోపరిచ్ఛేదకత్వేన పశ్చాత్పర
స్పరం పార్ష్ణికాన్వయః ॥ యా ఏకహాయనీగౌస్సాపింగాక్షీఅరుణేతిత
ద్వత్ ॥ తదేవముద్దేశ్యగతవిశేషణమవివక్షితమ్ । ఉపాదేయగతంవివక్షిత
మితిస్థితం । ఏవంచ చిత్రాపదేనచిత్రాస్త్రీత్వోభయవిశేషితపశు
కారకస్య యజేతేతియజినానూదితేగ్నీషోమీయపశుయాగేవిధాతుంశ
క్యత్వాత్కథంనామత్వమితిచేన్న ॥ తథాసతి ప్రకృతస్య ప్రాజాప
త్యయాగస్య ఫలసంబంధాకాంక్షస్య హానమప్రకృతాగ్నీషోమీయయా
గస్య కల్పనాచస్యాత్ ॥ తద్ద్వయమయుక్తం ॥ తస్మాచ్చిత్రాపదంక
ర్మనామధేయమ్ ॥ ఏవం తత్ప్రఖ్యాదిభిరన్యతమేనసర్వకర్మనామత్వ
మూహ్యమ్ ॥ ఇత్థం విధివాక్యస్యప్రామాణ్యంవిచారితమ్ ॥

అథార్థవాదవిచారః అర్థవాదానాంతు స్వార్థపరత్వే ప్రయో
జనాభావాదధ్యయనవిధివశేన ఫలవదర్థజ్ఞానార్థత్వస్యావశ్యకత్వా
ద్విధేయగతప్రాశస్త్యప్రతిపాదనద్వారా విధివాక్యైకవాక్యతయా
ప్రామాణ్యమ్ ॥ సచచతుర్విధః ॥ నిందాప్రశంసాపరకృతిపురాక
ల్పభేదాత్ ॥ తత్ర నిందార్థవాదోయథా ॥ అసత్రంవాఏతద్యద
ఛందోమం । అశ్రుజగ్హిరజతంయోబర్హిషిదదాతి పురాస్యసంవ
త్సరాద్గృహేరుదంతి ॥ ప్రశంసాయథా ॥ శోభతేస్యముఖంయఏవంవే
ద ॥ వాయుర్వైక్షేపిష్ఠేత్యేవమాదిః ॥ పరేణేదం మహతా పురుషే
ణ కర్మకృతమితిప్రతిపాదకోర్థవాదః పరకృతిః ॥యథా॥ అగ్నిర్వా
అకామయతేత్యాది ॥ పరప్రవక్తృకార్యాదిప్రతిపాదకఃపురాకల్పః ॥
యథా ॥ తమశపద్ధియాధియాత్వావధ్యాసురిత్యాది ॥ తత్రనిందార్థవా
దస్య విధేయాన్యనిందాద్వారా విధేయప్రాశస్త్యపరత్వమశ్రుజమి
త్యాదిరజతనిందాద్వారా విధేయభూతరజతదాననిషేధప్రాశస్త్యప

రత్వే విరోధాభావాత్ ॥ ఇతరేషాం త్రయాణాంసాక్షాత్ప్రశస్త్య
పరత్వమేవ ॥ వాయుర్వా ఇత్యర్థవాదస్యవాయుఃక్షిప్రగామిత్వాదతి
వప్రశస్తదేవతా అతస్తద్దైవత్యకర్మప్రాశస్త్యమితి ॥ విధేయదేవతా
గతప్రాశస్త్యప్రతిపాదనద్వారా విధ్యేకవాక్యత్వమ్ ॥ అగ్నిర్వా
అకామయతేత్యస్యాగ్నిర్దైవత్యాయాగః పూర్వకాలే అగ్నినాకృత
త్వాత్ ప్రశస్తః ఆధిక్యాత్ ॥ ఇదానీమపి అన్యైర్యజమానైరవశ్యం
కర్తవ్యమితి విధేయకర్మగతప్రాశస్త్యద్వారా విధ్యేకవాక్యత్వం ॥
ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం ॥ క్వచిత్కార్యాంతరమప్యస్తి ॥ యథా ॥
అక్తాశ్శర్కరాఉపదధాతీతివిధానక్తాఇతివచనే ద్రవద్రవ్యసామాన్యం
ప్రతీయతే ॥ తచ్చద్రవ్యంకిమితిసందేహే తేజోవైఘృతమిత్యర్థవాదా
ద్ఘృతమితినిశ్చీయతే ॥ తస్యార్థవాదస్య సందిగ్ధార్థనిర్ణాయకత్వే
నప్రామాణ్యాంగీకారాత్ ॥ ఏవం మంత్రాణామపి విధ్యపేక్షితప్ర
యోగకాలీనానుష్ఠేయార్థమధ్యయనవిధినా కృత్స్నస్వాధ్యాయస్య ఫ
లవదర్థజ్ఞానార్థత్వమేవ। నత్వదృష్టార్థత్వం ॥ దృష్టే సంభవత్య
దృష్టకల్పనాయోగాత్ ॥ ప్రయోగకాలేకర్మజ్ఞానంవినా కర్మానుష్ఠా
నాయోగాత్ । కర్మాపయికమర్థజ్ఞానం మంత్రైః క్రియతే । నచోప
దేష్టృవచనాదినాప్యర్థస్మరణసంభవాదనుష్ఠానోపపత్తిరితివాచ్యం।
మంత్రైరేవార్థంస్మృత్వానుష్ఠానేసతి ఫలంభవతి నాన్యథేతి నియ
మాంగీకారాత్ ॥ నియమేనాదృష్టస్యాంగీకారాత్ ॥ తదభావే తజ్జ
న్యాదృష్టలోపే తన్మూలఫలంనసిద్ధ్యతీతికల్పనాత్ ॥ నన్వేవంమంత్రా
ణాం స్వస్వప్రకాశ్యార్థే వినియోగఇతిఫలితమ్ ॥ వినియోగోనామ శే
షత్వేనాన్వయః॥ శేషత్వంనామాంగత్వం ॥ తతశ్చ ఇమామగృభ్ణన్ర
శనామితి మంత్రస్య రశనాగ్రహణసామర్థ్యమస్తీతి రశనాగ్రహణ
ప్రకాశనసామర్థ్యరూపాల్లింగాదేవ రశనాగ్రహణాంగత్వోపపత్తేః॥
ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్తఇతివచనం కిమర్థ

మితిచేన్న ॥ పరిసంఖ్యార్థత్వాత్ ॥ చయనప్రకరణే అశ్వరశనాగ్రహణం గర్దభరశనాగ్రహణంచేతి ద్వయమస్తి ॥ తత్ర లింగాదశ్వరశనాయాం మంత్రప్రాప్తావుచ్యమానాయాంలింగావిశేషాద్గర్దభరశనాయామపిమంత్రఃప్రవర్తేత॥ అతోఽశ్వరశనాయామేవ మంత్రఃకార్యః॥ నగర్దభరశనాయామితి మంత్రనివృత్తిరూపపరిసంఖ్యార్థోయంవిధిః॥సాచ పరిసంఖ్యాత్రిదోషా ॥స్వార్థత్యాగః పరార్థస్వీకారః ప్రాప్తబాధశ్చేతి ॥ తత్రాశ్వాభిధానీమాదత్తఇతివాక్యస్య అనేన మంత్రేణాశ్వరశనాదానంకుర్యాదితిస్వార్థః ॥ సచత్యక్తః ॥ గర్దభరశనాతో మంత్రనివృత్తిః పరార్థః ॥ సచస్వీకృతః ॥ గర్దభరశనాయామపిలింగాత్ప్రాప్తస్యమంత్రస్యానేనబాధశ్చేతిత్రిదోషాపరిసంఖ్యాగత్యంతరాభావాదంగీకృతా।గత్యంతరేసతిసానయుక్తా॥ఏవమష్టదోషదుష్టవికల్పోప్యగతికోంగీకృతః॥యథా॥యదాగ్నేయఇత్యష్టాకపాలస్సంస్కృతః పురోడాశోయాగాంగత్వేనావగతః। తత్రాపూపవిశేషస్య పురోడాశస్య ప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షాయామనియమేన యస్యకస్యచిద్ద్రవ్యస్యప్రాప్తౌ వ్రీహిభిర్యజేతేతివాక్యాద్వ్రీహయోనియమ్యంతే ॥ ఏవం యవైర్యజేతేతివాక్యాద్యవాఅపినియమ్యంతే ॥ తయోరేకార్థత్వాద్వికల్పః ॥ ఏవం అతిరాత్రే షోడశినంగృహ్ణాతీతి షోడశిగ్రహణం ॥ నాతిరాత్రే షోడశినంగృహ్ణాతీతి ప్రతిషేధాద్గ్రహణాభావశ్చవిహితః ॥ తయోర్గ్రహణాగ్రహణయోః పరస్పరవిరుద్ధయోరేకస్మిన్ప్రయోగే అనుష్ఠాతుమశక్యత్వాత్ క్వచిత్ప్రయోగే గ్రహణానుష్ఠానం। ప్రయోగాంతరే తదభావానుష్ఠానమితి ॥ తత్రాపివికల్పః ॥ సచాష్టదోషదుష్టః । తథాహి ॥ పూర్వం వ్రీహిప్రయోగయవశాస్త్రస్య స్వార్థానుష్ఠాపకత్వలక్షణప్రామాణ్యపరిత్యాగః ॥ అననుష్ఠాపకత్వలక్షణాప్రామాణ్యస్వీకారః ॥ తతోద్వితీయప్రయోగే యవానుష్ఠానే పూర్వంత్యక్తం యత్ప్రామాణ్యం తత్స్వీకారః ॥ స్వీకృతం

యదప్రామాణ్యం తత్పరిత్యాగశ్చేతి యవశాస్త్రే చత్వారో దోషాః ॥ ఏవం పూర్వం యవప్రయోగే వ్రీహిశాస్త్రస్యార్థానుష్ఠాపకత్వలక్షణం యత్ప్రామాణ్యం తత్పరిత్యాగః ॥ అననుష్ఠాపకత్వలక్షణం యదప్రామాణ్యం తత్స్వీకారః ॥ పునర్ద్వితీయప్రయోగే వ్రీహ్యనుష్ఠానే వ్రీహిశాస్త్రస్య త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః ॥ స్వీకృతాప్రామాణ్యపరిత్యాగశ్చేతి వ్రీహిశాస్త్రే చత్వారో దోషాః ॥ ఇత్యష్టదోషదుష్టో వికల్పః ॥ క్వచిదేకార్థత్వాత్ (ఏకకార్యకారిత్వాదిత్యర్థః) ॥ యథా వ్రీహ్యాదౌ తత్ర వ్రీహియవయోరేకైకస్య పురోడాశనిష్పాదనక్షమత్వాద్వికల్పః ॥ క్వచిద్వచనబలాత్ ॥ యథా ॥ బృహత్పృష్ఠం భవతీతి బృహత్సామసాధ్యం పృష్ఠనామకం స్తోత్రం విహితం ॥ రథంతరం పృష్ఠం భవతీతి రథంతరసామసాధ్యం పృష్ఠనామకం స్తోత్రాంతరం విధీయతే ॥ స్తోత్రం ప్రయాజాదివదపూర్వార్థత్వాదర్థకర్మ ॥ సామ తు సంస్కారకర్మత్వాద్గుణకర్మ ॥ స్తోత్రసాధనీభూత స్తోత్రియాక్షరాభివ్యక్తిరూపసంస్కారద్వారా సామ్నాం స్తోత్రసాధనత్వాంగీకారాత్ ॥ ప్రగీతమంత్రసాధ్యేంద్రాదిగుణినిష్ఠగుణాభిధానం స్తోత్రం ॥ ప్రగీతమంత్రసాధ్యం ॥ (సామాభివ్యక్తఋగక్షరసాధ్యమిత్యర్థః) ॥ అప్రగీతమంత్రసాధ్యగుణినిష్ఠగుణాభిధానం శస్త్రం । గానక్రియావిశేషస్సామ ॥ స్తోత్రసాధనీభూతా ఋచః స్తోత్రియాః ॥ తద్గతత్రివృత్పంచదశత్వాదిసంఖ్యావిశేషః స్తోమః ఇత్యేతేషాం భేదః ॥ తథా చ బృహద్రథంతరపృష్ఠయోర్భిన్నాపూర్వార్థత్వే నైకార్థత్వాభావేపి బృహద్వా పృష్ఠం కార్యం రథంతరం వా పృష్ఠం కార్యమితి వచనబలాదేవ వికల్పః ॥ క్వచిద్వ్యవస్థితవికల్పః ॥ ద్వితీయప్రయాజాదికర్మణి నారాశంసతనూనపాన్మంత్రయోరేకార్థత్వాద్వికల్పః ॥ స చ రాజన్యవసిష్ఠానాం నారాశంసో ద్వితీయః ప్రయాజః తనూనపాదన్యేషామితి వాక్యాద్వ్యవస్థిత ఇతి వ్యవస్థితవికల్పః ॥ తదేవం చోదనాపరపర్యాయాణాం విధివాక్యానామంశత్రయవిశిష్టభా

షనావిధాయకత్వాత్ప్రామాణ్యం ॥ ఉద్భిదాదీనాం నామతయా, అర్థవాదానాం విధేయప్రాశస్త్యపరతయా, మన్త్రాణామనుష్ఠేయార్థస్మారకతయా ప్రామాణ్యమితి కృత్స్నస్య వేదస్యాలౌకికే ధర్మాధర్మాఖ్యే(కర్మణి) ప్రామాణ్యం స్థితం—స్మృతీనామపి మన్వాదిప్రణీతానాం వేదమూలకత్వాత్స్యదష్టకాదౌ ధర్మే ప్రామాణ్యమ్॥ ఔదుంబరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిరప్రమాణం। ఔదుంబరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధత్వాత్ ॥ సర్వవేష్టనే సతి శ్రుత్యుక్తస్పర్శనస్య కర్తుమశక్యత్వాత్ ॥ తథా శిష్టాచారోఽపి స్మృతిద్వారా శ్రుతిమూలకత్వాత్ ప్రమాణం॥ మాతులసుతాపరిణయాదిశిష్టాచారస్త్వప్రమాణం ॥ మాతులస్య సుతామూఢ్వేత్యాదిస్మృత్యా నిషిద్ధేన స్మృతివిరుద్ధత్వాత్ ॥ తదేవం శ్రుతిస్మృత్యాచారాణాం ధర్మాధర్మయోః ప్రామాణ్యముక్తం॥ స చ ధర్మః పరస్పరం భిన్నః ॥ భేదకప్రమాణాని తు శబ్దాన్తరాదీని ॥ తథాహి ॥ యాగదానహోమానాం యజతి దదాతి జుహోతీత్యాదిపర్యాయశబ్దప్రతిపాద్యత్వాచ్ఛబ్దాన్తరాద్భేదః ॥ స్వస్వత్వనివృత్తిపూర్వకం పరస్వత్వాపాదనం దానం ॥ సమిధో యజతీత్యాదీనాం పఞ్చానాం వాక్యానాం మధ్యే ఏకస్య కర్మవిధాయకత్వమన్యేషాం తస్మిన్కర్మణి గుణవిధాయకత్వమిత్యత్ర నియామకాభావాత్సర్వేషాం విధాయకత్వే స్థితే విహితస్య కర్మణః పునర్విధానం వ్యర్థమితి పునర్విధానసామర్థ్యాత్ పూర్వవాక్యవిహితకర్మాపేక్షయోత్తరోత్తరవాక్యవిహితస్య కర్మణో భేదః సిద్ధ్యతీత్యేతాదృశస్థలేష్వవిశేష పునః శ్రుతిరూపాద్యజతిపదాభ్యాసాత్కర్మభేదః ॥ తిస్ర ఆహుతీః జుహోతీత్యత్ర జుహోతిపదాభ్యాసాభావేఽపి జుహోతీత్యర్థే హోమే త్రిత్వసంఖ్యాన్వయాత్పరస్పరంభిన్నాస్త్రయో హోమా ఇతి సంఖ్యయా త్రికర్మభేదః ॥ అస్యైష జ్యోతిరస్యైష విశ్వజ్యోతిరస్యైష సర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన యజేతేతి జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రుతానామపి జ్యో

తి.రాఖ్యానాం యాగానాం జ్యోతిష్టోమాపేక్షయా భేదః ॥ భిన్నసం
జ్ఞావశాదేవ త్రయాణాం పరస్పరం భేదః ॥ ఇతి సంజ్ఞయా కర్మభేదః ॥
తథా తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజి
నమిత్యత్ర సా వైశ్వదేవీతి వాక్యే విశ్వేదేవదేవతామిక్షాద్రవ్యసంబం
ధానుమితో యాగో విధీయతే ॥ వాజినమిత్యత్రాపి వాజదైవత్యవా
జినద్రవ్యకకర్మాంతరం విధీయతే ॥ నతు పూర్వవిహితే వైశ్వదేవ
యాగే వాజినద్రవ్యరూపగుణో విధీయతే ॥ పూర్వయాగ
స్యామిక్షాగుణావరుద్ధత్వేన తత్ర వాజినస్య నివేశాయోగాత్ ॥ నచ
వ్రీహియవవద్వికల్పః । వాజినామిక్షయోస్సమశిష్టత్వాభావాత్ ॥ వి
షమశిష్టయోర్వికల్పాయోగాత్ ॥ వైశ్వదేవయాగోత్పత్తివాక్యఏవా
మిక్షాగుణః శిష్యత ఇతి (ఉత్పత్తిశిష్టో విధీయత ఇత్యర్థః) ॥ వైశ్వదే
వవాక్యాదుత్పన్నే సతి కర్మణి వాక్యాంతరేణ శిష్టో విహితో వాజినగుణ
ఉత్పన్నశిష్టః ॥ తయోర్మధ్యే హ్యుత్పత్తిశిష్టః ప్రబలః కర్మోత్పత్తి
వేళాయామేవ కర్మాంగత్వేన ప్రమితత్వాత్ ॥ ఉత్పన్నశిష్టో వా
జినగుణోఽనంతర ప్రమితోఽపి విలంబితత్వేన దుర్బలత్వాత్ తత్పూ
ర్వకర్మణి నివేశమలభమానో వాజిరూపదేవతాంతరసంబంధాత్ స్వ
వాక్యస్య కర్మాంతరవిధాయకత్వమానయతీతి గుణాద్భేదః ॥ తత్, ఘ
నీభూతం పయః ఆమిక్షా ॥ శిష్టం జలం వాజినం ॥ తథా కుండపాయినా
మయనే శ్రూయతే ॥ ఉపసద్భిశ్చరిత్వా మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి
అత్ర పూర్వం కర్మ కించిదపి సన్నిహితం న భవతి ॥ అపూర్వకర్మస
న్నిధానరూపాత్ప్రకరణాంతరాత్ప్రసిద్ధాగ్నిహోత్రధర్మకం తన్నా
మకం కర్మాంతరం విధీయతే ॥ నత్వగ్నిహోత్రశబ్దేన ప్రసిద్ధాగ్ని
హోత్రమనూద్య గుణవిధిః ॥ ప్రాప్తే కర్మణి ఆనంతర్యమాసరూపానే
కగుణవిధౌ వాక్యభేదాపత్తేరితి ప్రకరణాంతరాత్తత్కర్మభేదః ॥
ప్రసిద్ధాగ్నిహోత్రం నైయమికాగ్నిహోత్రం నిత్యాగ్నిహోత్రమితి,

ఖ్యావత్ ॥ తదేవం శబ్దాంతరాభ్యాససంఖ్యాసంజ్ఞా గుణప్రకరణాంతరైః కర్మభేదోదర్శితః ॥ సచ వేదాదిప్రమేయోర్థస్త్రివిధః ॥ క్రత్వర్థః ఫలంపురుషార్థశ్చేతి ॥ తత్ర క్రత్వర్థోయథా వ్రీహ్యాదిః ॥ ఫలం యథా స్వర్గాదిః ॥ పురుషార్థో యథా జ్యోతిష్టోమాదిః ॥ దధ్యాదితూభయరూపం ॥ దధ్నాజుహోతీతి ఫలాసంయుక్తవాక్యేన క్రత్వర్థత్వాత్ ॥ దధ్నేంద్రియకామస్య జుహుయాదిత్యనేన ఫలాయవిధానాత్ పురుషార్థత్వాచ్చ ॥ తదుక్తం॥ సూ॥ ఏకస్యతూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వం సంయోగస్య వినియోజకవాక్యస్య పృథక్త్వంభేదః ఇతి॥ ఏకస్యోభయార్థత్వే నియామక ఇత్యర్థః ॥ క్రత్వర్థే ప్రయాజాదౌ క్రతుః ప్రయోజకః పురుషార్థే ఫలం ప్రయోజకం। ప్రయోజకత్వం నామానుష్ఠాపకత్వమిత్యర్థః ॥ విధిః యదర్థే యదనుష్ఠాపయతి సతత్ప్రయోజకః ॥ యథా దర్శాదివిధిః ॥ స్వర్గార్థం దర్శాదికం అనుష్ఠాపయతీతి స్వర్గాదిః దర్శాదౌ ప్రయోజకః॥ ప్రయాజాదివిధిః ప్రయాజాన్ దర్శాద్యర్థం అనుష్ఠాపయతీతి దర్శాదిః ప్రయాజానాం ప్రయోజకః ॥ దధ్యానయనవిధిః దధ్యానయనమామిక్షార్థమనుష్ఠాపయతి ॥ నవాజినార్థం ॥ ఆమిక్షార్థం దధ్యానయనానుష్ఠానేసతి వాజినస్య స్వతస్సిద్ధత్వాదత ఆమిక్షైవ దధ్యానయనే ప్రయోజికా ॥ నవాజినం ॥ పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతీతి తుషోపవాపాంగత్వేన పురోడాశకపాలంవిధీయతే ॥ తథాపి తుషోపవాపః కపాలస్య ప్రయోజకోనభవతి పురోడాశార్థముపాత్తేనైవ కపాలేన తుషోపవాపసిద్ధేః ॥ కింతు పురోడాశఏవ కపాలస్య ప్రయోజక ఇత్యాహ్యాహ్యం ॥ నను విధినా సాంగంచ ప్రధానం కర్తవ్యతయోచ్యతే ॥ తత్రాంగానాం ప్రధానానాంచ కర్మణాం బహుత్వాత్ క్రమేణానుష్ఠానంవాచ్యం ॥ తత్ర క్రమనియామకం ప్రమాణం కిమితిచేన్న ॥ శ్రుత్యాదీనామేవ క్రమనియామకత్వాత్ ॥ తథా

హి ॥ అధ్వర్యుర్గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయతీత్యత్ర
శ్రుత్యా, గృహపతిదీక్షానంతరం బ్రహ్మదీక్షేతి శ్రౌతక్రమః ॥ సమి
ధో యజతి తనూనపాతం యజతీత్యాదౌ విధివాక్యపాఠక్రమాదేవ స
మిధాదియాగానుష్ఠానక్రమః॥ అగ్నిహోత్రం జుహోతి యవాగూం
పచతీత్యత్ర యవాగూపాకస్య హోమార్థత్వేన పాకాత్పూర్వం
హోమస్య కర్తుమశక్యత్వాత్ పాఠక్రమం త్యక్త్వా అర్థక్రమస్స్వీ
కర్తవ్యః ॥ అర్థః ప్రయోజనం హోమరూపం తదర్థకం క్రమః ॥ తేన
పూర్వం పాకః పశ్చాద్ధోమః॥ తథా సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్పశూనాలభ
త ఇత్యత్ర సప్తదశపశుద్రవ్యక ప్రజాపతిదేవతాకాః సప్తదశయా
గాః కర్తవ్యత్వేన బోధితాః ॥ తత్రోపాకరణాఖ్యః ఆద్యః పదార్థః ॥
యతః కుతశ్చిదారభ్య యత్ర క్వచ సమాపనీయః ॥ నియోజనాదికం తు
యేన క్రమేణోపాకరణం ప్రవృత్తం తేనైవ క్రమేణ కర్తవ్యమ్ ॥ (త
హి ప్రాకృతానుగ్రహ ఇతి చేన్న ॥ ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యేతి ని
యమాత్ ॥ ప్రకృతిః క్రమానుష్ఠానం కథం సంభవతీతి ప్రశ్నః)॥ క
థం ప్రకృతావగ్నీషోమీయ పశోరుపాకరణమాదౌ కృత్వా ద్వితీ
యక్షణ ఏవ ప్రోక్షణం వ్యవధాన ప్రయోజకాభావాత్॥ అత్ర తు స
ప్తదశపశూనాం సహానుష్ఠేయత్వవచనాత్ ప్రథమతో యత్ర క్వచి
త్పశౌ కృతముపాకరణం స్వాశ్రయకర్తవ్యనియోజనాయ షోడశభిః
క్షణైః వ్యవధానం సహతే న త్వధికం ॥ తతోపాకరణక్రమేణ నియో
జనం ప్రథమపశావకృత్వా పశ్వంతరే నియోజనం కృత్వాఽనంతరం ప్ర
థమపశోః నియోజనకరణే షోడశక్షణాధికక్షణవ్యవధానం శాస్త్రానను
మతమాపద్యేత ॥ తన్నిరాసాయోపాకరణం యేన క్రమేణ ప్రవృ
త్తం తేనైవ నియోజనాదికం కార్యమితి ప్రవృత్తిక్రమః॥ తథా జ్యో
తిష్టోమే ఔపవసథ్యమహరారభ్య క్రమేణానుష్ఠేయానామగ్నీషోమీ
య సవనీయానూబంధ్యాఖ్యానాం పశూనాం త్రయాణాం సాద్యస్క్రే

సోమయాగేసహపశూనాలభేతఇత్యైకదానుష్ఠానలక్షణం సాహిత్యం బోధితం ॥ తదపి సవనీయస్యస్థానేవిహితం ॥ తత్ర ప్రాకృతక్రమంపరిత్యజ్య సవనీయస్యస్థానేసాహిత్యవిధానాదాదౌ సవనీయపశోరుపాకరణం తతోగ్నీషోమీయస్య తతోనూబంధ్యాయాఇతి స్థానాత్క్రమః ॥ శ్రుత్యాదిషట్సుపూర్వమహారౌపవసథ్యం। తథాదర్శే సాన్నాయ్యధర్మాణాం శాఖాచ్ఛేదాదీనాం పూర్వమాగ్నేయధర్మాణాం నిర్వాపాదీనాంచానంతరం ప్రవృత్తావపిముఖ్యయోరాగ్నేయసాన్నాయ్యయాగయోర్మధ్యేఆగ్నేయయాగస్య పూర్వమనుష్ఠానాన్ముఖ్యయాగక్రమేణాదావాగ్నేయపురోడాశస్య ప్రయాజశేషాభిఘారణం తతఃపయసోభిఘారణం ఇతి ముఖ్యయాగక్రమాదభిఘారణక్రమః ॥ ఇత్యేవం శ్రుత్యర్థపాఠస్థానముఖ్యప్రవృత్తిక్రమైరేవ కర్మానుష్ఠానం ॥ అన్యథానుష్ఠానే వైగుణ్యమిత్యలమ్ ॥ *******

ఇతిశ్రీమత్కృష్ణయజ్వకృతామీమాంసాపరిభాషా
సమాప్తాయంగ్రంథః

పూర్వమీమాంసాపరిభాషాస్థసన్దిగ్ధపదవివరణమ్

పుట	పఙ్క్తి	పదాని
౧	౪	లక్షణాని—అధ్యాయాః
	౯	వేదః—అలౌకికార్థబోధకశబ్దరాశిః (వేతిభాషే
౪	౧౦	సాన్నాయ్యం—దధిసంయుక్తంపయః, దధిపయసోర్వా
౭	౧౬	సోమాదినియమః—సోమమభిషుణోతీత్యత్రగ్రావభిరేవాభిషవోమర్దనమితినియమాంగీకారః, సోమోమృదుతరఃక్షీరరహితోలతావిశేషః
	౧౭	అభిధానీ—రశనా (దండాకృతిదారువిశేషః
౮	౬	స్రువః—ముఖసగర్తజమ్బీరఫలాకృతిః పశ్చాదరత్నిదీర్ఘ
	౧౦	నిర్వాపః—సముదాయాత్పృథక్కరణం
	,,	జుష్టం—ప్రియం

పూర్వమీమాంసాపరిభాషాస్థసన్దిగ్ధపదవివరణమ్

పుట-పఙ్క్తి-పదాని

౯ | ౩ అధ్వర్యుః—అధ్వరస్య నేతా ప్రథమఋత్విక్

౬ యాజ్యా—యస్యాఋచఉత్తరార్ధే దేవతాలింగంసా

పురోనువాక్యా—యస్యాఋచఃపూర్వార్ధే దేవతాలింగం

సా, ఏతచ్చోభయలక్షణంప్రాయికమ్

౧౧ | ౧౨ ఇడా—ఇడాపాత్రస్థంహోమావశిష్టంచరుపురోడాశాది

౧౨ | ౨౪ అనాలమ్భః—ఛేదనాభావః

౨౫ అధికరణాని—న్యాయాః

౧౩ | ౫ వత్సమాలభేత—అత్రవత్సంస్పృశేదిత్యర్థః

౧౪ వేదః—మాంసాచ్ఛాదకత్వగ్విశేషః

౧౭ హృదయాదిహవిర్భాగః—హృదయంపుండరీకం, జిహ్వా,

వక్షః, యకృత్ కాలవర్ణమాంసం, వృక్కౌ ఆమ్రఫలాకృ

తీ, సవ్యందోః, ఉభయపార్శ్వే దక్షిణాశ్రోణిః దక్షిణం

౧౪ | ౯ స్వాధ్యాయః—వేదః (దోః సవ్యాశ్రోణిః ఏ తెలదీ

౧౫ | ౩ కారీరీ—వృష్టిఫలికా కారీరీనామికాఇష్టిః (పదగ్రాహ్యాః

౨౧ | ౨౩ గ్రహః—సోమయాగేషు హోమసాధనీభూతః ప్రాదేశ

పరిమాణవాన్ ఊర్ధ్వసానుః ఉపరిష్టాదాసేచనవాన్ పా

త్రవిశేషఐంద్రవాయవాదిః

౨౨ | ౧౨ చమసః—అగ్రే చతురశ్రః మూలే చతురశ్రః మండలా

దిచిహ్నితః పాత్రవిశేషః బ్రహ్మచమసాదిః

౨౪ | ౯ శర్కరాః—క్షుద్రపాషాణవిశేషాః

౨౫ | ౧౫ అతిరాత్రః—రాత్రిమతీత్యవర్తమానఃకశ్చనయాగవిశేషః

,, షోడశీ—గ్రహవిశేషః

౩౦ | ౧ గృహపతిః—యజమానః

బ్రహ్మా—దక్షిణతోనిషాదితస్సకలకర్మజ్ఞానవాన్ బ్రాహ్మణః

౨౨ ఉపాకరణం—స్పర్శనమ్

౨౪ ఔపవసథ్యమహః—అగ్నిషోమీయాహః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమహోపాధ్యాయలౌగాక్షిభాస్కరవిరచిత
పూర్వమీమాంసార్థసంగ్రహప్రారంభః

వాసుదేవంరమాకాంతం నత్వాలౌగాక్షిభాస్కరః ।
కురుతేజైమినినయే ప్రవేశాయార్థసంగ్రహమ్ ॥

అథ పరమకారుణికో భగవాన్ జైమినిమునిర్ద్వాదశలక్షణీంధర్మవివేకాయప్రణినాయ । తత్రాదౌధర్మజిజ్ఞాసాంసూత్రయామాస॥అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేతి ॥ అత్రాథశబ్దో వేదాధ్యయనానంతర్యవచనః। అతశ్శబ్దో హి వేదాధ్యయనస్య దృష్టార్థత్వంబ్రూతే । స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధౌ తదధ్యయనస్యార్థజ్ఞానరూప దృష్టార్థకత్వేన వ్యవస్థాపనాత్ । తథాచ వేదాధ్యయనానంతరం యతోఽర్థజ్ఞానరూపదృష్టార్థకం తదధ్యయనంఅతోహేతోర్ధర్మస్య వేదార్థస్య జిజ్ఞాసా॥కర్తవ్యేతిశేషః॥ జిజ్ఞాసాపదస్యవిచారేలక్షణా । అతో ధర్మవిచారశాస్త్రమిదమారంభణీయమితి శాస్త్రారంభసూత్రార్థః । అథకోధర్మః కింతస్యలక్షణమితిచేత్ ఉచ్యతే ॥ యాగాదిరేవధర్మః। తల్లక్షణం వేదప్రతిపాద్యః ప్రయోజనవదర్థ ఇతి ॥ ప్రయోజనేఽతివ్యాప్తివారణాయప్రయోజనవదితి । భోజనాదావతివ్యాప్తివారణాయ వేదప్రతిపాద్యఇతి । అనర్థఫలకత్వాదనర్థభూతశ్యేనాదావతివ్యాప్తివారణాయార్థఇతి ॥ నచ చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మఇతి సౌత్రతల్లక్షణవిరోధః చోదనాపదస్యవిధిరూపవేదైకదేశపరత్వాదితి వాచ్యమ్, అత్రాపిచోదనాశబ్దస్య వేదమాత్రపరత్వాత్ ॥ వేదస్య సర్వస్య ధర్మతాత్పర్యవత్త్వేన ధర్మప్రతిపాదకత్వాత్ । నచ

యాగాదిః యజేతస్వర్గకామ ఇత్యాదివాక్యేన స్వర్గముద్దిశ్యపురు
షంప్రతివిధీయతే । తథాహి । యజేతేత్యత్ర ద్వ్యంశద్వయమ్ । య
జిధాతుః ప్రత్యయశ్చ । ప్రత్యయేప్యంశద్వయం ఆఖ్యాతత్వంలిఙ్త్వం
చ । తత్రాఖ్యాతత్వం దశలకారసాధారణమ్ । లిఙ్త్వంపునర్లిఙ్మా
త్రే । ఉభాభ్యామప్యంశాభ్యాం భావనైవోచ్యతే । భావనానామభవి
తుర్భవనానుకూలోభావయితుర్వ్యాపారవిశేషః ॥ సాద్విధా ॥ శబ్ద
భావనా అర్థభావనా చేతి ॥ తత్రపురుషప్రవృత్త్యనుకూలోభావయి
తుర్వ్యాపారవిశేషశ్శాబ్దీభావనా । సాచలిఙంశేనోచ్యతే । లిఙ్శ్రు
వణేఽయంమాంప్రవర్తయతి మత్ప్రవృత్త్యనుకూలవ్యాపారవానయమి
తినియమేనప్రతీతేః । యద్యస్మాచ్ఛబ్దాన్నియమేనప్రతీయతే తత్తస్య
వాచ్యమ్ । యథాగామానయేత్యత్రస్మిన్వాక్యే గోశబ్దస్యగోత్వం
సచ వ్యాపారవిశేషా లౌకికవాక్యే పురుషనిష్ఠోఽభిప్రాయవిశేషః
వైదికవాక్యేతు పురుషాభావాల్లిఙాదిశబ్దనిష్ఠఏవ । అతఏవశబ్దభావనే
తివ్యవహ్రియతే । సాచ భావనాఽంశత్రయమపేక్షతే । సాధ్యంసాధన
మితికర్తవ్యతాంచ । కింభావయేత్కేనభావయేత్కథంభావయేదితి ॥
తత్ర సాధ్యాకాంక్షాయాం వక్ష్యమాణాంశత్రయోపేతాఆర్థీభావనా
సాధ్యత్వేనాన్వేతి ॥ ఏకప్రత్యయగమ్యత్వేన సమానాభిధానశ్రుతేః ॥
సంఖ్యాదీనామేకప్రత్యయగమ్యత్వేప్యయోగ్యత్వాన్న సాధ్యత్వేనా
న్వయః । సాధనాకాంక్షాయాం లిఙాదిజ్ఞానం కరణత్వేనాన్వే
తి । తస్యచ కరణత్వం నభావనోత్పాదకత్వేన తత్పూర్వమపి తస్యా
శ్శబ్దేసత్త్వాత్ । కింతు భావనాజ్ఞాపకత్వేన శబ్దభావనాభావ్యనిర్వర్త
కత్వేనవా । ఇతికర్తవ్యతాకాంక్షాయాం అర్థవాదజ్ఞాప్యప్రాశస్త్య
మితికర్తవ్యతాత్వేనాన్వేతి । ప్రయోజనేచ్ఛాజనితక్రియావిషయ
వ్యాపారఆర్థీభావనా । సాచాఖ్యాతత్వాంశేనోచ్యతే । ఆఖ్యాతసా
మాన్యస్యవ్యాపారవాచిత్వాత్ । సాప్యంశత్రయమపేక్షతే సాధ్యం

సాధనమితికర్తవ్యతాంచ కింభావయత్కేనభావయేత్కథం భావయే
దితి । తత్రసాధ్యాకాంక్షాయాం స్వర్గాదిఫలం సాధ్యత్వేనాన్వేతి ।
సాధనాకాంక్షాయాంయాగాదిః కరణత్వేనాన్వేతి ఇతికర్తవ్యతాకాం
క్షాయాం ప్రయాజాద్యంగజాతమితికర్తవ్యతాత్వేనాన్వేతి — ॥ అ
థకోవెదఇతిచేదుచ్యతె ॥ — అపౌరుషేయవాక్యంవెదః । సచ విధి
మంత్రనామధేయనిషేధార్థవాదభెదాత్పంచవిధః । తత్రాజ్ఞాతార్థజ్ఞా
పకోవేదభాగోవిధిః । సచతాదృశప్రయోజనవదర్థవిధానేనార్థవాన్
యాదృశంచార్థంప్రమాణాంతరేణా(ప్రా)ప్తంవిధత్తె। యథాఅగ్నిహో
త్రంజుహుయాత్స్వర్గకామఇతి విధిర్మానాంతరేణాప్రాప్తం స్వర్గ
ప్రయోజనవద్ధోమంవిధత్తే । అగ్నిహోత్రహోమేనస్వర్గంభావయేది
తివాక్యార్థబోధః । యత్రకర్మమానాంతరేణ ప్రాప్తంతత్ర తదు
ద్దేశేన గుణమాత్రంవిధత్తే । యథా దధ్నా జుహోతీత్యత్ర హోమ
స్యాగ్నిహోత్రం జుహుయాదిత్యనేన ప్రాప్తత్వాత్ హోమోద్దేశె
న దధిమాత్రవిధానం దధ్నాహోమంభావయేదితి । యత్రతూభయ
మ(ప్రా)ప్తం తత్రవిశిష్టంవిధీయతే । యథాసోమేనయజెతేత్యత్ర సో
మయాగయోరప్రాప్తత్వాత్సోమవిశిష్టయాగవిధానం।సోమపదేమత్వ
ర్థలక్షణయాసోమవతాయాగేనేష్టంభావయేదితివాక్యార్థబోధః। నచో
భయవిధానే వాక్యభేదః । ప్రత్యేకముభయస్యావిధానాత్ । కింతువి
శిష్టస్యైకస్యైవవిధానాత్ । నచజ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయ
జెతెతివిధినా(ప్రా)ప్తయాగోద్దేశేన సోమరూపగుణవిధానమెవాస్తు
సోమేనయాగంభావయేదితి కింమత్వర్థలక్షణయేతివాచ్యమ్ । తస్యా
ధికారవిధిత్వేన ఉత్పత్తివిధిత్వాసంభవాత్ ॥ నన్వూద్భిదాయజెతపశు
కామఇత్యస్యేవ జ్యోతిష్టోమెనేత్యస్యాప్యుత్పత్త్యధికార విధిత్వమ
స్త్వితిచెన్న । దృష్టాంతెఉత్పత్తివాక్యాంతరాభావే నాన్యథా నుపప
త్త్యాతథాత్వాశ్రయణాత్ । కించ జ్యోతిష్టోమేనేత్యస్యోభయవిధిత్వే

తేనైవ యాగస్తస్యఫలసంబన్ధో పిబోధనీయఇతి సుదృఢో వాక్యభేదః।
తద్వరంసోమపదే మత్వర్థలక్షణయావిశిష్టవిధానమ్ । సచవిధిశ్చతు
ర్విధః ॥ ఉత్పత్తివిధిః, వినియోగవిధిః, అధికారవిధిః; ప్రయోగవిధి
శ్చేతి ॥ తత్ర కర్మస్వరూపమాత్రబోధకోవిధిరుత్పత్తివిధిః ॥ యథా అ
గ్నిహోత్రంజుహోతీతి । అత్రచవిధౌకర్మణఃకరణత్వేనాన్వయః । అ
గ్నిహోత్రహోమేనేష్టంభావయేదితి ॥ ననుయాగస్య ద్వేరూపే । ద్ర
వ్యం, దేవతాచ ॥ తథాచరూపాశ్రవణా అగ్నిహోత్రంజుహోతీతి కథ
ముత్పత్తివిధిః । అగ్నిహోత్రశబ్దస్యతుతత్ప్రఖ్యన్యాయేననామధేయ
త్వాదితిచేన్న । రూపాశ్రవణస్యాస్యోత్పత్తివిధిత్వాత్ ।అన్యథారూప
శ్రవణాద్దధ్నాజుహోతీత్యయమేవోత్పత్తివిధిస్స్యాత్ । తథాచాగ్ని
హోత్రంజుహోతీతివాక్యమనర్థకంస్యాత్ । అంగప్రధానసంబంధ
బోధకోవిధిర్వినియోగవిధిః । యథాదధ్నాజుహోతీతి ॥ సహితృతీ
యయాప్రతిపన్నాంగభావస్య దధ్నో హోమసంబంధంవిధత్తే । ద
ధ్నాహోమంభావయేదితి । గుణవిధౌచధాత్వర్థస్యసాధ్యత్వేనాన్వ
యః । క్వచిదాశ్రయత్వేనాపి ।యథాదధ్నేంద్రియకామస్యజుహుయా
దిత్యత్ర । దధికరణత్వేనేంద్రియంభావయేత్ తచ్చకింనిష్ఠమిత్యాకాం
క్షాయాం సన్నిధిప్రాప్తహోమఃఆశ్రయత్వేనాన్వేతి । ఏతస్య విధేస్స
హకారిభూతాని షట్ప్రమాణాని శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమా
ఖ్యారూపాణి।ఏతత్సహకృతేనానేనవిధినాంగత్వంపరోద్దేశప్రవృత్తకృ
తిసాధ్యత్వరూపంపారార్థ్యాపరపర్యాయంజ్ఞాప్యతే। తత్రనిరపేక్షోర
వఃశ్రుతిః।సాచత్రిధా।విధాత్రీ,అభిధాత్రీ, వినియోక్త్రీచ॥ తత్రాద్యా
లిఙాద్యాత్మికా । ద్వితీయావ్రీహ్యాదిశ్రుతిః । యస్యచశబ్దస్యశ్రవణా
దేవసంబన్ధః ప్రతీయతే సావినియోక్త్రీ ॥ సాపిత్రిధా ॥ విభక్తిరూ
పా, ఏకాభిధానరూపా, ఏకపదరూపాచేతి । తత్ర విభక్తిశ్రుత్యాం
గత్వం యథావ్రీహిభిర్యజేతేతి తృతీయాశ్రుత్యావ్రీహీణాం యాగాం

గత్వమ్। తదపిపురోడాశప్రకృతితయా, యథాపశోః హృదయాదిరూ
పహవిః ప్రకృతితయా యాగాంగత్వమ్ । అరుణయైకహాయన్యాగవా
సోమంక్రీణాతీత్యస్మిన్వాక్యే అరుణ్యస్యాపి తృతీయా శ్రుత్యాక్ర
యాంగత్వమ్ । తదపిగోహాయనద్రవ్యపరిచ్ఛేదద్వారా, నతుసాక్షాత్
అమూర్తత్వాత్ । వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతిప్రోక్షణస్యవ్రీహ్యంగత్వంద్వి
తీయాశ్రుత్యా। తచ్చ ప్రోక్షణం నవ్రీహిస్వరూపార్థం తస్యతేనవి
నాప్యుపపత్తేః। కింత్వపూర్వసాధనత్వ ప్రయుక్తం వ్రీహీనప్రోక్షస్య
యాగానుష్ఠానేఽపూర్వానుత్పత్తేః। ఏవం సర్వేష్వంగేష్వపూర్వ
ప్రయుక్తమంగత్వంబోధ్యమ్ । ఏవమిమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్య
శ్వాభిధానీమాదత్తఇత్యత్రద్వితీయా శ్రుత్యా మంత్రస్యాశ్వాభిధా
న్యంగత్వం।యదాహవనీయేజుహోతీత్యాహవనీయస్య హోమాంగత్వం
సప్తమీశ్రుత్యా। ఏవమన్యాపి విభక్తిశ్రుత్యా వినియోగోజ్ఞేయః॥ ప
శునాయజేతేత్యత్రైకత్వపుంస్త్వయోస్సమానాభిధానశ్రుత్యా కార
కాంగత్వం।యజేతేత్యాఖ్యాతాభిహితసంఖ్యాయా అర్థభావనాంగత్వం
సమానాభిధానశ్రుత్యాఏకపదశ్రుత్యాచయాగాంగత్వమ్ ॥ నచామూ
ర్తాయాస్తస్యాఃకథంభావనాంగత్వమితివాచ్యం।కర్తృపరిచ్ఛేదద్వా
రాతదుపపత్తేః। కర్తాచాక్షేపలభ్యః । ఆఖ్యాతేనహి భావనోచ్యతే ।
సాచకర్తారంవినానుపపన్నాతమాక్షిపతి । సేయంశ్రుతిర్లింగాదిభ్యః
ప్రబలా । లింగాదిషునప్రత్యక్షోవినియోజకశ్శబ్దోఽస్తి కింతు కల్ప్యః।
యావచ్చ తైర్వినియోజకః కల్ప్యతేతావత్ప్రత్యక్షయాశ్రుత్యా విని
యోగస్య కృతత్వేన తేషాంకల్పకత్వశక్తిర్వ్యాహతత్వాత్ । అతఏ
వైంద్ర్యాలింగాదింద్రోపస్థానార్థత్వమ్ । కింతుఐంద్ర్యాగార్హ
పత్యముపతిష్ఠతఇత్యత్రగార్హపత్యమితి ద్వితీయాశ్రుత్యాగార్హప
త్యోపస్థానార్థత్వమ్ ॥ శబ్దసామర్థ్యంలింగమ్ ॥ యథాహుః ॥సా
మర్థ్యంసర్వశబ్దానాంలింగమిత్యభిధీయతేఇతి । సామర్థ్యంరూఢిః

వ తేనసమాఖ్యాతో నాభేదః । యౌగికశబ్దసమాఖ్యాతో రూఢ్యాత్మక లిఙ్గస్య భిన్నత్వాత్ । తేన బర్హిర్దేవసదనం దామీతి మంత్రస్య కుశలవనాంగత్వం నతూలపాదిలవనాంగత్వం తస్య బర్హిర్దామీతి లింగాత్తల్లవనం ప్రకాశయితుం సమర్థత్వాత్ । ఏవమన్యత్రాపి లింగాద్వినియోగో ద్రష్టవ్యః । తదిదం లింగం వాక్యాదిభ్యో బలవత్ । అతఏవస్యోనం తేసదనంకరోమీతి మంత్రస్య పురోడాశసదనకరణాంగత్వం సదనం కరోమీతి లింగాత్, నతు వాక్యాత్సాదనాంగత్వం ॥ సమభివ్యాహారో వాక్యం॥ సమభివ్యాహారశ్చ సాధ్యత్వాదివాచకద్వితీయాద్యభావేపి వస్తుతశ్శేషశేషివాచకపదయోస్సహోచ్చారణం॥ "యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతి నసపాపగ్గ్ శ్లోకగ్గ్ శృణోతి" ఇత్యత్ర పర్ణతాజుహ్వోస్సమభివ్యాహారాదేవ పర్ణతాయా జుహ్వంగత్వం । నచానర్థక్యం । అన్యథాపి జుహ్వాస్సిద్ధత్వాదితి వాచ్యం ॥ జుహూశబ్దేన తత్సాధ్యాపూర్వలక్షణాత్ ॥ తథా చ వాక్యార్థః॥ పర్ణతయా అవత్తహవిర్ధారణద్వారా జుహూః అపూర్వం భావయేదితి॥ ఏవంచ పర్ణతయా యదిజుహూః క్రియతే తదైవ తత్సాధ్యమపూర్వం భవతి నాన్యథేతి గమ్యత ఇతి న పర్ణతాయా వైయర్థ్యం॥ అవత్తహవిర్ధారణద్వారేతి చావశ్యం వక్తవ్యం, అన్యథా స్రువాదిష్వపి పర్ణతాపత్తేః॥ సేయం పర్ణతా అనారభ్యాధీతాపి సర్వప్రకృతిష్వేవాన్వేతి । న వికృతిషు, తత్ర చోదకేనాపి తత్ప్రాప్తిసంభవాత్పునరుక్త్యాపత్తేః ।

యత్ర సమగ్రాంగోపదేశః సా ప్రకృతిః॥ యథా దర్శపూర్ణమాసాదిః; తత్ప్రకరణే సర్వాంగపాఠాత్ ॥ యత్ర న సమగ్రాంగోపదేశః సా వికృతిః ॥ యథా సౌర్యాదిః; తత్ర కతిపయాంగానామతిదేశేన ప్రాప్తత్వాత్ ॥ అనారభ్య విధిస్సామాన్యవిధిః ॥ తదిదం వాక్యం ప్రకరణాదిభ్యో బలవత్ ॥ అతఏవ ఐంద్రాగ్న ఇదం హవిరజుషేతామిత్యాదేరేకవాక్యత్వాద్దర్శాంగత్వం నతు ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాసాంగత్వమ్ ॥ ఉభయాకాంక్షా ప్రకరణమ్ ॥ యథా ప్రయాజాదిషు సమిధో యజతీత్యాదౌ వాక్యే ఫలవిశేషస్యానిర్దేశాత్ సమిద్యాగేన

భావయేదితి బోధానంతరం కిమిత్యుపకార్యాకాంక్షా। దర్శపూర్ణమా
సవాక్యేపి దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గం భావయేదితి బోధానంత
రం కథమిత్యుపకారకాకాంక్షా । ఇత్థం చోభయాకాంక్షయా ప్రయా
జాదీనాం దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం । తచ్చ ప్రకరణం ద్వివిధం । మ
హాప్రకరణమవాంతరప్రకరణం చేతి॥ ముఖ్యభావనాసంబంధిప్రకరణం
మహాప్రకరణం తేన చ ప్రయాజాదీనాం దర్శపూర్ణమాసాంగత్వమ్ ।
ఏతచ్చ ప్రకృతావేవ, ఉభయాకాంక్షాసంభవాత్ । నతు వికృతౌ ।త
త్ర ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యేత్యతిదేశేన కథంభావాకాంక్షాయా ఉ
పశమేనాపూర్వాంగానామప్యుభయాకాంక్షయా వినియోగాసంభవా
త్ ॥ తస్మాదపూర్వాంగానాం స్థానాదేవ వికృత్యర్థత్వమితి ॥ అంగ
భావనాసంబంధిప్రకరణమవాంతరప్రకరణమ్ ॥ తేన చాభిక్రమణాదీ
నాం ప్రయాజాద్యంగత్వం ॥ తచ్చ సందంశేనైవ జ్ఞాయతే ॥ తదభావే
చావిశేషాత్ సర్వేషాం ఫలభావనాకథంభావేన గ్రహణప్రసంగేన
ప్రధానాంగత్వాపత్తేః । ఏకాంగానువాదేన విధీయమానయోరంగయో
రంతరాళే విహితత్వం సందంశః । యథాభిక్రమణే ॥ తత్ర హి సమానయతే
జుహ్వాముపభృత స్తేజో వా ఇత్యాదినా ప్రయాజానువాదేన కించిదంగం వి
ధాయ తదనంతరమపి ప్రయాజానువాదేన యస్యైవం విదుషః ప్ర
యాజా ఇజ్యంతే ప్రైభ్యో లోకేభ్యో భ్రాతృవ్యాన్నుదతేఽభిక్రామం
జుహోత్యభిజిత్యై యో వై ప్రయాజానాం మిథునం వేదేత్యాదికించిదఙ్గం
విధీయతే । అతః ప్రయాజాంగమధ్యేఽభిహితమభిక్రమణం తదంగం
ప్రయాజైరపూర్వం కృత్వా యాగోపకారం భావయేదితి జ్ఞాతే, కథమే
భిరపూర్వం కర్తవ్యమితి కథంభావాకాంక్షాయాః సత్త్వాత్ । సా చ సందం
శపతితైరభిక్రమణాదిభిశ్శామ్యతి । న చాంగభావనాయాః కథంభావా
కాంక్షాభావః భావనాసామ్యేన తత్రాపి తత్సంభవాత్ ॥ తదిదం ప్రకరణం
క్రియాయా ఏవ సాక్షాద్వినియోజకం ద్రవ్యగుణయోస్తు తద్ద్వారా ॥ త

థాహి । యజేత స్వర్గకామ ఇత్యత్ర ఫలభావనాయాం కథంభావాకాం
క్షాయాం సన్నిధిపతితమశ్రూయమాణఫలకంచ క్రియాజాతముపకార్యా
కాంక్షయేతికర్తవ్యతాత్వేనాన్వేతి । క్రియాయా ఏవ లౌకికకథంభావా
కాంక్షాయామన్వయదర్శనాత్ ॥ నహి హస్తేన కుఠారేణ ఛింద్యాదిత్య
త్ర కథంభావాకాంక్షాయాముచ్చార్యమాణోపి హస్తోన్వేతి । కింతు హ
స్తేనోద్యమ్య నిపాత్యేత్యుద్యమననిపాతనే ఏవ । హస్తశ్చ తద్ద్వారైవా
న్వేతీతి సార్వజనీనమేతత్ । ఇదంచ స్థానాదిభ్యో బలవత్ । అతఏవా
క్షైర్దీవ్యతి రాజన్యం జినాతీతి విదేవనాదయో ధర్మా అభిషేచనీయసన్ని
ధౌ పతితా అపి స్థానాన్న తదంగం, కింతు ప్రకరణాద్రాజసూయాంగమితి॥
దేశసామాన్యం స్థానం॥ తద్ద్వివిధం॥ పాఠసాదేశ్యమనుష్ఠానసాదేశ్యంచే
తి॥ స్థానం క్రమశ్చేత్యనర్థాంతరం । పాఠసాదేశ్యమపి ద్వివిధం॥ యథా
సంఖ్యపాఠః సన్నిధిపాఠశ్చేతి ॥ తత్రైంద్రాగ్నమేకాదశకపాలం ని
ర్వపేత్ ॥ వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేదిత్యేవం క్రమవిహితేషు
ఇంద్రాగ్నీ రోచనా దివ ఇత్యాదీనాం యాజ్యానువాక్యామంత్రాణాం య
థాసంఖ్యం ప్రథమస్య ప్రథమః ద్వితీయస్య ద్వితీయ ఇత్యేవంరూపో విని
యోగో యథాసంఖ్యపాఠాత్ ॥ ప్రథమపతితమంత్రస్య హి కైమర్థ్యాకాం
క్షాయాం ప్రథమతో విహితం కర్మైవ ప్రథమముపతిష్ఠతే సమానదేశత్వా
త్ ॥ ఏవం ద్వితీయమంత్రస్యాపి॥ వైకృతాంగానాం ప్రాకృతాంగానువాదే
న విహితానాం సందంశపతితానాం వికృత్యర్థత్వం సన్నిధిపాఠాత్ ॥ యథా
ఆమనహోమానాం॥ తేషాం హి కైమర్థ్యాకాంక్షాయాం ఫలం వికృత్య
పూర్వమేవ భావ్యత్వేన సంబధ్యతే ఉపస్థితత్వాత్ । స్వతంత్రఫలకత్వే వికృ
తిసన్నిధిపాఠానర్థక్యాపత్తేః॥ పశుధర్మాణామగ్నీషోమీయాంగత్వమను
ష్ఠానసాదేశ్యాత్ ॥ ఔపవసథ్యేఽహ్ని అగ్నీషోమీయః పశురనుష్ఠీయ
తే తస్మిన్నేవ దినే తే ధర్మాః పఠ్యంతే । అతస్తేషాం కైమర్థ్యాకాం
క్షాయామనుష్ఠేయత్వేనోపస్థితం పశ్వపూర్వమేవ భావ్యత్వేన సంబ

ధ్యతే । తచ్చ స్థానం సమాఖ్యాతః ప్రబలమ్ । అత ఏవ శుంధధ్వమంత్రస్య సా
న్నాయ్యపాత్రాంగం పాఠసాదేశ్యాత్, నతు పౌరోడాశికమితి స
మాఖ్యయా పురోడాశపాత్రాంగమ్ । సమాఖ్యా యౌగికశ్శబ్దః॥ సా
చ ద్విధా ॥ వైదికీ లౌకికీ చ ॥ తత్ర హోతుశ్చమసభక్షణాంగత్వం హో
తృచమస ఇతి వైదికసమాఖ్యయా । అధ్వర్యోస్తత్తత్పదార్థాంగత్వం
లౌకిక్యా ఆధ్వర్యవమితి సమాఖ్యయేతి సంక్షేపః ॥ తదేవం నిరూపితాని
సంక్షేపతః శ్రుత్యాదీని షట్ప్రమాణాని । ఏతత్సహకృతేన వినియోగవిధి
నా సమిదాదిభిరుపకృత్య దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేత్యేవంరూ
పేణ యాని వినియోజ్యంతే తాన్యంగాని ద్వివిధాని సిద్ధరూపాణి క్రియా
రూపాణి చేతి ॥ తత్ర సిద్ధాని జాతిద్రవ్యసంఖ్యాదీని॥ తాని చ దృష్టార్థా
న్యేవ ॥ క్రియారూపాణి చ ద్వివిధాని గుణకర్మాణి ప్రధానకర్మాణి చ॥ ఏ
తాన్యేవ సన్నిపత్యోపకారకాణి ఆరాదుపకారకాణి చేత్యుచ్యంతే ॥
కర్మాంగద్రవ్యాద్యుద్దేశేన విధీయమానం కర్మ సన్నిపత్యోపకారకం॥
యథా అవఘాతప్రోక్షణాది । తచ్చ దృష్టార్థమదృష్టార్థం దృష్టాదృ
ష్టార్థం చ ॥ తత్ర దృష్టార్థమవఘాతాది ॥ అదృష్టార్థం ప్రోక్షణాది।
దృష్టాదృష్టార్థం పశుపురోడాశాది । తద్ధి ద్రవ్యత్యాగాంశేనైవాదృష్టం
దేవతోద్దేశేన చ దేవతాస్మరణం దృష్టం కరోతి । ద్రవ్యాద్యనుద్దిశ్య కేవ
లం విధీయమానం కర్మ ఆరాదుపకారకమ్ ॥ యథా ప్రయాజాది॥ ఆరా
దుపకారకం చ పరమాపూర్వోత్పత్తావేవోపయుజ్యతే ॥ సన్నిపత్యో
పకారకం తు ద్రవ్యదేవతాసంస్కారద్వారా యాగస్వరూప ఏవోప
యుజ్యతే । ఇదమేవ చాశ్రయికర్మేత్యుచ్యతే ॥ తదేవం నిరూపిత
స్సంక్షేపతో వినియోగవిధిః ॥ ప్రయోగప్రాశుభావబోధకో విధిః
ప్రయోగవిధిః ॥ స చాంగవాక్యైకవాక్యతాపన్నః ప్రధానవిధిరేవ
స హి సాంగం ప్రధానమనుష్ఠాపయన్ విలంబే ప్రమాణాభావాదవి
లంబాపరపర్యాయం ప్రయోగప్రాశుభావం విధత్తే ॥ నచ తదవిలం

చేపిప్రమాణాభావఇతివాచ్యమ్ । విలంబేహ్యంగప్రధానవిధ్యైకవాక్య
తాపగతతత్సాహిత్యానుపపత్తిః । విలమ్బేనక్రియమాణయోః పదార్థ
యోరిదమనేన సహకృతమితి సాహిత్యవ్యవహారాభావాత్ ॥ సచా
విలంబోనియతేక్రమే ఆశ్రీయమాణేభవతి । అన్యథాహికిమేతదనంత
రమేతత్కర్తవ్యమేతదనంతరంవేతి ప్రయోగవిక్షేపాపత్తేః ॥ అతః ప్ర
యోగవిధిరేవ స్వవిధేయప్రయోగప్రాశుభావసిద్ధ్యర్థం నియతక్రమ
మపి పదార్థవిశేషణతయా విధత్తే ॥ అతఏవాంగానాంక్రమబోధ
కోవిధిః ప్రయోగవిధిరిత్యపిలక్షణమ్ ॥ తత్రక్రమోనామవితతివిశేషః
పౌర్వాపర్యరూపోవా ॥ తత్రషట్ప్రమాణాని ॥ శ్రుత్యర్థపాఠస్థాన
ముఖ్యప్రవృత్త్యాఖ్యాని . తత్రక్రమపరంవచనంశ్రుతిః ॥తత్తుద్వివిధం॥
కేవలక్రమపరం తద్విశిష్టపదార్థపరంచేతి ॥ తత్రవేదంకృత్వా వేదింక
రోతీతి కేవలక్రమపరమ్ ॥ వేదికరణాదేర్వచనాంతరప్రాప్తత్వాత్ ॥ వ
షట్కర్తుఃప్రథమభక్షఇతితు క్రమవిశిష్టపదార్థపరమ్ ॥ ఏకప్రస
రతాభంగభయేన భక్షానువాదేనక్రమమాత్రస్యవిధాతుమశక్యత్వాత్ ।
సేయం శ్రుతిరితరప్రమాణాపేక్షయాబలవతీ తేషాం వచనకల్పనా
ద్వారా క్రమప్రమాణత్వాత్ ॥ అతఏవాశ్వినగ్రహణస్యపాఠక్రమా
త్తృతీయస్థానేగ్రహణప్రసక్తావాశ్వినోదశమో గృహ్యతఇతి వచనా
త్ దశమస్థానేగ్రహణమిత్యుక్తమ్ । యత్ర ప్రయోజనవశేన క్రమని
ర్ణయః సోఽర్థక్రమః । యథాగ్నిహోత్రంజుహోతి యవాగూంపచతీ
త్యత్రాగ్నిహోత్రయవాగూపాకయోః॥అత్రహి యవాగ్వాహోమార్థ
త్వేన తత్పాకః ప్రయోజనవశేనపూర్వమనుష్ఠీయతే ॥ సచాయంపా
ఠక్రమాద్బలవాన్ । యథాపాఠంహ్యనుష్ఠానే ఏకస్య ప్రయోజనబా
ధేఽదృష్టార్థత్వంస్యాత్ । నహిహోమానంతరం క్రియమాణస్య పాక
స్య కించిద్దృష్టంప్రయోజనమస్తి । పదార్థబోధకవాక్యానాం యఃక్ర
మస్సపాఠక్రమః । తస్మాచ్చపదార్థానాం క్రమఆశ్రీయతే॥యేనహి

క్రమేణవాక్యానిపఠితాని తైనైవక్రమేణాధీతాన్యర్థప్రత్యయం జనయ
న్తి । యథాప్రత్యయంచ పదార్థానామనుష్ఠానం ॥ సచ పాఠో ద్వివి
ధః ॥ మంత్రపాఠో బ్రాహ్మణపాఠశ్చేతి ॥ తత్రాగ్నేయాగ్నీషోమీయ
యోః తత్తద్యాజ్యానువాక్యానాంపాఠాద్యః క్రమఆశ్రీయతే సమం
త్రపాఠాత్ । సచాయం మంత్రపాఠో బ్రాహ్మణపాఠాద్బలీయాన్ ।
అనుష్ఠానే బ్రాహ్మణవాక్యాపేక్షయా మంత్రపాఠస్యాంతరంగత్వాత్
బ్రాహ్మణవాక్యంహి ప్రయోగాద్బహిరేవేదం కర్తవ్యమిత్యవబోధ్య
కృతార్థమ్ ॥ మంత్రాఃపునఃప్రయోగకాలే వ్యాప్రియంతే అనుష్ఠాన
క్రమస్య స్మరణక్రమాధీనత్వాత్ తత్క్రమస్యచ మంత్రక్రమాధీన
త్వాత్ అంతరంగో మంత్రపాఠ ఇతి॥ ప్రయాజానాం,సమిధో యజతిత
నూనపాతంయజతీత్యేవంవిధపాఠక్రమాద్యః క్రమస్సబ్రాహ్మణపాఠక్ర
మాత్ ॥ యద్యపి బ్రాహ్మణవాక్యాన్యర్థంవిధాయ కృతార్థాని। తథా
పి ప్రయాజాదీనాంక్రమస్మారకాంతరస్యాభావాత్ తాన్యేవక్రమస్మార
కత్వేనస్వీక్రియంతే॥ స్థానంనామోపస్థితిః॥యస్యహిదేశేయోఽనుష్ఠీయ
తే తత్పూర్వతనే పదార్థేకృతే సఏవ ప్రథమముపస్థితో భవతీతి యు
క్తం తస్య ప్రథమమనుష్ఠానమ్ ॥ అతఏవసాద్యస్క్రేఅగ్నీషోమీయ
సవనీయానుబంధ్యానాం సవనీయదేశేసహానుష్ఠానేకర్తవ్యేఆదౌసవ
నీయపశోరనుష్ఠానంఇతరయోఃపశ్చాత్ తస్మిన్దేశేఆశ్వినగ్రహగ్రహ
ణానంతరం సవనీయస్యైవప్రథమముపస్థితేః॥తథాహి॥ జ్యోతిష్టోమే
త్రయః పశుయాగాఅగ్నీషోమీయస్సవనీయః అనుబంధ్యశ్చేతి॥ తేచభి
న్నదేశాఅగ్నీషోమీయఔపవసథ్యేహ్నిసవనీయఃసుత్యాకాలే అను
బంధ్యస్త్వంతే॥ సాద్యస్క్రోనామసోమయాగవిశేషః॥సచావ్యక్తత్వా
జ్జ్యోతిష్టోమవికారః॥అతస్తేత్రయోపిపశుయాగవిశేషాస్సాద్యస్క్రేచో
దకప్రాప్తాః తేషాంచతత్రసాహిత్యంశ్రుతంసహపశూనాలభతఇతి॥తచ్చ
సాహిత్యంసవనీయదేశే తస్యప్రధానప్రత్యాసత్తేః స్థానాతిక్రమణసా

మ్యాచ్చ ॥ సవనీయదేశేప్యనుష్ఠానే అగ్నీషోమీయానుబంధ్యయోః స్వస్వస్థానాతిక్రమోభవతి ॥ అగ్నీషోమీయదేశేఽనుబంధ్యదేశేవా నుష్ఠానేత్రయాణామపిస్వస్వస్థానాతిక్రమః ॥ తథాచప్రకృతావాశ్వినగ్రహంగృహీత్వా త్రివృతాయూపంపరివీయ సవనీయంపశుముపాకరోతీత్యాశ్వినగ్రహణానంతరంసవనీయోవిహితఇతిసాద్యస్క్రేప్యాశ్వినగ్రహణేకృతే సవనీయఏవోపస్థితోభవతీతియుక్తం తస్యస్థానాత్ప్రథమమనుష్ఠానమితరయోస్తు పశ్చాదిత్యుక్తమ్ ॥ ప్రధానక్రమేణయోఽంగానాంక్రమస్సముఖ్యఃక్రమః। యేనహిక్రమేణప్రధానానిక్రియంతే తేనైవక్రమేణతేషామంగాన్యనుష్ఠీయంతే తదా సర్వేషామంగానాంస్వైస్స్వైఃప్రధానైస్తుల్యంవ్యవధానంభవతి ॥ వ్యుత్క్రమేణానుష్ఠానే కేషాంచిదంగానాం స్వైఃప్రధానైరత్యంతమవ్యవధానం కేషాంచిదత్యంతవ్యవధానంస్యాత్ ॥ తచ్చాయుక్తం ॥ ప్రయోగవిధ్యవగతసాహిత్యబాధాపత్తేః ॥ అతఃప్రధానక్రమోప్యంగక్రమే హేతుః అతఏవప్రయాజశేషేణాచావాగ్నేయహవిషోఽభిఘారణంపశ్చాదైంద్రస్యదధ్నఃఆగ్నేయైంద్రయాగయోఃపౌర్వాపర్యాత్ ॥ ఏవంచద్వయోరభిఘారణయోస్స్వప్రధానేన తుల్యమేకాంతరితంవ్యవధానం ॥వ్యుత్క్రమేణాభిఘారణేచాగ్నేయహవిరభిఘారణాగ్నేయయాగయోరత్యంతమవ్యవధానం ఐంద్రదధ్యభిఘారణైంద్రయాగయోర్ద్వ్యంతరితం వ్యవధానం తచ్చాయుక్తమేవ॥నచముఖ్యక్రమఃపాఠక్రమాద్దుర్బలః॥ముఖ్యక్రమోహి ప్రమాణాంతరసాపేక్షప్రధానక్రమప్రతిపత్తిసాపేక్షతయా విలమ్బితప్రతిపత్తికః। పాఠక్రమస్తునిరపేక్షస్వాధ్యాయపాఠక్రమమాత్రసాపేక్షతయా నతథేతిబలవాన్॥సచాయంముఖ్యక్రమః ప్రవృత్తిక్రమాద్బలవాన్ । ప్రవృత్తిక్రమేహిద్వితీయాదిపదార్థానాంప్రథమానుష్ఠితక్రమాపేక్షా । బహూనామంగానాంప్రధానవిప్రకర్షాత్ ।ముఖ్యక్రమేతు సన్నికర్షాత్ ॥ సహప్రయుజ్యమానేషు ప్రధానేషుస

న్నిపాతినామంగానామావృత్త్యానుష్ఠానే కర్తవ్యే ద్వితీయాదిపదార్థానాం ప్రథమానుష్ఠితపదార్థక్రమాద్యః క్రమః సప్రవృత్తిక్రమః ॥ యథాప్రాజాపత్యపశ్వంగేషు ॥ ప్రాజాపత్యాన్హి వైశ్వదేవీం కృత్వా ప్రాజాపత్యైశ్చరంతీతివాక్యేన తృతీయానిర్దేశాత్సైతికర్తవ్యతాకా ఏకకాలత్వేనవిహితాః ॥ అతస్తేషాంతదంగానాంచోపాకరణనియోజనప్రభృతీనాం సాహిత్యంసంపాద్యమ్ । తచ్చ ప్రాజాపత్యపశూనాం సంప్రతిపన్నదేవతాకత్వేనయుగపదనుష్ఠానాదుపపద్యతే । తదంగానాంచోపాకరణాదీనాం యుగపదనుష్ఠానమశక్యమ్ । అతస్తేషాం సాహిత్యమవ్యవహితానుష్ఠానాత్సంపాద్యం । తచ్చైకస్యోపాకరణంవిధాయాపరస్యోపాకరణంవిధేయమ్ । ఏవం నియోజనాదికమపి । తథాచ ప్రాజాపత్యేషు కస్మాచ్చిత్పశోరారభ్య ఏకం సర్వత్రానుష్ఠాయ ద్వితీయాదిపదార్థాస్తేనైవక్రమేణానుష్ఠేయాః ॥ సప్రవృత్తిక్రమః ॥ సోయంశ్రుత్యాదిభ్యోదుర్బలః ॥ తదేవంసంక్షేపతోనిరూపితష్షడ్విధక్రమనిరూపణేనప్రయోగవిధిః ॥ కర్మజన్యఫలస్వామ్యబోధకో విధిరధికారవిధిః । కర్మజన్యఫలస్వామ్యంకర్మజన్యఫలభోక్తృత్వం । సచయజేతస్వర్గకామఇత్యాదిరూపః । స్వర్గముద్దిశ్యయాగంవిదధతానేన స్వర్గకామస్య యాగజన్యఫలభోక్తృత్వంప్రతిపాద్యతే । యస్యాహితాగ్నేరగ్నిర్గృహాన్దహేత్సోగ్నయేక్షామవతేపురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదిత్యాదినాఽగ్నిదాహాది నిమిత్తేకర్మ విదధతానిమిత్తవతఃకర్మజన్యపాపక్షయరూపఫలస్వామ్యంప్రతిపాద్యతే। ఏవమహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదినా శుచివిహితకాలజీవినస్సంధ్యోపాసనజన్యప్రత్యవాయపరిహారరూపఫలస్వామ్యంబోధ్యతే । తచ్చఫలస్వామ్యంతస్యైవ,యోఽధికారవిశిష్టః। సచాధికారోయద్విధివాక్యేషుపురుషవిశేషణత్వేనశ్రూయతే । యథాకామ్యేకర్మణిఫలకామనా, నైమిత్తికేకర్మణినిమిత్తనిశ్చయః, నిత్యేసంధ్యోపాసనాదౌ శుచివిహితతత్కాలజీవి

త్వం। అతఏవ రాజా రాజసూయేన స్వారాజ్యకామో యజేతేత్యనేనవిధివాక్యేన స్వారాజ్యముద్దిశ్య రాజసూయం విదధతాపి నస్వారాజ్యమాత్రకామస్య తత్ఫలభోక్తృత్వం ప్రతిపాద్యతే కింతు రాజ్ఞస్సతస్స్వారాజ్యకామస్యైవ। రాజత్వస్యాప్యధికారివిశేషణత్వేన శ్రవణాత్ ॥ క్వచిత్తు పురుషవిశేషణత్వేనాశ్రుతమప్యధికారివిశేషణమ్ । యథా అధ్యయనవిధిసిద్ధవిద్యాక్రతువిధీనామర్థజ్ఞానాపేక్షత్వేన అధ్యయనవిధిసిద్ధార్థజ్ఞానవంతం ప్రత్యేవ ప్రవృత్తేః ॥ ఏవమగ్నిసాధ్యకర్మస్వాధానసిద్ధాగ్నిమత్తా అగ్నిసాధ్యకర్మణామగ్న్యపేక్షత్వేన తద్విధీనామాధానసిద్ధాగ్నిమంతం ప్రత్యేవ ప్రవృత్తేః। ఏవం సామర్థ్యమపి॥ ఆఖ్యాతానామర్థం బ్రువతాం శక్తిస్సహకారిణీతి సమర్థం ప్రత్యేవ విధిప్రవృత్తేః ॥ తదేవం నిరూపితో విధిః ॥ ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకా మంత్రాః॥ తేషాం చ తాదృశార్థస్మారకత్వేనైవార్థవత్త్వం, నతు తదుచ్చారణమదృష్టార్థం। సంభవతి దృష్టఫలేఽదృష్టకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ । న చ దృష్టస్యార్థస్మరణస్య ప్రకారాంతరేణాపి సంభవాన్మంత్రామ్నానం వ్యర్థమితి వాచ్యమ్ । మంత్రైరేవ మంత్రార్థస్స్మర్తవ్య ఇతి నియమవిధ్యాశ్రయణాత్ । నానాసాధనసాధ్యక్రియాయామేకసాధనప్రాప్తావప్రాప్తస్యాపరసాధనస్య ప్రాపకో విధిర్నియమవిధిః ॥ యథాహుః ॥ విధిరత్యంతమప్రాప్తౌ నియమః పాక్షికే సతి । తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యేతి గీయతే ఇతి ॥ అస్యార్థః॥ ప్రమాణాంతరేణాప్రాప్తస్య ప్రాపకో విధిరపూర్వవిధిః ॥ యథా యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిః స్వర్గార్థకయాగస్య ప్రమాణాంతరేణాప్రాప్తస్య అనేన విధానాత్ ॥ పక్షేఽప్రాప్తస్య ప్రాపకో విధిర్నియమవిధిః ॥ యథా వ్రీహీనవహన్తీత్యాదిః ॥ కథమస్య పక్షేఽప్రాప్తప్రాపకత్వమితి చేదిత్థమ్ । అనేనహ్యవఘాతస్య వైతుష్యార్థత్వం న ప్రతిపాద్యతే అన్వయవ్యతిరేకసిద్ధత్వాత్ ॥ కింతు నియమః ॥ స చాప్రాప్తాంశపూరణం వైతుష్యస్య హి నానోపాయసాధ్యత్వాత్ యదావఘాతం పరిత్యజ్య ఉపాయా

స్తరం గ్రహీతుమారభతే తదావఘాతస్యాప్రాప్తత్వేన తద్విధాననా మకమప్రాప్తాంశపూరణమేవానేనవిధినాక్రియతే ॥ అతశ్చ నియమవి ధావప్రాప్తాంశపూరణాత్మకోనియమఏవ వాక్యార్థః ॥ పక్షేఽప్రాప్తా వఘాతవిధానమితియావత్ ॥ ఉభయోశ్చయుగపత్ప్రాప్తావితరవ్యా వృత్తిపరోవిధిఃపరిసంఖ్యావిధిః ॥ యథా పంచపంచనఖాభక్ష్యా ఇతి। ఇదంహివాక్యం నపంచనఖభక్షణపరం తస్య రాగతఃప్రాప్తత్వాత్ ॥ నాపినియమపరమ్ ॥ పంచనఖాపంచనఖభక్షణస్య యుగపత్ప్రాప్తౌప క్షేప్రాప్త్యభావాత్ ॥ అతఇదంపంచేతరపంచనఖభక్షణనివృత్తిపరమి తిభవతి పరిసంఖ్యావిధిః ॥ సాచద్వివిధా ॥ శ్రౌతీలాక్షణికీచేతి ॥ తత్రా త్రహ్యేవావపంతీతి శ్రౌతీపరిసంఖ్యా ॥ ఏవకారేణపవమానాతిరిక్తస్తో త్రవ్యావృత్తేరభిధానాత్ ॥ పంచపంచనఖాభక్ష్యా ఇతితులాక్షణికీ॥ ఇ తరనివృత్తివాచకపదాభావాత్ ॥ అతఏవైషాత్రిదోషగ్రస్తా ॥ దోష త్రయంచ ॥ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనాప్రాప్తబాధశ్చేతి ॥ తదుక్తమ్ ॥ శ్రుతార్థస్య పరిత్యాగాదశ్రుతార్థస్యకల్పనాత్ । ప్రాప్తస్య బా ధాదిత్యేవంపరిసంఖ్యాత్రిదూషణా ఇతి । శ్రుతస్యపంచనఖభక్షణస్యహా నాత్ అశ్రుతాయాఅపంచనఖభక్షణనివృత్తేఃకల్పనాత్॥ ప్రాప్తస్యచా పంచనఖభక్షణస్యబాధనాదితి॥అస్మిన్ దోషత్రయేదోషద్వయంశబ్దనిష్ఠం ప్రాప్తబాధస్త్వర్థనిష్ఠఇతిదిక్ ॥ యేషాంతు ప్రయోగసమవేతార్థస్మార కత్వంనసంభవతి తదుచ్చారణస్యానన్యగత్యాఽదృష్టార్థకత్వంకల్ప్యత ఇతినానర్థక్యమ్ ॥ నామధేయానాంచ విధేయార్థపరిచ్ఛేదకతయార్థవ త్త్వమ్ ॥ తథాహి॥ఉద్భిదాయజేతపశుకామఇత్యత్ర ఉద్భిచ్ఛబ్దోయా గనామధేయం తేనచాభిధేయార్థపరిచ్ఛేదఃక్రియతే ॥ తథాహి॥ అనే నవాక్యేనాప్రాప్తత్వాత్ఫలోద్దేశేన యాగోవిధీయతే ॥ యాగసామా న్యస్యావిధేయత్వాత్ యాగవిశేషఏవవిధీయతే, తత్ర కోసౌ యాగవి శేషఇత్యపేక్షాయాముద్భిచ్ఛబ్దాదుద్భిదాఖ్యోయాగఇతివిజ్ఞాయతే ॥ ఉద్భిదా యాగేన పశుం భావయేదిత్యత్ర సామానాధికరణ్యేన నా

మధేయాన్వయాత్ ॥ నామధేయత్వంచ నిమిత్తచతుష్టయాత్ మత్వర్థలక్షణాభయాద్వాక్యభేదభయా త్తత్ప్రఖ్యశాస్త్రా త్తద్వ్యపదేశాచ్చేతి॥తత్రోద్భిదాయజేతపశుకామ ఇత్యత్రోద్భిచ్ఛబ్దస్య యాగనామధేయత్వం మత్వర్థలక్షణాభయాత్ ॥ తథాహి ॥ నతావదనేనవాక్యేన ఫలంప్రతి యాగవిధానం తంప్రతిచగుణవిధానంయుజ్యతే వాక్యభేదాపత్తేః ॥ ఉద్భిచ్ఛబ్దస్యగుణసమర్పకత్వేచ యాగస్యాప్రాప్తత్వాత్ గుణవిశిష్టకర్మవిధానంవాచ్యం ఉద్భిద్వతాయాగేన పశుంభావయేదితివిశిష్టవిధౌ మత్వర్థలక్షణేత్యుక్తమేవ ॥ చిత్రయాయజేతపశుకామ ఇత్యత్ర చిత్రాశబ్దస్యకర్మనామధేయత్వంవాక్యభేదభయాత్ ॥ తథాహి ॥ నతావదత్రగుణవిశిష్టయాగవిధానంసంభవతి ॥ దధిమధుఘృతమాపో ధానాస్తండులాః తత్సంసృష్టంప్రాజాపత్యమిత్యనేన గుణస్య విహితత్వాత్తద్విశిష్టయాగవిధ్యనుపపత్తేః ॥ యాగస్య ఫలసంబన్ధేగుణసంబన్ధేచ విధీయమానే వాక్యభేదః ॥ తస్మాచ్చిత్రాశబ్దఃకర్మనామధేయం। తథాచ చిత్రాయాగేన పశుంభావయేదితి సామానాధికరణ్యేనాన్వయాన్నవాక్యభేదః ॥ ప్రకృతేష్టేరనేకద్రవ్యత్వేన చిత్రాశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తిః ॥ అగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రశబ్దస్యకర్మనామధేయత్వం తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్ ॥ తస్య గుణస్య ప్రఖ్యాపకస్య ప్రాపకస్యశాస్త్రస్య విద్యమానత్వాత్ అగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మనామధేయమితియావత్ ॥ నన్వయంగుణవిధిరేవ కుతోనేతిచేన్న॥ యద్యగ్నౌహోత్రమస్మిన్నితిసప్తమీసమాసమాశ్రిత్య హోమాధారతయాఽగ్నిరూపోగుణోవిధీయేత తదా యదాహవనీయేజుహోతీత్యనేనైవాగ్నేఃప్రాప్తత్వాత్తద్విధానానర్థక్యం । అగ్నయేహోత్రమితిచతుర్థీసమాసమాశ్రిత్యాగ్నిదేవతారూపగుణోనేనవిధీయతఇతిచేన్న । తద్దేవతాయాశ్శాస్త్రాంతరేణ ప్రాప్తత్వాత్ ॥ కింతత్ శాస్త్రాంతరమితిచేత్, యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచ సాయంజుహోతీతి కేచిత్ ॥ అపరేత్వగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిస్స్వాహేతి మంత్రవర్ణ ఏవాగ్నిరూపదేవతా

ప్రాపకః ఇతి ॥ నన్వగ్నేర్మన్త్రవర్ణప్రాప్తత్వే ప్రజాపతిదేవతాయా
బాధస్స్యాత్ । మన్త్రవర్ణస్య చతుర్థీతో దుర్బలత్వాత్ ॥ యథా
హుః ॥ తద్ధితే న చతుర్థ్యా వా మన్త్రవర్ణేన వా పునః । దేవతా
యా విధిస్తత్ర దుర్బలం తు పరం పరమితీతి చేన్న ।యదగ్నయే చ ప్రజా
పతయే చ సాయం జుహోతీత్యత్ర న కేవలప్రజాపతివిధానమ్ । కింతు
మంత్రవర్ణప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితప్రజాపతేః । ఏ
వం చ న బాధః కేవలప్రజాపతివిధానాభావాత్ । న చాత్ర సముచ్చి
తోభయవిధానమేవ కథం నేతి వాచ్యమ్ ॥ సముచ్చితోభయవిధానా
పేక్షయాఽన్యతః ప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితప్రజాపతిమా
త్రవిధానే లాఘవాత్ ॥ ఏవం ప్రయాజేషు సమిదాదిదేవతానాం స
మిధోఽగ్న ఆజ్యస్య వియంత్విత్యాదిమంత్రవర్ణేభ్యః ప్రాప్తత్వా
త్ సమిధో యజతీత్యాదిషు సమిదాదిశబ్దాస్తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్కర్మ
నామధేయాః । శ్యేనేనాభిచరన్యజేతేత్యత్ర శ్యేనశబ్దస్య కర్మనా
మధేయత్వం తద్వ్యపదేశాత్ । తేన వ్యపదేశాదుపమానాత్తదన్యథా
నుపపత్తేరితి యావత్ ॥ తథా హి యద్విధేయం తస్య స్తుతిర్భవతి య
ద్యత్ర శ్యేనో విధేయస్స్యాత్ తదార్థవాదైస్తస్యైవ స్తుతిః కార్యా ॥
యథా వై శ్యేనో నిపత్యాదత్త ఏవమేవాయం ద్విషంతం భ్రాతృవ్యం నిప
త్యాదత్త ఇత్యనేనార్థవాదేన శ్యేనస్స్తోతుం న శక్యః శ్యేనోపమానే
నార్థాంతరస్తుతేః క్రియమాణత్వాత్ । న చ శ్యేనోపమానత్వేన స
ఏవ స్తోతుం శక్యతే ఉపమానోపమేయభావస్య భిన్ననిష్ఠత్వాత్ ।యదా
తు శ్యేనసంజ్ఞకో యాగో విధీయతే తదార్థవాదేన శ్యేనోపమానేన త
స్య స్తుతిః కర్తుం శక్యత ఇతి శ్యేనశబ్దః కర్మనామధేయం తద్వ్యపదేశా
త్ ॥ఉత్పత్తిశిష్టగుణబలీయస్త్వమపి పంచమం నామధేయనిమిత్తమితి క
చిత్ ॥యథా వైశ్వదేవేన యజేతేత్యాదౌ ॥ అత్రోత్పత్తిశిష్టాగ్న్యాదీ
నాం బలీయస్త్వాద్వైశ్వదేవశబ్దస్య విశ్వదేవదేవతావిధాయకత్వం న సం

భవతీతికర్మనామధేయత్వమ్॥ వస్తుతస్తుతత్ప్రఖ్యశాస్త్రాద్దేవాస్యకర్మనా
మధేయత్వం ప్రకృతయాగేవిశ్వదేవరూపగుణప్రాపకశాస్త్రస్యయద్విశ్వే
దేవాస్సమయజన్త తద్వైశ్వదేవస్య వైశ్వదేవత్వమిత్యస్యార్థవాదరూ
పస్యైవసత్త్వాత్ పురుషస్యనివర్తకంవాక్యంనిషేధః ॥ నిషేధకవాక్యానా
మనర్థహేతు క్రియానివృత్తి జనకత్వేనైవార్థవత్త్వాత్ ॥తథాహి॥యథా
విధిఃప్రవర్తనాం ప్రతిపాదయన్ స్వప్రవర్తకత్వనిర్వాహార్థం విధేయ
స్యయాగాదేరిష్టసాధనత్వమాక్షిపన్ పురుషంతత్రప్రవర్తయతి॥తథాన
కళంజంభక్షయేదిత్యాదినిషేధోఽపినివర్తనాం ప్రతిపాదయన్ స్వనివ
ర్తకత్వనిర్వాహార్థంనిషేధ్యస్య కళంజభక్షణస్య పరానిష్టసాధనత్వమా
క్షిపన్పురుషంతతోనివర్తయతి । నను నిషేధవాక్యస్య కథం నివర్తనా
ప్రతిపాదకత్వమితిచేదుచ్యతే । నతావదత్ర ధాత్వర్థస్య నఞర్థేనాన్వ
యః అవ్యవధానేఽపి తస్య ప్రత్యయార్థభావనోపసర్జనత్వేనోపస్థితేః।
నహ్యన్యోపసర్జనత్వేనోపస్థితమన్యత్రాన్వేతి అన్యథారాజపురుషమా
నయేత్యాదావపి రాజ్ఞః క్రియాన్వయాపత్తేః । అతఃప్రత్యయార్థస్యై
వ నఞర్థేనాన్వయః, తత్రాపినాఖ్యాతత్వాంశవాచ్యార్థభావనాయాః
తస్యాలిఙంశవాచ్యప్రవర్తనోపసర్జనత్వేనోపస్థితేః । కిన్తు లిఙంశ
వాచ్యశబ్దభావనాయాః । తస్యాస్సర్వాపేక్షయా ప్రధానత్వాత్॥ న
ఞశ్చైషస్వభావః యత్స్వసమభివ్యాహృతపదార్థవిరోధిబోధకత్వం
యథా ఘటోనాస్తీత్యాదౌ అస్తీతిశబ్దసమభివ్యాహృతో నఞ్ఘటస
త్త్వవిరోధిఘటాసత్త్వంగమయతి ॥ తదిహలిఙ్సమభివ్యాహృతోన
ఞ్ లిఙర్థప్రవర్తనావిరోధినీం నివర్తనామేవ బోధయతి ॥ విధివా
క్యశ్రవణే అయంమాం ప్రవర్తయతీతి ప్రతీతేః ॥ తస్మాన్నిషేధవా
క్యస్థలే నివర్తనైవవాక్యార్థః । యదాతు ప్రత్యయార్థస్యతత్రాన్వ
యేబాధకం తదా ధాత్వర్థస్యైవ తత్రాన్వయః । తచ్చబాధకంద్వివి
ధమ్ ॥ తస్య వ్రతమిత్యుపక్రమోవికల్పప్రసక్తిశ్చ ॥ తత్రాద్యం నే

క్షేతోద్యంతమాదిత్యమిత్యాదౌ తస్య వ్రతమిత్యుపక్రమ్యైతద్వాక్య పాఠాత్ ॥ తథాచాత్ర పర్యుదాసాశ్రయణమ్ ॥ తథాహి వ్రతశబ్దస్య కర్తవ్యార్థే రూఢత్వాత్తస్య వ్రతమిత్యత్ర స్నాతకస్యవ్రతానాంకర్తవ్యత్వేనోపక్రమాత్ కింతత్కర్తవ్యమిత్యాకాంక్షాయాం నేక్షేతోద్యంతమిత్యాదినా కర్తవ్యార్థ ఏవప్రతిపాదనీయః। అన్యథాపూర్వోత్తరవాక్యయోరేకవాక్యత్వంనస్యాత్ । తథానఞర్థేన నప్రత్యయార్థాన్వయః, కర్తవ్యార్థానవబోధాద్విధ్యర్థప్రవర్తనావిరోధినివర్తనాయాఏవ తాదృశనఞాబోధనాత్ తస్యాశ్చ కర్తవ్యార్థత్వాభావాత్ । తస్మాత్ నేక్షేతేత్యత్ర నఞా ధాత్వర్థవిరోధ్యనీక్షణసఙ్కల్ప ఏవ లక్షణయాప్రతిపాద్యతే । తస్య కర్తవ్యత్వసంభవాత్ ॥ఆదిత్యవిషయకానీక్షణసంకల్పేనభావయేదితివాక్యార్థః । తత్ర భావ్యాకాంక్షాయాం ఏతావతా హ్యేనసావిముక్తో భవతీతి వాక్యశేషావగతః పాపక్షయోభావ్యతయాన్వేతి ॥ ఏవంచపూర్వోత్తరయోరేకవాక్యత్వంనిర్వహత్యేవ । నచాత్ర ధాత్వర్థవిరోధినః పదార్థాంతరస్యాపిసంభవాత్ కథమనీక్షణసంకల్పస్యైవ భావనాన్వయ ఇతివాచ్యమ్ ।తస్య కర్తవ్యత్వాభావేన ప్రకృతేభావనాన్వయాయోగ్యత్వాత్॥ ద్వితీయం యజతిషు యెయజామహంకరోతి నానూయాజేష్విత్యాదౌ। అత్రవికల్పప్రసక్త్యాచ పర్యుదాసాశ్రయణాత్ ॥ తథాహి ॥ యద్యత్రవాక్యే నఞర్థే ప్రత్యయార్థాన్వయస్స్యాత్తదానూయాజెషు యేయజామహఇతి మంత్రస్య ప్రతిషేధస్స్యాత్ అనూయాజేషు యేయజామహంనకుర్యాదితి ॥ నచ ప్రాప్తిపూర్వక ఏవ ॥ ప్రాప్తస్యైవ ప్రతిషేధాత్ ॥ ప్రాప్తిశ్చయజతిషు యేయజామహంకరోతీతి శాస్త్రాదేవవాచ్యా ॥ శాస్త్రప్రాప్తస్యచ ప్రతిషేధే వికల్ప ఏవ నతు బాధః ॥ ప్రాప్తిమూలరాగస్యైవ తన్మూలశాస్త్రస్య శాస్త్రాంతరేణ బాధాయోగాత్ ॥ నచ పదే జుహోతీతి విశేషశాస్త్రేణాహవనీయే జుహో

భూతికామ ఇత్యాదివిధిశేషస్య వాయుర్వైక్షేపిష్ఠా దేవతేత్యాదావిధేయార్థప్రాశస్త్యబోధకతయాఽర్థవత్త్వం । బర్హిషిరజతంనదేయమిత్యాదినిషేధశేషస్య సోరోదీద్యదరోదీత్తద్రుద్రస్య రుద్రత్వమిత్యాది నిషేధస్య నిందితత్వబోధకతయార్థవత్త్వం ॥ నచప్రాశస్త్యాదిబోధస్యనిష్ప్రయోజనత్వేన నార్థవాదస్యార్థవత్త్వమితివాచ్యమ్. ఆలస్యాదివశాదప్రవర్తమానస్యపుంసఃప్రవృత్త్యాదిజనకత్వేనతద్బోధస్యోపయోగాత్।సపునస్త్రిధా॥తదుక్తమ్॥ విరోధేగుణవాదస్స్యాదనువాదోఽవధారితే। భూతార్థవాదస్తద్ధానాదర్థవాదస్త్రిధామతఇతి।అస్యార్థః॥ప్రమాణాంతరవిరోధేసత్యర్థవాదోగుణవాదః।యథాఆదిత్యోయూపఇత్యాదియూపేఆదిత్యాభేదస్య ప్రత్యక్షబాధితత్వాదాదిత్యవదుజ్జ్వలత్వరూపగుణోఽనేనలక్షణయా ప్రతిపాద్యతే। ప్రమాణాంతరావగతార్థబోధకోనువాదః।యథా। అగ్నిర్హిమస్యభేషజమిత్యత్రహిమవిరోధిత్వస్యాగ్నౌప్రత్యక్షావగతత్వాత్ । ప్రమాణాంతరవిరోధప్రాప్తిరహితార్థబోధకోఽర్థవాదోభూతార్థవాదః । యథేంద్రోవృత్రాయవజ్రముదయచ్ఛదిత్యాది । ఏవంచ యజేతస్వర్గకామ ఇత్యాదినిఖిలవేదస్యసాక్షాత్పరంపరయా వా యాగాదిధర్మప్రతిపాదకత్వంసిద్ధం॥ సోయంధర్మోయదుద్దిశ్యవిహితస్తదుద్దేశేనక్రియమాణస్తద్ధేతుః।ఈశ్వరార్పణబుద్ధ్యాక్రియమాణస్తునిశ్శ్రేయసహేతుః । నచతదర్పణబుద్ధ్యానుష్ఠానేప్రమాణాభావః । యత్కరోషియదశ్నాసియజ్జుహోషిదదాసియత్ । యత్తపస్యసికౌంతేయతత్కురుష్వమదర్పణం॥ ఇతిభగవద్గీతాస్మృతేరేవ ప్రమాణత్వాత్ । స్మృతిచరణేతత్ప్రామాణ్యస్యశ్రుతిమూలకత్వేనవ్యవస్థాపనాదితిశివమ్॥ *************

బాలానాంసుఖబోధాయభాస్కరేణసుమేధసా।
రచితోయంసమాసేనజైమినీయార్థసంగ్రహః॥

ఇతిశ్రీమహోపాధ్యాయ లౌగాక్షిభాస్కరవిరచిత
పూర్వమీమాంసార్థసంగ్రహనామకంప్రకరణమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

శ్రీమదాపదేవీయ మీమాంసాన్యాయప్రకాశ ప్రారబ్ధః

యత్కృపాలేశమాత్రేణ పురుషార్థచతుష్టయమ్॥ ప్రాప్యతేత మహంవందే గోవిందంభక్తవత్సలమ్ ॥ ౧ ॥ అనంతగుణసంపన్న మనంతజనప్రియమ్ । అనంతరూపిణంవందే గురుమానందరూపిణమ్॥ ౨

ఇహఖలు పరమకారుణికేన భగవతా జైమిన్యృషిణాఽథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యాదినా ద్వాదశస్వధ్యాయేషు ధర్మో విచారితః॥ తత్ర వేదేన ప్రయోజనముద్దిశ్య విధీయమానోఽర్థో ధర్మః। యథా యాగాదిః, స హి 'యజేత స్వర్గకామః' ఇత్యాదివాక్యేన స్వర్గముద్దిశ్య విధీయతే। తథా హి, యజేతేత్యత్ర అస్త్యంశద్వయం యజిధాతుః ప్రత్యయశ్చ, తత్ర ప్రత్యయేప్యస్త్యంశద్వయమ్। ఆఖ్యాతత్వం లిఙ్త్వంచ, ఆఖ్యాతత్వంచ దశసు లకారేషు విద్యతే, లిఙ్త్వం పునః కేవలం లిఙ్యేవ, తత్రాఖ్యాతత్వలిఙ్త్వాభ్యాం భావనైవోచ్యతే, భావనానామ భవితుర్భవనానుకూల వ్యాపారవిశేషః। సా చ ద్వివిధా, శాబ్దీభావనా ఆర్థీభావనా చేతి। తత్ర పురుషప్రవృత్త్యనుకూలో వ్యాపారవిశేషః శాబ్దీభావనా, సా చ లిఙ్త్వాంశేనోచ్యతే, లిఙశ్రవణేఽయం మాం ప్రవర్తయతి మత్ప్రవృత్త్యనుకూలవ్యాపారవానయమితి నియమేన ప్రతీయమానత్వాత్॥ యచ్చ యస్మాత్ప్రతీయతే తత్తస్య వాచ్యం, యథా గోశబ్దస్య గోత్వం। స చ ప్రవృత్త్యనుకూలవ్యాపారవిశేషో లోకే పురుషనిష్ఠోఽభిప్రాయవిశేషః వేదే తు పురుషాభావాత్ లిఙాదిశబ్దనిష్ఠ ఏవ॥ నహి వేదః పురుషనిర్మితః *వేదస్యాధ్యయనం సర్వం గుర్వధ్యయనపూర్వకం ॥ వేదాధ్యయనసామాన్యాదధునాధ్యయనం యథేత్యాదినా వేదాపౌరుషేయత్వస్య సాధితత్వాత్। యః కల్పః స కల్పపూర్వక ఇతి న్యాయేన సంసారస్యానాదిత్వాదీశ్వరస్య చ సర్వజ్ఞత్వాదీశ్వరో గతకల్పీయం వేదమస్మిన్కల్పే స్మృత్వోపదిశతీత్యేతావతైవోపపత్తౌ ప్రమాణాన్తరేణార్థముపలభ్య రచితత్వ

కల్పనానుపపత్తేశ్చ తతశ్చ పురుషాభావాచ్చ భిన్నిష్ఠైవ సా। అతఏవ శాబ్దీ
భావనేతి వ్యపదిశంతి। సా చ శాబ్దీభావనాంశత్రయమపేక్షతే సాధ్యం సా
ధనమితికర్తవ్యతాం చేతి। తత్ర సాధ్యాకాంక్షాయాం వక్ష్యమాణాంశ
త్రయోపేతాఽర్థీభావనా సాధ్యత్వేన సంబధ్యతే, ఏకప్రత్యయగ
మ్యత్వేన సమానాభిధానశ్రుతేః। యద్యపి సంఖ్యాదీన్యప్యేకప్రత్య
యగమ్యత్వేన సమానాని తథాప్యయోగ్యత్వాన్న తేషాం భావ్యత్వేనాన్వ
యః। కరణాకాంక్షాయాం లిఙాదిజ్ఞానం కరణత్వేన సంబధ్యతే, తస్య
చ కరణత్వం న భావనోత్పాదకత్వేన సన్నికర్షస్యేవ రూపాదిజ్ఞానే, స
న్నికర్షాత్ప్రాక్ రూపాదిజ్ఞానస్యేవ లిఙాదిజ్ఞానాత్ప్రాక్ ప్రబుద్ధార్థ
భావనాయా అభావప్రసంగాత్। కింతు భావనాభావ్యనిర్వర్తకత్వేన, లి
ఙాదిజ్ఞానం హి శబ్దభావనాభావ్యామర్థభావనాం నిర్వర్తయతి కుఠార ఇవ
చ్ఛేదనం। అతో లిఙాదిజ్ఞానస్య కరణత్వేనాన్వయః ఇతికర్తవ్యతాకాం
క్షాయాం ప్రాశస్త్యజ్ఞానమితికర్తవ్యతాత్వేన సంబధ్యతే। తచ్చ ప్రాశ
స్త్యజ్ఞానం వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతేత్యాద్యర్థవాదైర్జన్యతే। తే
హ్యర్థవాదాః స్వార్థప్రతిపాదనే ప్రయోజనమనుపలభమానా లక్షణ
యా క్రతోః ప్రాశస్త్యం ప్రతిపాదయంతి। స్వార్థమాత్రపరత్వే ఆనర్థక్యప్ర
సంగాత్, న చేష్టాపత్తిః అధ్యయనవిధ్యుపాత్తత్వేనానర్థక్యానుపపత్తేః।
తథాహి, స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధిః సకలస్య వేదస్యాధ్య
యనకర్తవ్యతాం బోధయన్ సర్వో వేదః ప్రయోజనవదర్థపర్యవసా
యీతి సూచయతి। నిరర్థకస్యాధ్యయనానుపపత్తేః, స చ వేదో విధిమం
త్రనామధేయనిషేధార్థవాదాత్మకః। తత్ర విధిః ప్రయోజనవదర్థవి
ధానేనార్థవాన్ స చాప్రాప్తమర్థం విధత్తే, యథాఽగ్నిహోత్రం జు
హుయాత్స్వర్గకామ ఇతి విధిరప్రాప్తం ప్రయోజనవద్ధోమం విధత్తే
అగ్నిహోత్రహోమేన స్వర్గం భావయేదితి। యత్ర తు కర్మ ప్రమాణాం
తరేణ ప్రాప్తం తత్ర తదుద్దేశేన గుణమాత్రవిధానమ్। యథా దధ్నా జు

హుయాదిత్యత్ర హోమస్య అగ్నిహోత్రం జుహుయాదిత్యనేన ప్రాప్తత్వాద్ధోమోద్దేశేన దధిమాత్రవిధానం దధ్నా హోమంభావయేదితి॥ యత్రతూభయమప్రాప్తం తత్రవిశిష్టంవిధత్తే। తదుక్తం నచేదన్యేనశిష్టా ఇతిశిష్టా ఉపదిష్టా ఇత్యర్థః। యథా సోమేనయజేతేత్యత్రసోమయాగయోరప్రాప్తత్వాత్సోమవిశిష్టయాగవిధానంసోమవతాయాగేనేష్టంభావయేదితి॥నచోభయవిధానేవాక్యభేదఃవిశిష్టస్యైకత్వాల్ విశిష్టవిధౌమత్వర్థలక్షణా ॥ యథా సోమపదేన మత్వర్థోలక్ష్యతే సోమవతేతి ॥ నహి మత్వర్థలక్షణాంవినా సోమస్యాన్వయస్సంభవతి । యది తావత్సోమయాగయోరైకరూప్యేణ భావనాయాం కరణత్వేనాన్వయః సోమేనయాగేనేష్టంభావయేదితి తత ఉభయవిధానే వాక్యభేదః ॥ సోమస్య యాగవత్ఫలభావనాకరణత్వేన ప్రాధాన్యాపాతశ్చస్యాల్ ॥ యాగార్థత్వానుపపత్తిశ్చ యాగే ద్రవ్యానుపపత్తిశ్చ ॥ ప్రత్యయవాచ్యఫలభావనాయాస్సమానపదోపాత్తేన యాగేన కరణాకాంక్షాయానివృత్తత్వేన భిన్నపదోపాత్తస్యసోమస్య కరణత్వేనాన్వయానుపపత్తిశ్చస్యాల్ ॥ యదిచ వైయధికరణ్యేనాన్వయః తత్ర సతావద్యాగేన సోమమిత్యన్వయః సమానపదోపాత్తత్వాల్ ప్రత్యయవాచ్యఫలభావనాకరణత్వేనాన్వితస్య యాగస్య సోమకర్మకభావనాన్వయానుపపత్తేః యాగస్య సోమార్థత్వాపాతాచ్చ॥ నచేష్టాపత్తిః॥ అదృష్టద్వయాపత్తేః ॥ నహి యాగస్య సోమార్థత్వం దృష్టద్వారా సంభవతి వ్రీహిషుచావఘాతేనైవయాగేన సోమే కస్యచిద్దృష్టస్యాజననాల్।అతస్తేన తావత్సోమే కించిదదృష్టం జనయితవ్యం ప్రోక్షణేనేవ వ్రీహిషు । తథా యాగస్య సోమార్థత్వే ఫలభావనాయాం సోమస్య కరణత్వేనాన్వయోవక్తవ్యః భావనాకరణత్వంచ భావనాభావ్యనిర్వర్తకతయేత్యుక్తం ॥ నచసోమోఽదృష్టమంతరేణ ఫలంజనయితుం సమర్థః గ్రహైర్జుహోతీతివాక్యవిహితహోమేన తస్య భస్మీభా

ఖాత్ ॥ అతోఽదృష్టద్వయాపాతాన్న యాగస్య సోమార్థత్వమితి ॥
నహి యాగేన సోమం భావయేదిత్యన్వయస్సంభవతి ॥ కరణత్వేనోపస్థి
తస్య సోమస్య సాధ్యత్వేనాన్వయానుపపత్తేశ్చ ॥ అథ సోమేన యాగం
భావయేదిత్యన్వయః ॥ తత్ర యద్యపి సోమస్య కరణత్వేన యాగార్థ
త్వాద్యాగనివృత్తిరేవ దృష్టం ప్రయోజనం లభ్యత ఇతి నాదృష్టద్వయా
పత్తిః ॥ నాపి కరణత్వేనోపస్థితస్య సోమస్య సాధ్యత్వేనాన్వయానుప
పత్తిః కరణత్వేనైవాన్వయాత్ ॥ తథాపి అప్రాప్తత్వాద్భావనాకరణ
త్వేనాన్వితస్య యాగస్య సాధ్యత్వేనాన్వయానుపపత్తిస్తదవస్థైవ ॥
నను యజేతేత్యత్ర యాగస్య న కరణత్వేన నాపి సాధ్యత్వేనోపస్థితిః
తద్వాచకతృతీయాద్యభావాత్ కింతు భావనాయాం యాగసంబంధ
మాత్రం ప్రతీయతే । యాగస్య చ భావనాసంబంధః కరణత్వేన సాధ్య
త్వేన చ సంభవతి తత్ర కరణత్వాంశమాదాయ ఫలసంబంధస్సాధ్యత్వాం
శమాదాయ గుణసంబంధశ్చ స్యాదితి చేన్నైవం ॥ యద్యపి భావనయా
యాగస్య సంబంధమాత్రం ప్రతీయతే ॥ తథాపి కరణత్వేనోపస్థితిదశా
యాం న సాధ్యత్వేనోపస్థితిస్సంభవతి విరోధాత్ ॥ తదవశ్యం యాగేన
స్వర్గం భావయేదితి కరణత్వేనాన్వయే సతి పశ్చాత్సోమేన యాగం
భావయేదితి సాధ్యత్వేనాన్వయో వక్తవ్యః ॥ తతశ్చ వాక్యభేదః ॥ న
చ ప్రత్యయాభిహితభావనాస్వరూపే యాగస్వరూపమాత్రమన్వేతీ
తి వక్తుం యుక్తం ॥ కారకాణామేవ క్రియాన్వయాత్ । తత్సిద్ధం సో
మస్య యాగే సామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేన వాన్వయో న సంభ
వతీతి । నను యజేతేత్యత్ర ప్రత్యయాభిహితభావనాయాః కరణాకాం
క్షాయాం యథా యాగః కరణత్వేనాన్వేతి తథా ఇతికర్తవ్యతాకాం
క్షాయాం సోమస్యేతికర్తవ్యతాత్వేన భావనాయామేవాన్వయోస్తు
కిం మత్వర్థలక్షణయేతి చేన్న । సోమేనేతి తృతీయయా కరణత్వవాచి
న్యా సోమస్యేతికర్తవ్యతాత్వానభిధానాత్ తత్ర యదిఇతికర్తవ్య

తాత్వం లక్షణయోచ్యతే తత్రాపరం సోమపదమేవ ప్రకృతిభూతే మత్వర్థలక్షణా ॥ గుణేత్వన్యాయ్యకల్పనేతి న్యాయాత్ అథ వేదోవా ప్రాయదర్శనాదిత్యధికరణోక్తాసంజాతవిరోధిత్వన్యాయేన అంత్యేప్రత్యయ ఏవ లక్షణేతి చేత్ తథాపి సోమస్యేతికర్తవ్యతాత్వేనాన్వయానుపపత్తేః । సిద్ధస్య వస్తున ఇతికర్తవ్యతాత్వాభావాత్ । క్రియాయా ఏవ ఇతికర్తవ్యతాత్వాత్ ద్రవ్యస్య కేవలమంగత్వాత్ అత ఏవేతికర్తవ్యతాత్వాభావాద్ద్రవ్యస్య ప్రకరణాదగ్రహణం । యథాహుః ॥ నావాంతరక్రియాయోగాదృతే వాక్యోపకల్పితాత్ ॥ గుణద్రవ్యే కథం భావైర్గృహ్ణంతి ప్రకృతాః క్రియా ఇతి తదగ్రేవక్ష్యామః ॥ కించ సోమేనయజేతేతి హి యాగస్యోత్పత్తివాక్యం నాధికారవాక్యం జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యస్యాధికారవాక్యత్వాత్ । ఉత్పత్తివాక్యేచ నేతికర్తవ్యతాకాంక్షా ఇష్టవిశేషాకాంక్షాకలుషితత్వేనేతికర్తవ్యతాకాంక్షాయాః స్పష్టమనుత్థానాత్ । తత్సిద్ధస్సోమస్యేతికర్తవ్యతాత్వేన న భావనాయామన్వయః ॥ తస్మాద్విశిష్టవిధావన్వయానుపపత్త్యా అవశ్యం మత్వర్థలక్షణాపాతేతి ॥ నన్వేవమపి సోమేనయజేతేత్యత్ర నవిశిష్టవిధానం గౌరవాత్ మత్వర్థలక్షణాపాతాచ్చ కింతు దధ్నా జుహోతీతివద్గుణమాత్రవిధానమస్తు విధిశక్తేర్గుణే సంక్రమాత్ యథాహుః ॥ సర్వత్రాఖ్యాతసంబద్ధధాత్వర్థోపి పదాంతరే । విధిశక్త్యుపసంక్రాంతేస్సంబద్ధాతోరనువాదతేతి । నచ యాగస్యాప్రాప్తత్వాత్ న తదుద్దేశేన సోమవిధానమితి వాచ్యమ్ ॥ జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యనేన వాక్యేన యాగస్య ప్రాప్తత్వాత్ । న చాధికారవిధిత్వేనాస్యనోత్పత్తివిధిత్వమితి వాచ్యమ్ ॥ ఉద్భిదా యజేత పశుకామ ఇతివదేకస్యైవోభయవిధిత్వోపపత్తేః । ఏవంచ సోమేన యజేతేత్యత్ర న మత్వర్థలక్షణా । యదిహ్యత్ర విశిష్టవిధానం స్యాత్ తదా అన్వయానుపపత్త్యా మత్వర్థలక్షణా స్యాత్ । జ్యోతిష్టోమేనస్వ

ర్గకామోయజేతేత్యత్రతు యాగవిధానే సత్యపి న మత్వర్థలక్షణా న
తావదేతస్మిన్ వాక్యే॥ జ్యోతిష్టోమేన యాగేన స్వర్గం భావయేదితి సా
మానాధికరణ్యేనైవ నామపదస్యాన్వయాత్ । నాపి సోమేన యజేతే
త్యత్ర॥ యాగోద్దేశేన సోమవిధానాత్ సోమేన యాగం భావయేదితి॥
నన్వనువాదేప్యస్తి మత్వర్థలక్షణా అత ఏవోక్తమ్ ॥ విధానే వాను
వాదే వా యాగః కరణమిష్యతే । తత్సమీపే తృతీయాంతస్తద్వాచిత్వం
న ముంచతీతి ॥ అతో విశిష్టవిధావివ గుణవిధావప్యస్త్యేవ మత్వర్థల
క్షణేతి చేన్నైవం ॥ గుణాన్వయానుపపత్త్యాహి మత్వర్థలక్షణాంగీ
క్రియతే । యదా చ భావనాయాం ధాత్వర్థస్య కరణత్వేనాన్వయః ॥
తదా గుణాన్వయానుపపత్త్యా సాంగీకర్తవ్యా ॥ గుణవిధౌ చ న ధాత్వర్థ
స్య కరణత్వేనాన్వయః మానాభావాత్ । నహి దధ్నా జుహోతీత్యత్ర
హోమస్య కరణత్వం శ్రూయతే తద్వాచకతృతీయాద్యభావాత్ । క
ల్ప్యత ఇతి చేత్ ॥ న ॥ తత్ర గుణస్య విధిత్సితత్వేన సాధ్యాకాంక్షాయాం
సాధ్యత్వ కల్పనాయా ఏవోచితత్వాత్ దధ్నా హోమం భావయేదితి ॥
న చాయమస్తి నియమః ॥ భావనాయాం ధాత్వర్థస్య కరణత్వేనైవా
న్వయో న ప్రకారాంతరేణేతి, షష్ఠాద్యపూర్వపక్షానుత్థానాపత్తేః ॥ ష
ష్ఠాద్యేహి యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదౌ ప్రత్యయవాచ్యాయాం వక్ష్య
మాణార్థభావనాయాం సమానపదశ్రుత్యా యాగస్య భావ్యత్వమాశ
ఙ్క్య పురుషార్థత్వేనేతి పరిహృతమ్ ॥ యది తు ధాత్వర్థస్య భావ
నాయాం కరణత్వేనైవాన్వయః । తదా భావ్యత్వశంకైవ నోదేతీతి వ్య
ర్థం షష్ఠాద్యాధికరణమాపద్యేత । కించ వాజపేయాధికరణే తంత్ర
సంబంధమాశంక్య పరిహృతః । ధాత్వర్థస్య కరణత్వేనైవాన్వయే తం
త్రసంబంధశంకైవ న స్యాత్ తత్ర తంత్రసంబంధశంకాపరిహారౌ చ వ్యా
ఖ్యాతౌ । కించ ధాత్వర్థస్య న కరణత్వేనాన్వయః గుణకామాధికరణే
ఆశ్రయత్వేన ధాత్వర్థాన్వయస్యోక్తత్వాత్ తథాహి దధ్నేంద్రియ

కామస్య జుహుయాదిత్యత్ర న హోమోద్దేశేన దధ్నో విధిః। తస్య వచనాం
తరేణ విహితత్వాత్ । నాపి హోమస్య ఫలసంబంధః గుణపదానర్థ
క్యాపత్తేః। నాపి గుణసంబంధం విధత్తే । ఫలపదానర్థక్యాపత్తేః నా
ప్యుభయసంబంధం విధత్తే । ప్రాప్తే కర్మణ్యనేకవిధానే వాక్యభేదాప
త్తేః । యథాహుః ॥ ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణః ।
అప్రాప్తే తు విధీయంతే బహవోఽప్యేకయత్నత ఇతి ॥ అత్ర కర్మపదం గు
ణస్యాప్యుపలక్షణం, ఏకోద్దేశేనానేకవిధానే వాక్యభేదాత్ । అత ఏవ
గ్రహైకత్వాధికరణే గ్రహం సమ్మార్ష్టీత్యత్ర గ్రహోద్దేశేన విహితస్య స
మ్మార్గవిధౌ వాక్యభేదాద్గ్రహైకత్వమవివక్షితమిత్యుక్తమ్ ॥ రేవత్య
ధికరణే చ ఏతస్యైవ రేవతీషు వారవంతీయమగ్నిష్టోమసామ కృత్వా
పశుకామో హ్యేతేన యజేతేత్యత్ర వారవంతీయస్య రేవతీసంబంధే అ
గ్నిష్టోమసామసంబంధే ఫలసంబంధే చ విధీయమానే వాక్యభేదా
ద్గుణోపసర్జనం భావనాంతరం విధీయత ఇత్యుక్తం । తస్మాత్ప్రా
ప్తే హోమే నోభయవిధానం సంభవతి ॥ నాపి హోమాంతరం విధీయ
తే గౌరవప్రసంగాత్ । ప్రకృతహానాప్రకృతకల్పనాప్రసంగాత్ మ
త్వర్థలక్షణాప్రసంగాచ్చ॥ నాపి దధ్న ఏవ కేవలం కరణత్వేన విధీయ
త ఇతి యుక్తం ॥ కేవలస్య వ్యాపారానావిష్టస్య కరణత్వానుపపత్తేః
కర్తృవ్యాపారవ్యాప్యత్వనియమాత్కరణత్వస్య కిం తర్హి విధీయత ఇ
తి చేత్ దధ్నేతి తృతీయయా ఉపాత్తం దధికరణత్వం ఫలభావనాయాం
కరణత్వేన విధీయతే ప్రత్యయార్థత్వేన దధ్నోఽపి తస్య ప్రాధాన్యా
త్ ఏవం చ దధికరణత్వేనేంద్రియం భావయేదితి వాక్యార్థః । కరణ
త్వం చ కిం ప్రతియోగికమిత్యపేక్షాయాం సన్నిధిప్రాప్తహోమాశ్ర
యత్వేన సంబధ్యతే । తతశ్చ సిద్ధో ధాత్వర్థస్యాశ్రయత్వేనాన్వయః
ప్రకృతమనుసరామః ॥ తత్సిద్ధం ధాత్వర్థస్య న కరణత్వేనైవాన్వయ
ఇతి । కింతర్హి క్వచిత్కరణత్వేన క్వచిత్సాధ్యత్వేన క్వచిదాశ్రయ

త్వేనేతి ॥ గుణవిధౌచ సాధ్యత్వేనైవాన్వయస్సంభవతీతి నమత్వర్థలక్షణయా ప్రయోజనమస్తి । కించ గుణవిధౌ మత్వర్థలక్షణాయాం, గుణస్య ధాత్వర్థాంగత్వే కింమానంవక్తవ్యం ॥ నతావచ్ఛ్రుతిః ॥ మత్వర్థలక్షణాయాం, తృతీయాశ్రుతిర్మత్వర్థస్యైవాంగత్వమాహంస్యాత్ నగుణస్యాంగత్వే సమభివ్యాహారాత్మకం వాక్యమితిచేత్ తత్కిం, స్వతంత్రమేవమానం ఉతల్లింగశ్రుతికల్పయిత్వా॥ నాద్యః బలాబలాధికరణవిరోధాత్ ॥ తత్రహివాక్యం లింగశ్రుతికల్పయిత్వాంగత్వే మానమిత్యుక్తం ద్వితీయే ప్రత్యక్షాంశ్రుతిముత్సృజ్య శ్రుత్యంతరకల్పనేతు స్యాదేవవ్యావృత్తికల్పనస్యన్యాయాసస్సమాశ్రితస్స్యాత్ విశిష్టవిధౌచాగత్యాతథాశ్రయణం ॥ కించ భవతుశ్రుత్యంతరకల్పనం॥తథాపితత్సహకృతః ప్రత్యక్షఏవవావిధిః ధాత్వర్థాంగత్వేన, గుణంవిధత్తే ॥ ఉత తత్కల్పితం విధ్యంతరం కల్పితమితిచేన్న । శ్రుతవిధేః వ్యర్థతాపత్తేః ॥ నహి తేన తదాగుణోవిధీయతే । కల్పితవిధ్యంతరాంగీకారాత్ ॥ నాపి ధాత్వర్థః తస్యచ వచనాంతరేణవిహితత్వాత్ । అథ శ్రూయమాణఏవవిధిః కల్పితశ్రుతిసహకృతో ధాత్వర్థాంగత్వేన గుణంవిధత్తఇతిచేత్తర్హి కథం తత్రధాత్వర్థస్యాన్వయః । కరణత్వేనేతిచేన్న అన్వయానుపపత్తేః । నహిసంభవతి దధ్నాహోమేనేతి, చాన్వయః సాధ్యత్వేనైవాన్వయోదధ్నాహోమంభావయేదితిచేన్న తథాసతి అనువాదేపిధాత్వర్థః కరణత్వేనైవాన్వేతీత్యేతదుపేక్షితం స్యాత్ ॥ వివక్షితవాక్యార్థశ్చవినైవ మత్వర్థలక్షణామంగీకృతస్స్యాత్ । తస్మాన్నగుణవిధౌ మత్వర్థలక్షణా ॥ యత్తు విధానేవానువాదేవేతి వాక్యం తత్ప్రతీతిమవలంబ్య నవస్తుగతిం । తథాహి ॥ యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహుయాదితి వాక్యం నాలోచ్యతే కేవలంచ దధ్నాజుహోతీతి వాక్యమాలోచ్యతే తదా షష్ఠాద్యన్యాయేనహోమస్యాప్రాప్తత్వంజ్ఞానతాం ప్రతిపదాధికరణభావార్థాధికరణన్యాసనాపి,

తానాం భవత్యేవ తాదృశీమతిః ॥ యద్దధిమతా హోమేనేష్టంభావయే
దితి । వ్రీతిపపాధికరణేహి సోమేనయజేతేత్యాదిషు కింగుణధాత్వర్థ
యోః ఫలభావనాకరణత్వేనాన్వయః ॥ ఉతఏకస్యైవేతిసందిహ్యప్ర
ధానఫలసంబంధలాభాద్వినిగమనావిరహాచ్చ సర్వేషాం ఫలభావనాక
రణత్వేనాన్వయమాశంక్య లాఘవాదేకస్యైవ ఫలభావనాకరణత్వమి
త్యుక్తం ॥ భావనాకరణత్వంచభావనాభావ్యనిర్వర్తకతయా।భావ్యం
చ స్వర్గాదినా దృష్టమంతరేణేతి అనేకేషాం కరణత్వే అనేకా
దృష్టకల్పనాప్రసంగాత్ ॥ తస్మాదేకస్యైవకరణత్వం ॥ యదాప్యేక
స్య తదాపి కిం ద్రవ్యగుణయోఃఫలభావనాకరణత్వముత ధాత్వర్థస్యే
తి భావార్థాధికరణేసందిహ్య ద్రవ్యగుణయోరేవ భావనాకరణత్వం
భూతం భవ్యాయోపదిశ్యతఇతి న్యాయాత్ ఇత్యాశంక్య ధాత్వర్థస్యై
వభావనాకరణత్వం పదశ్రుతేర్బలీయస్త్వాదిత్యుక్తం ॥ తథాచసిద్ధమే
తద్వాక్యాంతరానాలోచనదశాయాం గుణవిధావపి ధాత్వర్థస్యకర
ణత్వాశంకాయాం గుణపదే మత్వర్థలక్షణేతి ॥ యదాత్వగ్నిహో
త్రంజుహోతీతి హోమవిధాయకం వాక్యాంతరమాలోచ్యతే ॥ తదా
హోమస్య వాక్యాంతరేణైవ విహితత్వాత్తముద్దేశేన గుణమాత్రం వి
ధీయతఇత్యాలోచనాన్న మత్వర్థలక్షణేతి ॥ అతఏవోక్తంపార్థసార
థిమిశ్రైః ఆఘారాగ్నిహోత్రాధికరణే ఫలతోగుణవిధిరయం సప్రతి
తతఇతి ॥ యద్వా ఏతద్వార్తికమధికారవిధ్యభిప్రాయమ్ ॥ ఉద్భి
దాయజేతేత్యాదీనామధికారాత్ । తత్రహియాగోవిధీయతాం ఉత్ప
త్తివాక్యసిద్ధోవానూద్యతాం ఉభయథాపి కరణత్వేనాన్వయాత్ప్రతీ
యాంతస్య తద్వాచిత్వమ్ ॥ అన్యథాన్వయానుపపత్తేరితి । తస్మాద్గుణవి
ధౌ మత్వర్థలక్షణయా వినాప్యన్వయోపపత్తేర్న మత్వర్థలక్షణేతి ॥
అతశ్చ సోమేనయజేతేత్యత్ర నవిశిష్టవిధానం కింతు గుణమాత్రవిధా
నం ॥ యాగస్తు జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేతేత్యేతస్మిన్వాక్యే

విధీయత ఇత్యేవయుక్తం ॥ అన్యథా మత్వర్థలక్షణాపత్తేరితి॥ అత్రోచ్యతే ॥ యద్యపి యాగోద్దేశేన సోమవిధానే మత్వర్థలక్షణా తథాపి యాగస్యాప్రాప్తత్వాత్ సోమేన యజేతేత్యత్ర న యాగోద్దేశేన సోమవిధానం సంభవతి ॥ నచ జ్యోతిష్టోమేనేత్యాదినా ప్రాప్తత్వాత్తదుద్దేశేన గుణమాత్రం విధీయత ఇతి వాచ్యం ॥ తస్యాధికారవిధిత్వేనోత్పత్తివిధిత్వానుపపత్తేః । కర్మస్వరూపమాత్రబోధకో విధిరుత్పత్తివిధిః ॥ తేన విహితస్య హి కర్మణః ఫలవిశేషసంబంధమాత్రమధికారవిధినా క్రియతే । ఫలవిశేషసంబంధబోధకవిధేరధికారవిధిత్వాత్ ॥ యథా॥ యదాగ్నేయోష్టాకపాల ఇత్యేతద్వాక్యవిహితస్య కర్మణః ఫలవిశేషసంబంధమాత్రం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యం విధత్త ఇతి తస్యాధికారవిధిత్వం నోత్పత్తివిధిత్వం ॥ స్యాదేతత్ ॥ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యేతస్య నోత్పత్తివిధిత్వం సంభవతి ॥ ఆగ్నేయోష్టాకపాల ఇత్యాదివాక్యానర్థక్యాపత్తేః ॥ నహి తేన తదా కర్మ విధీయతే ॥ తస్య దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యనేన విహితత్వాత్ ॥ నాపి గుణవిధానం సంభవతి ॥ ప్రాప్తేకర్మణ్యనేకగుణవిధానే వాక్యభేదాపత్తేః ॥ అత ఆగ్నేయోష్టాకపాల ఇత్యస్యోత్పత్తివిధిత్వం దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యస్య చాధికారవిధిత్వం యుక్తం ॥ న జ్యోతిష్టోమేనేత్యస్యాధికారవిధిత్వం ॥ ఉద్భిదా యజేతేత్యాదివదుత్పత్తివిధిత్వే స్వీక్రియమాణే న కస్యచిదానర్థక్యం ॥ సోమేన యజేతేత్యస్య గుణవిధిత్వాత్ యాగోద్దేశేన సోమమాత్రవిధానాచ్చ న వాక్యభేద ఇతి చేన్నైవమ్ ॥ యద్యపి సోమేన యజేతేత్యత్ర లాఘవాన్న వాక్యభేదః తథాపి జ్యోతిష్టోమేనేత్యేతస్మిన్వాక్యే కర్మస్వరూపే తస్య చ ఫలసంబంధే విధీయమానే గౌరవలక్షణో వాక్యభేదోస్త్యేవ ॥ సోమేన యజేతేత్యేతద్వాక్యవిహితకర్మణః ఫలసంబంధమాత్రవిధానే లాఘవాత్ ॥ ఉద్భిదా యజేతేత్యత్ర తు న చ నాంతరాభావేనాగత్యా తదాశ్రయణం

నచ సోమేన యజేతేత్యత్రాపి కర్మస్వరూపే గుణేచ విధీయమానే వాక్యభేదస్స్యాదితి వాచ్యమ్ ॥ శ్రూయమాణేన విధినా గుణస్యావిహితత్వాత్ । విశేషణవిధేరార్థికత్వాత్ ॥ సర్వత్ర విశిష్టవిధౌ విశేషణవిధిరార్థికః ॥ జ్యోతిష్టోమేనేత్యస్య తూత్పత్తివిధిత్వే కర్మస్వరూపం ఫలసంబంధశ్చేత్యుభయం శ్రూయమాణేనైవ విధినా విధాతవ్యమితి దృఢో గౌరవలక్షణో వాక్యభేదః ॥ యదాహుః । శ్రోతవ్యాపారనానాత్వే శబ్దానామతిగౌరవమ్ ॥ ఏకోక్త్యవసితానాంతు నార్థాక్షేపో విరుధ్యత ఇతి ॥ నచ సోమేనయజేతేత్యస్య ఉత్పత్తివిధిత్వే యద్యపి న వాక్యభేదః ॥ తథాపి మత్వర్థలక్షణా స్యాదేవేతి వాచ్యమ్ ॥ తస్యాః స్వీక్రియమాణత్వాత్ ॥ లక్షణాతో వాక్యభేదస్య జఘన్యత్వాత్ । లక్షణా హి పదదోషః । వాక్యభేదస్తు వాక్యదోషః। పదవాక్యయోర్మధ్యే పదవిష దోషకల్పనాయా ఉచితత్వాత్ ॥ గుణే త్వన్యాయ్యకల్పనేతి న్యాయాత్ ॥ అతఏవ జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్ర ఆధానానువాదేన జాతపుత్రత్వకృష్ణకేశత్వవిధానే వాక్యభేదాత్పదద్వయేనావస్థావిశేషో లక్ష్యత ఇత్యుక్తమ్ ॥ తస్మాద్వాక్యభేదప్రసక్తౌ లక్షణైవ స్వీకార్యా । తస్మాత్సోమేనయజేతేత్యయమేవోత్పత్తివిధిః ॥ నజ్యోతిష్టోమేనేత్యయం । గౌరవలక్షణవాక్యభేదాపత్తేః । కించ సోమేన యజేతేత్యత్ర యాగవిధానే మత్వర్థవిధానం స్యాద్గుణవిధానే తు వాక్యార్థవిధానం స్యాత్ । తచ్చ మత్వర్థవిధానే సంభవత్యయుక్తం। యదాహుః ॥ వాక్యార్థవిధిరన్యాయ్యః మత్వర్థవిధిసంభవ ఇతి । వాక్యార్థః పదాంతరార్థ ఇత్యర్థః । జ్యోతిష్టోమేనేత్యత్రాపి ఫలోద్దేశేన యాగస్యైవ విధానాన్న వాక్యార్థవిధానం సంభవతి ॥ తదుత్పత్తివిధిత్వవాదినాపి తదంగీకారాచ్చ ॥ తస్మాజ్జ్యోతిష్టోమేనేత్యయమధికారవిధిరేవ ॥ అపిచ కర్మస్వరూపవిధిస్తత్ర స్వీకార్యః ॥ యత్ర కర్మణో రూపముపలభ్యతే । యాగస్యచ ద్వే రూపే ద్రవ్యం దే

వతా చేతి సోమేన యజేతేత్యత్ర యద్యపి దేవతా నోపలభ్యతే సోమ
యాగస్యావ్యక్తత్వాత్ ॥ అవ్యక్తత్వంచ స్వార్థచోదితదేవతారా
హిత్యం । న తు దేవతారాహిత్యమాత్రం ఐంద్రవాయవం గృహ్ణాతీత్యా
దివాక్యవిహితగ్రహదేవతానాం సత్త్వాత్ ॥ గ్రహణార్థాభిరపి దే
వతాభిః ప్రసంగాత్ యాగోపకారస్య క్రియమాణత్వాత్ ॥ తథాపి
ద్రవ్యముపలభ్యత ఏవ తేనాపి యాగస్వరూపం జ్ఞాతుం శక్యమేవ। జ్యో
తిష్టోమేనేత్యత్ర చ న ద్రవ్యం దేవతా వా శ్రూయతే। అతస్తస్యోత్పత్తి
విధిత్వేన యాగవిశేషజ్ఞానం యాగసామాన్యస్యావిధేయత్వాత్ । వి
శేషస్యైవ విధేయత్వాదిత్యాదిక్లేశో న స్యాత్ ॥ అతోఽనాయం కర్మోత్ప
త్తివిధిః ॥ నన్వేవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యయమపి హోమోత్పత్తివి
ధిర్న స్యాత్ । రూపాశ్రవణాత్ ॥ తచ్ఛ్రవణాచ్చ దధ్నా జుహోతీత్యయ
మేవోత్పత్తివిధిస్స్యాత్ । తథా చ ఆఘారాగ్నిహోత్రాధికరణవిరో
ధః । తత్ర హి అగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యస్య ఉత్పత్తివిధిత్వం దధ్నా జు
హోతీత్యస్య గుణవిధిత్వముక్తమితి చేత్సత్యం అగ్నిహోత్రం జుహో
తీత్యత్ర యద్యపి రూపం నోపలభ్యతే । అగ్నిహోత్రపదస్య తత్ప్ర
ఖ్యన్యాయేన నామధేయత్వాత్ తదేతదగ్రే వక్ష్యామః । తథాపి తస్యో
త్పత్తివిధిత్వం స్వీక్రియతే ॥ అన్యథానర్థక్యాపత్తేః । దధ్నా జుహో
తీత్యస్య నానర్థక్యం గుణవిధిత్వాత్ । అతోఽగ్నిహోత్రం జుహోతీ
త్యయం కర్మోత్పత్తివిధిరితి యుక్తమ్ । జ్యోతిష్టోమేనేత్యస్య చ నానర్థ
క్యం । అధికారవిధిత్వోపపత్తేః అతస్సంభవతి రూపవతి వాక్యే కర్మ
విధానే తద్రహితే కిమర్థం తత్స్వీకార్యం ॥ కించ దధ్నా జుహోతీ
త్యస్య కర్మోత్పత్తివిధిత్వే పయసా జుహోతీత్యనేనైతత్కర్మానువాదే
న పయోరూపగుణో విధాతుం న శక్యతే । ఉత్పత్తిశిష్టదధ్యవరోధాత్ ॥
ఉత్పత్తిశిష్టగుణావరుద్ధే హి న గుణాంతరం విధీయతే ఆకాంక్షాయా ఉ
త్పత్తిశిష్టేనైవ నివృత్తత్వాత్ ॥ అతస్తేనాపి శిష్టం కర్మాంతరం విధే

క్తమ్ ॥ తథాచానేకాదృష్టకల్పనాగౌరవం।అగ్నిహోత్రం జుహోతీత్య
స్యత్వుత్పత్తివిధిత్వే ఏతద్వాక్యవిహితకర్మణః ద్రవ్యాకాంక్షాయాం
యుగపదేవ ఖలేకపోతన్యాయేన దధ్నా జుహోతి పయసా జుహోతీత్యా
దివాక్యైర్గుణావిధీయంతఇతి నానేకాదృష్టకల్పనాగౌరవం । అతో
గ్నిహోత్రం జుహోతీత్యయముత్పత్తివిధిః ॥ పయసాజుహోతీత్యాదయ
స్తు గుణవిధయఇతియుక్తమ్ ॥ సోమేనయజేతేత్యత్ర రూపవతీవాక్య
కర్మోత్పత్తివిధానే స్వీక్రియమాణే నకించిద్దూషణం పక్షద్వయేప్యేక
స్యాదృష్టస్యతుల్యత్వాత్ ।తస్మాద్యుక్తం సోమేనయజేతేత్యయమేవోత్ప
త్తివిధిరితి ॥ అలమనయావిధినిరూపణానుగతప్రసంగచింతయా ॥ ప్ర
కృతమనుసరామః ॥ తత్సిద్ధంవిధిః ప్రయోజనవంతమర్థంవిధ
త్తఇతి ॥ సచవిధిశ్చతుర్విధః॥ ఉత్పత్తివిధిర్వినియోగవిధిరధికారవిధిః
ప్రయోగవిధిశ్చేతి ॥ ——— తత్ర ॥ కర్మస్వరూపమాత్రబోధ
కోవిధిరుత్పత్తివిధిః ॥ యథా అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ఉత్పత్తివిధౌ
చకర్మణః కరణత్వేనైవాన్వయః ॥ హోమేనేష్టంభావయేదితి ॥ నతు
హోమంకుర్యాదితి సాధ్యత్వేన । తథాసతిసాధ్యస్యసాధ్యాంతరాన్వ
యాయోగేనాధికారవాక్యవదర్థఫలసంబంధోనస్యాత్ । కరణత్వేన
త్వన్వయే హోమేనేష్టంభావయేత్కింతదిష్టమిత్యాకాంక్షాయాం ఫల
విశేషసంబంధోఘటతే నచోత్పత్తివిధావిష్టవాచకపదాభావేన కర్మ
ణాఇష్టంభావయేదితి కథం వాక్యార్థఇతివాచ్యం । విధిశ్రుతేరేవేష్ట
బోధకత్వాత్ సాహి పురుషార్థే పురుషం ప్రవర్తయంతీ కర్మణః
ఫలసంబంధమాత్రం బోధయతి॥ తస్మాద్యుక్తముత్పత్తివిధౌ కర్మకరణ
త్వేనాన్వయఇతి ॥ అతఏవోద్భిదాయజేతేత్యాదౌ తృతీయాంతఉద్భిచ్ఛ
బ్దఉపపద్యతే । ఉద్భిదాయాగేనభావయేదిత్యన్వయోపపత్తేః॥ యేషా
మపీష్టసాధనత్వం లిఙర్థః తేషామపి తృతీయాంతానాంకర్మనామ
ధేయానామన్వయోనుపపన్నఏవ ॥ నహి సంభవతియాగఇష్టసాధనమ్

ఉద్భిదేతి తృతీయోపాత్తస్య కారకస్య లింగసంఖ్యాన్వయాయోగ్యస్య క్రియయైవాన్వయాత్ ॥ నను తథాప్యగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదిషు కర్మోత్పత్తివిధిషు ద్వితీయాంతానాం కర్మనామధేయానామన్వయోనుపపన్నః ॥ నహిసంభవతిహోమేన భావయేదగ్నిహోత్రమితి॥సత్యం॥ శ్రూయమాణా తావద్ద్వితీయా అర్థాక్షిప్తసాధ్యత్వానువాదికా। హోమస్యహి కరణత్వేనాన్వయాత్ । అసాధితస్య కరణత్వానుపపత్తేః ॥ తస్యాశ్చాన్వయోపస్థితౌ సా సక్తూన్ జుహోతీతివత్తృతీయార్థం లక్షయతి ॥ అతఏవాగ్నిహోత్రేణహోమేనేష్టంభావయేదిత్యుక్తం పార్థసారథిమిశ్రైః ॥ అతశ్చద్వితీయాంతానాం కర్మనామధేయానామన్వయో నానుపపన్నః ॥ తత్సిద్ధముత్పత్తివిధౌ కర్తృకరణయోరన్వయ ఇతి॥****

అంగప్రధానసంబంధబోధకోవిధిర్వినియోగవిధిః॥యథాదధ్నా జుహోతీతిసహితృతీయాప్రతిపన్నాంగభావస్య దధ్నో హోమసంబంధం విధత్తే। దధ్నా హోమంభావయేదితి ॥ ఏతస్య విధేస్సహకారిభూతానిషట్ప్రమాణాని శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యారూపాణి ఏతత్సహకృతేన విధినాంగత్వం పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్యత్వరూపం పారార్థ్యాపరపర్యాయం జ్ఞాప్యతే—॥తత్రనిరపేక్షోరవఃశ్రుతిః ॥ సాచత్రివిధా ॥ విధాత్రీ అభిధాత్రీ వినియోక్త్రీచేతి॥తత్ర విధాత్రీ లిఙాద్యాత్మికా అభిధాత్రీవ్రీహ్యాదిశ్రుతిః॥యస్యచశబ్దస్యశ్రవణాదేవ సంబంధఃప్రతీయతే సా వినియోక్త్రీ ॥ సాచత్రివిధా ॥ విభక్తిరూపాసమానాభిధానరూపా ఏకపదరూపాచేతి ॥ తత్ర విభక్తిశ్రుత్యాంగత్వం యథా వ్రీహిభిర్యజేతేతి తృతీయాశ్రుత్యా వ్రీహీణాం యాగాంగత్వం ॥ నచోత్పత్తిశిష్టపురోడాశావరుద్ధే యాగే కథం వ్రీహీణామంగత్వమితివాచ్యం ॥ పురోడాశప్రకృతితయోపపత్తేః ॥ పురోడాశవ హృదయాదిరూపహవిః ప్రకృతితయా యాగాంగత్వం ॥నచ [illegible]త్పశోరేవాంగత్వం కింనస్యాదితివాచ్యం ॥ తస్య విశసనాద్ధవద్ధి

ధీయమానత్వాచ్చ హృదయాదీనాం॥ అవదీయమానం హి పశోః యథాపు
రోడాశాదిమధ్యాత్పూర్వార్ధాచ్చావద్యతీతి వచనాత్ హృదయాదీ
నిచావదీయమానాని నపశోః ॥ హృదయస్యాగ్రేఽవద్యతీతి వచనాత్ అ
తో హృదయాదీన్యేవహవీంషి పశుస్తుప్రకృతిద్రవ్యం [illegible]
గాతు సాక్షాత్పశురేవాంగం తస్యజీవతఏవ పర్యగ్నికృతం పాత్నీవత
ముత్సృజతీతి ఉత్సర్గవిధానాత్ యత్రతు విశసనం తత్ర పశుః ప్ర
కృతిద్రవ్యమితిసిద్ధమ్ ॥ ఏవం వ్రీహయోఽపి ప్రకృతిద్రవ్యతయా యా
గాంగం తృతీయాశ్రుత్యేతి ॥ ఆరుణ్యస్యాపి క్రియాంగత్వంతృతీయా
శ్రుత్యా ॥ నచామూర్తస్య కథం క్రియాంగత్వమితివాచ్యమ్ ॥ ఏక
హాయనీరూపద్రవ్యపరిచ్ఛేదద్వారా తదుపపత్తేః ॥ వ్రీహీన్ ప్రోక్ష
తీతి ప్రోక్షణస్య వ్రీహ్యంగత్వం ద్వితీయాశ్రుత్యా ॥ తచ్చ ప్రోక్షణం
నహి స్వరూపార్థం స్వరూపే ఆనర్థక్యాత్ వ్రీహిస్వరూపస్య
ప్రోక్షణంవినానుపపత్త్యభావాత్ కింత్వపూర్వసాధనత్వప్రయుక్తం ।
యది వ్రీహిషు ప్రోక్షణంక్రియతే తదా తైర్యాగేనుష్ఠితే అపూర్వంభ
వతి నాన్యథేతి ॥ అతః ప్రకరణసహకృతయా ద్వితీయాశ్రుత్యా తండు
లనిష్పత్తిప్రణాల్యా యదపూర్వసాధనం తదంగత్వంప్రోక్షణస్యోచ్య
త ఇతి ॥ ఏవం సర్వేష్వప్యంగేష్వపూర్వప్రయుక్తత్వం వేదితవ్యం ।
ఏవం ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్తఇత్యత్రాపి
ద్వితీయాశ్రుత్యా మంత్రస్యాశ్వాభిధాన్యంగత్వమ్ ॥ యత్తువాక్యేనా
యం వినియోగఇతి తన్న । తథాసతి వాక్యాల్లింగస్య బలీయస్త్వేన
యావద్వాక్యాదశ్వాభిధాన్యంగత్వం భవతి తావల్లింగాద్రశనామా
త్రాంగత్వమేవస్యాత్ ॥ స్యోనంతేసదనంకరోమీత్యస్యేవ సదనాంగ
త్వం । శ్రౌతవినియోగపక్షేతు యావల్లింగాద్రశనాంగత్వం భవతితా
వచ్ఛ్రుత్యా ఐంద్ర్యాగార్హపత్యముపతిష్ఠతఇత్యత్ర తృతీయాశ్రు
త్యా ఐంద్ర్యృచోగార్హపత్యోపస్థానాంగత్వవత్ అశ్వాభిధా

న్యాంవినియోగః క్రియత ఇత్యుక్తం మంత్రస్యాభిధానాంగత్వం తస్మా
చ్ఛ్రుత ఏవాయం వినియోగః॥ యదాహవనీయే జుహోతీత్యాహవనీయ
స్య హోమాంగత్వం సప్తమీశ్రుత్యా ఏవమన్యాపి విభక్తిశ్రుత్యా విని
యోగో జ్ఞేయః॥ పశునా యజేతేత్యత్రైకత్వపుంస్త్వయోస్సమానాభిధా
నశ్రుత్యా కారకాంగత్వం యజేతేత్యాఖ్యాతాభిహితసంఖ్యాయా భావ
నాంగత్వం సమానాభిధానశ్రుతే రేక పదశ్రుత్యా చ యాగాంగత్వం॥
నచామూర్తాయాస్తస్యాః కథం యాగాంగత్వమితి వాచ్యం॥ కర్తృ
పరిచ్ఛేదద్వారా తదుపపత్తేః। కర్తా చాక్షేపలభ్యః॥ ఆఖ్యాతేన
హి భావనోచ్యతే సా చ కర్తారమన్తరానుపపన్నేతి తమాక్షిపతి॥ నను
కిమిత్యేవం వర్ణ్యతే ఆక్షేపలభ్యః కర్తేతి. ఆఖ్యాతవాచ్య ఏవ కిం న
స్యాత్। ఆఖ్యాతశ్రవణే భావనాయా ఇవ కర్తురపి ప్రతిపత్తేః॥ నచ
భావనయైవాక్షేపసంభవే కిమితి తద్వాచకత్వం కల్పనీయమితి సాంప్ర
తం। తథాసతి ఆఖ్యాతవాచ్యకర్త్రైవ భావనాక్షేపసంభవే తద్వా
చకత్వమపి న స్యాత్। కించ భావనాయా న కేవలం కర్త్రైవ సంబంధః కా
రకాంతరైరపి సంబంధాత్। అతస్సా న ఝటితి కర్తారమేవాక్షిపేత్॥
విశేషాభావాత్॥ కర్తుర్భావనయైవ సంబన్ధో న కారకాంతరేణ। గుణా
నాంచ పరార్థత్వాదసంబంధస్సమత్వాత్స్యాదితి న్యాయాత్। అత
స్సా ఝటితి తమాక్షిపేదితి. స ఏవ చాఖ్యాతవాచ్యః భావనాక్షేపల
భ్యైవ కిం న స్యాత్ కించైవం తృతీయాదివిభక్తీనామపి కరణాదివాచి
త్వం న స్యాత్ తేషామపి కర్తృవదాక్షేపలాభసంభవాత్॥ కించ య
దికర్తా న వాచ్యస్స్యాత్ కథమేకత్వం తేనాన్వియాత్। నహి శా
బ్దమశాబ్దేనాన్వేతీత్యుక్తమ్॥ అన్యథా ఊహాదిలోపప్రసంగః॥ కిం
చ దేవదత్తః పచతీతి సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ నహి కేవలం భావనా
వాచకస్యాఖ్యాతస్య దేవదత్తపదేన సామానాధికరణ్యముపపద్యతే॥
కార్థనిష్ఠత్వాభావాత్ కర్తృవాచకత్వే తూపపద్యత ఏవ। లగకర్తృ

రితి వ్యాకరణస్మృతివిరోధస్తు కర్తురనభిధేయత్వే స్పష్ట ఏవ । కించ కర్తురనభిధేయత్వే దేవదత్తేన పచతీతి ప్రయోగస్స్యాత్ । తృతీయా హి కర్తృకరణయోరనభిహితయోర్విహితా । ఆఖ్యాతేనచ కర్తు ర్నాభిహితఇతి కర్తృవాచినీస్యాదేవ తృతీయా । కర్తురభిధానే తు అభిహితత్వాదేవతృతీయా న ప్రాప్నోతి। తస్యా అనభిహితాధికారస్థత్వాత్ దేవదత్తః పచతీతి ప్రథమాతు ప్రాప్నోత్యేవ ప్రథమాయా అభిహితకారకవిభక్తిత్వాత్ ప్రాతిపదికార్థమాత్రవాచిత్వాద్వా॥ నచ ప్రాతిపదికేనైవార్థస్యోక్తత్వాత్ప్రథమా వైయర్థ్యం । లింగసంఖ్యాప్రతిపత్త్యర్థం తస్యా ఆవశ్యకత్వాత్ కేవలప్రాతికదిక ప్రయోగస్యాసాధుత్వాచ్చ ॥ తతశ్చ యది కర్తా నవాచ్యస్స్యాత్ దేవదత్తేనపచతీతి ప్రయోగస్స్యాత్ తస్మాదాఖ్యాతవాచ్యః కర్తేతి సిద్ధమితి పూర్వపక్షసంక్షేపః । అత్రాహుః ॥ సఏవహి శబ్దస్యార్థః యః ప్రకారాంతరేణ న లభ్యతే । అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి న్యాయాత్ । అతఏవ నగంగాపదస్య తీరమర్థః లక్షణయైవ ప్రతిపత్తిసంభవాత్ అతఏవచ నవాక్యార్థే శక్తిః । ఏవంచ ఆఖ్యాతవాచ్యభావనా కర్తారమంతరానుపపన్నా తమాక్షిపతీతి ఆక్షేపాదేవ కర్తుః ప్రతిపత్తిసంభవే కిమితి తద్వాచకత్వమాఖ్యాతస్య కల్పనీయం । నచ వినిగమనావిరహః। కృతిమాన్ హి కర్తా ఏవంచ కృతేరేవ భావనా పరపర్యాయతయా ఆకృత్యధికరణన్యాయేన ఆఖ్యాతవాచ్యత్వసంభవే నతద్వతః కర్తుర్వాచ్యత్వం కల్పనీయం గౌరవప్రసంగాత్ । నచ భావనా కారకాంతరేణాపి సంబద్ధా తదుజ్ఝిత్వా నఝుడితి కర్తారమాక్షిపతీతి వాచ్యం॥ సాహి యథానియమేన కర్త్రా సంబద్ధా నతథా కరణాదికారకాంతరేణ తిష్ఠతీత్యాదిషు తయా తదనాక్షేపాత్ । అతస్సా ప్రథమం కర్తారమేవాక్షిపతి నకారకాంతరమ్ ॥ అతఏవాఖ్యాతాభిహితా సంఖ్యా నకారకాంతరేణ సంబధ్యతే ॥ తస్య ప్రథమమనుపస్థితేః । అతఏవ తృతీయాదివి

భక్తీనాం కరణాదివాచిత్వం భావనాయాస్తైస్సహ నియతసంబంధాభా
వేన తయా తేషాం నియమేనానాక్షేపణాత్ ఆఖ్యాతశ్రవణాత్ప్రాగ
పి తృతీయాదివిభక్తిశ్రవణే కరణాదిప్రతీతేర్జాయమానత్వాచ్చ । న
చ శాబ్దీ సంఖ్యా కథమశాబ్దేన కర్త్రాఽన్వేతీతి వాచ్యమ్॥ కర్తుర్లక్ష
ణాంగీకారాత్ ॥ యథా చ లక్షితం తీరం శాబ్దేన ఘోషేణాన్వేతి ఏవం
లక్షితః కర్తా ఏకత్వేనాన్వేష్యతి॥ అతఏవ చ దేవదత్తః పచతీతి సామా
నాధికరణ్యముపపద్యతే । కర్తుర్లక్షణాంగీకారాత్ । నచ ముఖ్యే
సంభవతి కిమితి లాక్షణికత్వం స్వీకార్యమితి వాచ్యం । అనన్యలభ్యశ
బ్దార్థత్వస్య స్థాపితత్వాత్॥ అన్యథా సింహో దేవదత్త ఇత్యపి సామా
నాధికరణ్యం ముఖ్యం స్యాత్ । కించాఖ్యాతవాచ్యః కర్తేతి వాదినోఽపి
మతే దేవదత్తః పచతీతి సామానాధికరణ్యం న ముఖ్యం తన్మతే ఆఖ్యాతే
న తృతీయావన్నిష్కృష్టశక్తిమదాశ్రయకర్తృకారకాభిధానాత్ శక్తి
మద్ద్రవ్యస్యాకృత్యధికరణన్యాయేనానభిధానాత్ దేవదత్తశబ్దేన చ ద్ర
వ్యమాత్రాభిధానాత్ అతశ్చ భిన్నార్థనిష్ఠత్వాత్తన్మతేపి న ముఖ్యం
సామానాధికరణ్యం । కింతు లాక్షణికమేవేతి న కశ్చిద్విశేషః ॥ నచ
లః కర్తరీతి వ్యాకరణస్మృతిబలాదాఖ్యాతవాచ్యః కర్తేతి వాచ్యం॥ నహి
వాచ్యవాచకభావో వ్యాకరణస్మృత్యధీనః తస్యన్యాయసహితాన్వయ
వ్యతిరేకగమ్యత్వాత్ భవతు వా స్మృతిగమ్యః ॥ తథాపి నేయం స్మృ
తిః కర్తురాఖ్యాతవాచ్యత్వే ప్రమాణం కింతు కర్త్రేకత్వే ఏకవచ
నాత్మకో లకారః ద్విత్వే ద్వివచనాత్మకః బహుత్వే బహువచనాత్మక
ఇత్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణం । ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే బహుషు
బహువచనమిత్యనేనాస్యాః స్మృతేరేకవాక్యత్వాత్ ॥ యత్తూక్తం కర్తు
రనభిధానే దేవదత్తేన పచతీతి తృతీయాప్రసంగ ఇతి । తన్న । తృతీయా హి
కర్తుః ప్రతీత్యర్థం తద్గతసంఖ్యాప్రతిపత్త్యర్థం వా తత్ర కర్తా తు
భావనాక్షేపాదేవ లభ్యత ఇతి న తత్ర తృతీయాపేక్షా తత్సంఖ్యాత్వా

ఖ్యాతేనైవ ప్రతీయత ఇతి న తత్రాప్యపేక్షా ॥ యదాహుః ॥ సంఖ్యా
యాం కారకేవార్థః విభక్త్యా హి ప్రవర్తతే । ఉభయం చాత్ర తత్సి
ద్ధం భావనాతిఙ్విభక్తిత ఇతి ॥ యత్ర తు నాఖ్యాతేన తద్గతసంఖ్యోచ్య
తే తత్ర భవత్యేవ తృతీయా యథా దేవదత్తేన పచ్యతే ఓదన ఇతి తస్మాన్న
కర్తురనభిధానే కించిద్దూషణమిత్యలమతివిస్తరేణ॥ ప్రకృతమనుసరా
మః ॥ తత్సిద్ధస్త్రివిధః శ్రౌతో వినియోగః । సేయం శ్రుతిః లింగాది
భ్యః ప్రబలప్రమాణమ్ ॥ లింగాదిషు హి న ప్రత్యక్షో వినియోజకశ్శబ్దో
స్తి కింతు కల్ప్యః ॥ యావచ్చ తైర్వినియోజకశబ్దః కల్ప్యతే తావ
త్ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా వినియోగస్య కృతత్వాత్తేషాం కల్పకత్వశక్తి
ర్విహన్యత ఇతి శ్రుతేః ప్రాబల్యం॥ అత ఏవైంద్ర్యా గార్హపత్యముప
తిష్ఠత ఇత్యత్ర యావల్లింగాదైంద్ర్యాః ఇంద్రోపస్థానాంగత్వం కల్ప్య
తే తావత్ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా గార్హపత్యోపస్థానాంగత్వం క్రియత
ఇతి ఐంద్రీ గార్హపత్యోపస్థానాంగం॥——॥సామర్థ్యం లింగమ్॥ యదా
హుః ॥ సామర్థ్యం సర్వభావానాం లింగమిత్యభిధీయత ఇతి॥ తేనాం
గత్వం యథా బర్హిర్దేవసదనం దామీత్యస్య లవనాంగత్వం॥ స హి
లవనం ప్రకాశయితుం సమర్థః ॥ తచ్చ లింగం ద్వివిధమ్ ॥ సామాన్య
సంబంధబోధకప్రమాణాంతరాపేక్షం తదనపేక్షం చ ॥ తత్ర యదంత
రేణ యన్న సంభవత్యేవ తస్య తదంగత్వం తదనపేక్షం కేవలలింగా
దేవ యథా అర్థజ్ఞానస్య కర్మానుష్ఠానాంగత్వం ॥ న హ్యర్థజ్ఞాన
మంతరేణానుష్ఠానం సంభవతి ॥ యదంతరేణ యత్సంభవతి తస్య తదర్థ
త్వం తదపేక్షం యథోక్తస్య మంత్రస్య లవనాంగత్వం॥ లవనం హి మం
త్రం వినాపి ఉపాయాంతరేణ స్మృత్వా కర్తుం శక్యం అతో న మంత్రః
లవనస్వరూపార్థస్సంభవతి ॥ కింత్వపూర్వసాధనీభూత లవనప్రకాశ
నార్థః॥ తత్త్వం చ న సామర్థ్యమాత్రాదవగమ్యతే॥ లవనప్రకాశనమా
త్రే సామర్థ్యాత్ ॥ అతోఽవశ్యం ప్రకరణాదిసామాన్యసంబంధబోధ

కం స్వీకార్యం॥ దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే హి మన్త్రస్య పాఠాదేవమ
వగమ్యతే ॥ అనేన మన్త్రేణ దర్శపూర్ణమాసాపూర్వసంబంధి కించి
త్ప్రకాశ్యత ఇతి అన్యథా ప్రకరణపాఠవైయర్థ్యప్రసంగాత్ ॥ కిం త
దపూర్వసంబంధిప్రకాశ్యమిత్యపేక్షాయాం సామర్థ్యాద్బర్హిర్లవ
నమవగమ్యతే ॥ తద్ధి బర్హిస్సంస్కారద్వారా అపూర్వసంబంధీతి
మన్త్రస్య సామర్థ్యాత్తదర్థత్వే సతి నానర్థక్యం ప్రసజ్యతే॥ తస్మా
ద్బర్హిర్దేవసదనం దామీత్యస్య ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాససంబంధి
తయావగతస్య సామర్థ్యాల్లవనాంగత్వమితి సిద్ధమ్ । పూషానుమం
త్రణమంత్రాణాం తు యాగానుమంత్రణసమాఖ్యయా యాగసామా
న్యసంబంధేఽవగతే సామర్థ్యాత్పూషయాగసంబంధోఽవగమ్యతే॥ న
ను తేషాం యావత్సమాఖ్యయా పూషయాగేన సామాన్యసంబంధో
ఽవగమ్యతే తావత్ ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాసాభ్యామేవ సామాన్యసం
బంధోఽవగతః । సమాఖ్యాతస్తస్య బలీయస్త్వాత్ । అతఏవ పౌరో
డాశికమితి సమాఖ్యాతే బ్రాహ్మణే ఆమ్నాతానామపి ప్రయాజాదీ
నాం ప్రకరణాత్సాంనాయ్యోపాంశుయాజాంగత్వమపీత్యుక్తమ్ । కి
ఞ్చ యాగానుమంత్రణసమాఖ్యయాపి న పూషయాగేన సామాన్యస
మ్బంధోఽవగమ్యతే । కింతు యాగమాత్రేణ। ప్రకరణేన తు దర్శపూర్ణ
మాసాభ్యామేవ విశేషేణ సంబంధోఽవగమ్యతే ॥ అతః ప్రకరణాజ్ఝడితి
తత్సంబంధస్యైవావగతత్వాత్తదర్థత్వమేవ తేషాం యుక్తం॥ పూషే
తి శబ్దస్య పుష్టాతీతి వ్యుత్పత్త్యా కథంచిదగ్న్యాద్యభిధాయకత్వాత్ ॥
మైవమ్ ॥ పూషానుమంత్రణమంత్రో హి శ్రూయమాణ ఏవమవగమ్య
తే పూషాభిధానసమర్థత్వాదయం మంత్రః తత్ప్రకాశనార్థ ఇతి
లవనమంత్ర ఇవ లవనప్రకాశనార్థః న తత్ర ప్రకరణాద్యపేక్షా। యే
న తేషాముపజీవ్యత్వేన ప్రాబల్యం స్యాత్ ॥ ప్రకరణాత్తు దర్శపూర్ణ
మాసార్థత్వే తస్య వాక్యలింగశ్రుతికల్పనేన వినియోజకత్వాల్లింగ

ప్యోపజీవ్యత్వేనప్రాబల్యం ॥ అతో లింగాత్పూషప్రకాశనార్థత్వేవగతే తస్మాత్ప్రకాశనమనర్థకమిత్యపూర్వప్రకాశనార్థత్వం వక్తవ్యమ్ ॥ కింతదపూర్వమిత్యపేక్షాయాం యాగానుమంత్రణసమాఖ్యానుగృహీతాల్లింగాత్పూషయాగాపూర్వసంబంధిదేవతాప్రకాశనార్థోయమిత్యవగమ్యతే ॥ అతో యద్యపి సమాఖ్యాతః ప్రకరణంబలీయః ॥ తథాపి తస్య లింగేన బాధితత్వాత్సమాఖ్యాయా దుర్బలాయా అపి ప్రబలలింగాశ్రితత్వేన ప్రాబల్యాత్త్రైవసామాన్యసంబంధే ప్రమాణం దుర్బలాయా అపి ప్రబలాశ్రితత్వేనప్రాబల్యాత్ ॥ అతఏవశ్రుత్యపేక్షయా దుర్బలాయా అపి స్మృతేరాచమనరూపప్రబలపదార్థాశ్రితత్వేన ప్రాబల్యాత్పదార్థధర్మగుణభూతశ్రోత్రక్రమత్యాగేన వేదకరణానంతరే క్షుతే ఆచమనమేవకార్యమిత్యుక్తం ॥ యదాహుః ॥ అత్యంతబలవంతోపి పౌరజానపదాజనాః । దుర్బలైరపిబాధ్యంతే పురుషైః పార్థివాశ్రితైరితి ॥ యత్తుపూషేతిశబ్దః కథంచిదిదగ్న్యాద్యభిధాయీతి ॥ తన్న ॥ తస్యాద్దంతకోపేహేత్యాదివాక్యశేషేణ వైదికప్రసిద్ధ్యాచార్థవిశేషరూఢత్వాత్ రూఢేశ్చావయవార్థాలోచనసవ్యపేక్షాద్యోగాద్బలీయస్త్వాత్ ॥ అతఏవ వర్షాసు రథకారోగ్నీనాదధీతేత్యత్ర రథకారశబ్దేన సౌధన్వనాపరపర్యాయో వర్ణవిశేష ఉచ్యతే రూఢేః ప్రాబల్యాత్ నతు రథంకరోతీతి వ్యుత్పత్త్యా ద్విజాతయః యోగస్య దౌర్బల్యాదిత్యుక్తం షష్ఠే ॥ తస్మాద్యుక్తముక్తం సమాఖ్యయా సామాన్యసంబంధేనగతే సామర్థ్యాత్పూషయాగసంబంధః పూషానుమంత్రణమంత్రాణామితి ॥ యదాహుః ॥ యాగానుమంత్రణవతీసమాఖ్యా క్రతుయోజికా । తస్యాశ్చ శక్త్యనురోధేన ప్రాప్తిస్తద్దేవతే క్రతావితి ॥ తత్సిద్ధం ప్రమాణాంతరసిద్ధసామాన్యసంబంధస్య పదార్థస్యవినియోజకం లింగమితి ॥ తత్ర మంత్రవినియోజకం లింగం ముఖ్యఏవార్థే వినియోజకం నగౌణే । ముఖ్యార్థస్య ప్రథమముపస్థితత్వేన తత్రైవవినియో

గబుద్ధ్యా ప్రత్యవసన్నాయాం పునర్గుణార్థే వినియోగకల్పనాయాం గౌరవప్రసంగాత్ । అతఏవ బర్హిర్దేవసదనందామీతి మన్త్రస్సామర్థ్యాత్ ...లవనాంగం తేషాంముఖ్యత్వాత్ ॥ నతూలపరాజిలవనాంగమిత్యుక్తం ॥ తదిదం లింగంవాక్యాదిభ్యోబలవత్ తేషాంహినసాక్షాద్వినియోజకత్వం కింతు శ్రుతింకల్పయిత్వా ॥ నచాసమర్థశ్శ్రుతిం కల్పయిత్వా వినియోగకల్పనాసంభవతీతి సామర్థ్యస్యాపి కల్ప్యత్వేన ...త్వాత్ । అతస్తైర్యావత్సామర్థ్యంకల్పయిత్వా శ్రుతిఃకల్ప్యతే తావదేవ క్లృప్తేనసామర్థ్యేన శ్రుతింకల్పయిత్వా వినియోగః క్రియత ఇతి తస్యప్రాబల్యం ॥ అతఏవస్యోనంతేసదనంకరోమి ఘృతస్య ధారయాసుశేవం కల్పయామీత్యస్య సదనాంగత్వంలింగాత్ నతువాక్యాత్ ప్రతిష్ఠాపనాంగత్వం తస్యదౌర్బల్యాదితి ॥ ****

సమభివ్యాహారో వాక్యం ॥ సమభివ్యాహారో నామసాధ్యత్వాదివాచకద్వితీయాద్యభావేపి ప్రస్తుతశ్శేషశేషిణోస్సహోచ్చారణం । యథాయస్య పర్ణమయీజుహూర్భవతీతి తత్రహి నద్వితీయాదివిభక్తిశ్శ్రూయతే ॥ కేవలం పర్ణతాజుహ్వోస్సమభివ్యాహారమాత్రం ॥ తస్మాదేవచపర్ణతాయా జుహ్వంగత్వం ॥ నచానర్థక్యం జుహూశబ్దేన పూర్వలక్షణాత్ ॥ తదయం వాక్యార్థః ॥ పర్ణతయా పత్రహవిర్ధారణద్వారా యదపూర్వ... ఇతి ॥ ఏవంచ యదిపర్ణతయాజుహూః క్రియేత తద్వా... మపూర్వంభవతి నాన్యథేతి గమ్యతఇతి నపర్ణతావైయర్థ్యం ... హవిర్ధారణద్వారేతి చావశ్యం వక్తవ్యమ్ । అన్యథా స్రువాదిష్వపి పర్ణతాపత్తేః । సాచేయం పర్ణతానారభ్యాధీతా నసర్వత్ర క్రతు... వికృతిష్వతిదేశేనాపి ప్రాప్తిసంభవేన ద్విరుక్తత్వాపత్తేః ... ప్రకృతిమాత్రే ॥ తదుక్తం ప్రకృతౌవా ద్విరుక్తత్వాదితి । అత్ర వికృ... గానిగృహ్ణాతీతి సాప్రకృతిరితి సప్రకృతిశబ్దేన వివక్షితం । గృహమేధీయే పర్ణతాయా అప్రాప్తిప్రసంగాత్ ॥ నహి గృహమేధీయాత్ప్రా

చ న వికృతిరంగాని గృహ్ణాతి మానాభావాత్ కింతు చోదకాద్యత్రాంగా
ప్రాప్తిః సత్కర్మ ప్రకృతిశబ్దేన వివక్షితమ్ । యథా దర్శపూర్ణమాసౌ । త
త్ర హి న చోదకాదంగప్రాప్తిః । ప్రకరణపఠితైరేవాంగైః నైరాకాం
క్ష్యాద్గృహమేధీయాదిష్వపి న చోదకాదంగప్రాప్తిః । క్షిప్తాపకారై
రేవాజ్యభాగాదివిధిభిర్నైరాకాంక్ష్యాత్ అతో యత్ర చోదకప్రా
ప్తిః తత్రానారభ్యాధీతానాం సన్నివేశః । సాప్తదశ్యం త్వనారభ్యాధీ
తమపి న ప్రకృతౌ గచ్ఛతి ప్రాకృతైః పాంచదశ్యావరోధాత్ ॥ కింతు
వికృతిషు గచ్ఛతి తత్రాపి న సర్వాసు గచ్ఛతి । చోదకప్రాప్తపాంచ
దశ్యబాధప్రసంగాత్ కింతు ప్రత్యక్షశ్రుతసాప్తదశ్యాసు మిత్రవిందా
దిషు గచ్ఛతి । యదాహుః ॥ ఏవంచ ప్రకృతావేతత్పాంచదశ్యం ప్ర
తిష్ఠితమ్ । వికృతౌ చ న యత్రాస్తి సాప్తదశ్యం పునః శ్రుతిరితి ॥ న చ వా
క్యవైయర్థ్యమ్ ॥ అనారభ్యాధీతస్యైవ సాప్తదశ్యస్య మిత్రవిందాది
ప్రకరణస్థేన వాక్యేనోపసంహారాత్ । ఉపసంహారో నామ సామాన్య
ప్రాప్తస్య విశేషే నియమనమ్ ॥ యదాహుః ॥ సామాన్యవిధిరస్పష్టః
సంహ్రియేత విశేషత ఇతి । తత్రానారభ్యాధీతవిధిః సామాన్యవిధిః । మిత్ర
విందాదిప్రకరణస్థస్తు విశేషవిధిరిత్యాస్తాం తావత్ ॥ ప్రకృతమనుసరా
మః ॥ తత్సిద్ధం వాక్యాదంగత్వం తదిదం వాక్యం ప్రకరణాద్బలీయః ప్ర
కరణం హి న సాక్షాద్వినియోజకం తద్ధి ఆకాంక్షారూపం న చాకాంక్షా
స్వయం ప్రమాణం కింతు సాకాంక్షం వాక్యం దృష్ట్వా భవత్యేతాదృశీ మ
తిః । న్యూనమిదం వాక్యం కేనచిద్వాక్యేనైకవాక్యభూతమితి ॥ తతశ్చా
కాంక్షారూపం ప్రకరణం వాక్యస్య వాక్యాంతరైకవాక్యత్వే ప్రమాణం ॥
ఏవంచ యావత్ప్రకరణం వాక్యం కల్పయిత్వా వినియోజకం భవతి తావ
ద్వాక్యం లింగశ్రుతీ కల్పయిత్వా వినియోజకం భవతీతి ప్రకరణాద్వా
క్యం బలీయః । అతఏవ ఇంద్రాగ్నీ ఇదం హవిరజుషేతామవీవృధేతాం
మహో జ్యాయోఽక్రాతామిత్యత్ర ఇంద్రాగ్నిపదస్య లింగాద్దర్శాంగ

త్వేసిద్ధే ఇదఙ్గహవిరిత్యాదేరపితదేకవాక్యత్వాద్దర్శాంగత్వం ॥ నతు ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం ప్రకరణాద్వాక్యస్య బలీయస్త్వాదితి ॥ — ॥ ఉభయాకాంక్షా ప్రకరణమ్ ॥ — ॥ యథా ప్రయాజాదిషు సమిధో యజతీత్యత్ర ఇష్టవిశేషస్యానిర్దేశాత్సమిద్యాగేన భావయేత్ కిమిత్యస్త్యుపకార్యాకాంక్షా ॥ దర్శపూర్ణమాసవాక్యేపి దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గం భావయేత్కథమిత్యస్త్యుపకారకాకాంక్షా అత ఉభయాకాంక్షయా ప్రయాజాదీనాం దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం సిధ్యతి । నను యది ప్రయాజాదివాక్యే ఇష్టవిశేషో నశ్రూయతే ॥ తర్హి విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గః ఫలం కల్ప్యతాం ॥ విశ్వజిదధికరణే హి విశ్వజితా యజేతేత్యత్ర ఫలస్యాశ్రవణాత్ఫలమంతరేణ విధిశ్రుతేరనుపపత్తేరవశ్యం ఫలే కల్పయితవ్యే సర్వాభిలషితత్వేన స్వర్గః ఫలమిత్యుక్తం । తదుక్తం ॥ సస్వర్గస్స్యాత్సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాదితి ॥ రాత్రిసత్రన్యాయేనార్థవాదికం ఫలం కల్ప్యతామ్ । రాత్రిసత్రాధికరణే హి ప్రతితిష్ఠంతి హ వా య ఏతా రాత్రీరుపయంతీత్యత్ర విధ్యుద్దేశే న ఫలాశ్రవణాత్ఫలమంతరేణ విధిశ్రుతేరనుపపత్తేరవశ్యం ఫలే కల్పయితవ్యే అర్థవాదికం ప్రతిష్ఠాఖ్యం ఫలమిత్యుక్తం ॥ విశ్వజిదధికరణన్యాయేనానుపస్థితస్వర్గకల్పనే తస్యాప్రకృతసంబంధకల్పనే గౌరవాత్ అర్థవాదోపస్థితస్యైవ ప్రకృతఫలత్వకల్పనే లాఘవాత్ । తదుక్తం ॥ ఫలమాత్రేయో నిర్దేశాదశ్రుతౌ హ్యనుమానం స్యాదితి॥తస్మాద్విశ్వజిన్న్యాయేన రాత్రిసత్రన్యాయేన వా స్వతంత్రఫలార్థత్వసంభవతి కిమితి దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం స్వీక్రియత ఇతి చేన్నైవం । స్వతంత్రఫలార్థత్వే న్యతరాకాంక్షయా సంబంధస్స్యాత్ ॥ నహ్యత్ర ఫలస్య సాధనాకాంక్షాస్తి । శ్రూయమాణం హి ఫలం సాధనమాకాంక్షతి ॥ నచాత్ర తచ్ఛ్రూయతే ॥ ఏవం చ ఫలస్యాకాంక్షాభావాత్కేవలం కిం భావయేదితి ప్రయాజాదీనాం భావ్యాకాంక్షయైవ స్వతంత్రఫలార్థత్వం

స్యాత్ । దర్శపూర్ణమాసార్థత్వేనోభయాకాంక్షాప్రమాణం॥ ప్రయా జాదీనాంభావ్యాకాంక్షాయా ఇతరత్ర కథంభావాకాంక్షాయాస్సత్త్వా త్ ॥ అన్యతరాకాంక్షాతశ్చోభయాకాంక్షాబలీయసీతివక్ష్యతే । తత శ్చ దర్శపూర్ణమాసార్థత్వమేవయుక్తం । నస్వతంత్రఫలార్థత్వమి తి । తదుక్తమ్ । ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థ వాదస్స్యాదితి॥అత్ర ద్రవ్యే ఫలశ్రుతిః యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవ తి నసపాపగ్గ్‌శ్లోకగ్గ్‌శృణోతీత్యేవమాద్యా । సంస్కారఫలశ్రుతిః య థా యదఙ్క్తే చక్షురేవభ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే ఇత్యేవమాద్యా । కర్మ ణి ఫలశ్రుతిః వర్మవాఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతెయత్ప్రయాజానూయాజా ఇ జ్యంతెఇత్యేవమాద్యా ॥ కర్మపదంచారాదుపకారకకర్మపరం ద్రష్ట వ్యమ్ ॥ సంస్కారకర్మణః పృథక్సంకీర్తనాదిత్యాస్తాంతావత్ ॥ తది దంప్రకరణం క్రియాయాఏవ వినియోజకం । నద్రవ్యగుణయోః తయో స్తుక్రియాయోగాద్వినియోజకత్వమితి చెచ్ఛృణు । యజేతస్వర్గకా మఇత్యత్ర ఆఖ్యాతాంశే నాభిధీయతె ఆర్థీభావనా భావయేదితి సాచాంశత్రయమపేక్షతె । కింభావయేత్కేనభావయేత్కథంభావయే దితి ॥ తత్రభావ్యాకాంక్షాయాంప్రథమాద్యన్యాయేనస్వర్గోభావ్యత్వే నాన్వేతి స్వర్గంభావయేదితి ॥ కరణాకాంక్షాయాం సమానపదోపా త్తోయాగోభావార్థాధికరణన్యాయేన కరణతయాన్వేతి యాగేనస్వ ర్గంభావయేదితి॥ తతఃకథమితికథంభావాకాంక్షాజాయతె । తస్యాం చాకాంక్షాయాం యస్సన్నిధౌపఠితమశ్రూయమాణఫలకంచక్రియాజా తం తదేవోపకార్యాకాంక్షయాఇతికర్తవ్యతాత్వేనాన్వయమనుభవి తుంయోగ్యం ॥ క్రియాయాఏవ లోకె కథంభావాకాంక్షాయామన్వ యదర్శనాత్ । నహి కుఠారేణచ్ఛింద్యాత్కథమిత్యాకాంక్షాయాం హస్తఇతికెవలముచ్చార్యమాణోపిహస్తాన్వయంప్రాప్నోతి॥కింతర్హి హస్తేనోద్యమ్య నిపాత్యేత్యుచ్చార్యమాణె ఉద్యమననిపతనెఏవ॥హ

స్యాపి తద్ద్వారేణైవాన్వయం ప్రాప్నోతీతి సర్వజనీనమేతత్ । కించక
థంభావాకాంక్షా నామ కరణగతప్రకారాకాంక్షా॥ థముప్రత్యయస్య ప్ర
కారవాచిత్వాత్ సామాన్యస్య భేదకో విశేషః ప్రకారః॥ సామాన్యంచ
క్రియారూపమేవాఖ్యాతేనోచ్యతే ॥ యజేత స్వర్గకామ ఇత్యస్యా
యమర్థః । యాగేన తథాకర్తవ్యం । యథా స్వర్గో భవతీతి క్రియా
సామాన్యస్య విశేషః క్రియైవ భవతి । నహి బ్రాహ్మణవిశేషః పరివ్రాజకాది
ర్బ్రాహ్మణో భవతి । ఏవంచ కరణగతక్రియావిశేషాకాంక్షాపరనామ
ధేయకథంభావాకాంక్షాయాం క్రియైవాన్వేతీతి యుక్తం ॥ నచ కరణగతే
క్రియావిశేషః అన్వాధానాదిబ్రాహ్మణతర్పణాంతః క్రియారూప ఏవేతి
యుక్తం ॥ తస్య ప్రకరణేన గ్రహణం తస్య చ కరణగతత్వంతు తదుపకార
కత్వమేవ తేనవినా యాగేనాపూర్వాజననాత్ । నహి ఉద్యమననిపత
నవ్యతిరేకేణ కుఠారేణ ద్వైధీభావో జన్యతే । తత్సిద్ధం కథంభావా
కాంక్షాయాం క్రియైవాన్వేతీతి॥ అతఏవ ద్రవ్యదేవతయోర్యాగసంపా
దనద్వారాన్వయస్సాంప్రదాయికైరుక్తః । వికృతౌ చ కథంభావాకాం
క్షాయాముపకారకసంపాదనమతిదిశ్యత ఇత్యుక్తం । యదిచ కథంభా
వాకాంక్షాయాం సిద్ధం వస్త్వన్వయయోగ్యం స్యాత్తదా ఉపకార్యసం
సంపాదనపర్యంతధావనం గ్రంథకారాణామనర్థకం స్యాత్ । అతశ్చ
క్రియాయా ఏవేతి కర్తవ్యతాత్వం కథంభావాకాంక్షాగృహీతస్యేతిక
ర్తవ్యతాత్వాత్ ఇతిశబ్దస్య ప్రకారవాచిత్వాత్ కర్తవ్యస్యేతి ప్రకార
ఇతికర్తవ్యతా॥ ప్రకారశ్చ సామాన్యస్య భేదకో విశేష ఇత్యుక్తం॥ కర్తవ్య
స్య చ విశేషః కర్తవ్య ఏవ భవేదితి న సిద్ధస్య వస్తున ఇతి కర్తవ్యతాత్వం
కింతు క్రియాయా ఏవ । సిద్ధస్య తు ద్రవ్యాదేః కేవలమంగత్వం తదపి
శ్రుత్యాదినా నతు ప్రకరణాత్ ॥ యదాహుః ॥ నావాంతరక్రియా
యోగాదృతే వాక్యోపకల్పితాత్ । గుణద్రవ్యే కథంభావైర్గృహ్యంతే
ప్రకృతాః క్రియాః ఇతి ॥ అతఏవ బర్హిర్దేవసదనం దామీతి మంత్రస్య

లింగాదంగత్వం నతు ప్రకరణాదిత్యుక్తమర్థవాదాధికరణపూర్వపక్ష
సమాప్తౌ రాణకే ॥ క్వచిత్త్రిస్యస్యేతికర్తవ్యతాభిధానమంగత్వాభి
ప్రాయం ద్రష్టవ్యం । బహుగ్రంథస్వరసాదుక్తయుక్తేశ్చేతి । తత్సిద్ధం
ప్రకరణం క్రియాయా ఏవ వినియోజకమితి ॥—॥ తచ్చ ప్రకరణం ద్వివి
ధమ్ ॥ మహాప్రకరణమవాంతరప్రకరణంచేతి ॥ తత్ర ఫలభావనాయాః
ప్రకరణం మహాప్రకరణమ్ ॥ తచ్చ ప్రయాజాదీనాం గ్రాహకం త
చ్చ ప్రకృతావేవ ॥ యత్ర సమగ్రాంగోపదేశస్సా ప్రకృతిః । యథా ద
ర్శపూర్ణమాసాదిః । తత్ర చోభయాకాంక్షారూపం ప్రకరణం సంభవ
తి ఆకాంక్షానుపరమాత్ । వికృతౌ చ న ప్రకరణం సంభవతి । యత్ర తు
న సమగ్రాంగోపదేశస్సా వికృతిః ॥ యథా । సౌర్యాదిః । తత్ర చ యా
న్యంగాన్యపూర్వాణి పఠ్యంతే ఉపహోమాదీని తేషాం న ప్రకరణం విని
యోజకం । తత్ర యద్యపి తేషాం కింభావయేదిత్యస్త్యాకాంక్షా । తథా
పి న ప్రధానస్య కథంభావాకాంక్షాస్తి ॥ ప్రాకృతైరేవాంగైర్నిరాకాం
క్షత్వాత్ । నచ ప్రాకృతానామంగానామత్రాపఠితత్వేనాప్రత్యక్షత్వా
ద్వైకృతానాం తు పఠితత్వేన ప్రత్యక్షత్వాత్తైరేవాకాంక్షోపరమ ఇతి
వాచ్యం ॥ తేషాం పఠితత్వేపి అక్లృప్తోపకారత్వేన ఝటిత్యాకాంక్షో
పశమనే అసామర్థ్యాత్ ప్రాకృతానాం తు క్లృప్తోపకారత్వేన తచ్ఛ
మనే సామర్థ్యాత్ । నచాత్ర తేషాముపస్థాపకాభావః । ఉపమితిలక్ష
ణప్రమాణేన తేషాముపస్థితత్వాత్ సౌర్యవాక్యే హి దృష్టే ఓషధిద్రవ్య
కత్వేన ఏకదైవత్యత్వేన చ సాదృశ్యేన ఆగ్నేయవాక్యముపమీయతే । గ
వయదర్శనాద్గోరుపమానవత్ తస్మింశ్చోపమితే తేన తదర్థోఽజ్ఞాయతే ॥
సా చ త్ర్యంశా భావనా ॥—॥ తత్ర సౌర్యవాక్యభావనాయా భావ్యకరణ
యోస్సత్త్వాదితికర్తవ్యతాకాంక్షాయాముపకారపృష్ఠభావేనాగ్నేయే
తికర్తవ్యతాతిదిశ్యతే ॥ సౌర్యయాగేన బ్రహ్మవర్చసం భావయేదాగ్నేయ
వదితి । తథా చ తయైవాకాంక్షోపశమనాన్న వికృతేః ప్రకరణమస్తి ॥

అన్యతరాకాంక్షారూపస్థానాదేవాపూర్వాంగగ్రహణం ॥ నచప్రాకృ
తాంగగ్రహణమేవ వికృతౌ ప్రకరణాదితి నస్యాదితివాచ్యం ॥ తేషా
మపి ప్రకృత్యుపకారకతయా కాంక్షోపశమాత్ । ననుప్రాకృతాంగా
నామాకాంక్షాభావే తేషాం వికృతిసంబంధః కేవలంస్థానాత్స్యాత్ అ
పూర్వాణాంత్వాకాంక్షాసత్త్వాద్వికృతేరప్యాకాంక్షాసత్త్వాత్తేషాం త
త్సంబంధః ప్రకరణాత్స్యాత్ ॥ ప్రకరణంచస్థానాజ్ఝడితి వినియోజక
మితి అపూర్వాణామేవ ప్రథమం సంబంధస్స్యాత్ నప్రాకృతానామి
తి ॥ ఉచ్యతే । సత్యం ప్రకరణంఝడితి వినియోజకం । తథాపిప్రమా
ణబలాబలాత్ప్రమేయబలాబలస్య జ్యాయస్త్వాత్ ఉక్తవిధయోపస్థిత
త్వాత్ ప్రాకృతానామేవ సంబంధోయుక్తః । క్లప్తోపకారత్వాత్ ।
నవైకృతానాం । కల్ప్యోపకారత్వాత్ ।వికృతేశ్చోపకారకపదార్థా
కాంక్షానపదార్థమాత్రాణామితియుక్తః ప్రథమం ప్రాకృతాంగసం
బంధః । తతశ్చ నవికృతౌ ప్రకరణంవినియోజకం। యత్తువికృతౌప్రా
కృతాంగానువాదేన విధీయతే యథౌదుంబరోయూపోభవతీతియూ
పానువాదేనౌదుంబరత్వం తత్ప్రకరణాద్గృహ్యతే ॥ నను నతత్ప్రకర
ణాద్గృహ్యతే అక్రియాత్వాత్ । క్రియాయా ఏవ ప్రకరణగ్రాహ్యత్వా
దితిచేత్సత్యం ॥ తథాపి తావద్విధీయమానస్యౌదుంబరత్వస్యాస్త్యేవా
కాంక్షాకింభావయేదితి ॥ నచయూపానువాదేన తస్యవిధీయమానత్వా
ద్యూపస్యచాదృష్టరూపత్వాత్తత్రైవౌదుంబరత్వస్యనైరాకాంక్ష్యమా
హవనీయేనేవాధానస్యేతివాచ్యం ॥ యూపస్య కేవలాదృష్టరూపత్వా
భావాత్ తస్య తద్రూపత్వేఖాదిరత్వాదికం కేవలాదృష్టార్థంనస్యాత్ ॥
నచ తత్సంభవతి తథాసతి ఖదిరాభావే ప్రతినిధిత్వేన కదరోపాదా
నం నస్యాత్ । అదృష్టార్థస్య ప్రతినిధ్యభావాత్ । నహి ఖదిరజన్య
మదృష్టం కదరేణక్రియతఇత్యత్ర ప్రమాణమస్తి॥ అతఏవ నాదృష్టార్థా
నాం ప్రతినిధిః॥తదుక్తం॥నదేవతాగ్నిశబ్దక్రియమన్యార్థత్వాదితి॥అన్యా

ర్థత్వాత్ అదృష్టార్థత్వాత్ ప్రతినిధిత్వేన కదరోపాదానముక్తం గ్రం
థేషు॥ తస్మాన్నయూపస్య కేవలాదృష్టరూపత్వం అపితు దృష్టాదృష్ట
సంస్కారగణో యూపఇతి సాంప్రదాయికాః ॥ ఏవంచౌదుంబరత్వ
స్య నయూపమాత్రేణనైరాకాంక్ష్యం । దృష్టసంస్కారస్య ప్రకా
రాంతరేణాపి సంభవాత్ । అతశ్చాస్త్యేవౌదుంబరత్వస్యాకాంక్షా॥ వి
కృతేరప్యస్తి కథంభావాకాంక్షా సాచ తదాశామ్యతి । యదోపకా
రాస్తత్పృష్ఠభావేనచ పదార్థాః అన్వీయంతే నతూపకారమాత్రా
న్వయేన శామ్యతి॥ అతశ్చ యథేంద్రియభావనాయాః కరణాకాంక్షా ద
ధ్నః కరణత్వేనాన్వయే జాతే అసిద్ధస్య కరణత్వానుపపత్త్యా హోమస్యా
శ్రయత్వేనాన్వయం యావదనువర్తతే నతు దధ్న్యన్వయమాత్రేణ
నివర్తతే ఆశ్రయత్వేనచ గృహ్యమాణో హోమః కరణాకాంక్షయై
వగృహ్యతఇత్యుచ్యతే ॥ నత్వాశ్రయాకాంక్షానామ చతుర్థ్యస్తి॥ ఏ
వంవికృతేః కథంభావాకాంక్షానోపకారాన్వయమాత్రేణ నివర్తతే
ఉపకారపృష్ఠభావేన యావత్పదార్థాన్వయమనువర్తతే అతశ్చోప
కారపృష్ఠభావేన గృహ్యమాణాః పదార్థాః కథంభావాకాంక్షయైవ
గృహ్యంతే । తత్ర ప్రాకృతాః పదార్థాః కథంభావాకాంక్షయా గృ
హ్యమాణా అపి నప్రకరణగ్రాహ్యాః ప్రకృత్యుపకారకతయా తేషామా
కాంక్షాభావాత్ । ఔదుంబరత్వాదయస్తు అన్యానుపకారకతయా సా
కాంక్షాః పశునియోజనరూపోపకారపృష్ఠభావేన యావత్ఖాదిరత్వమా
యాతి తావద్విధీయంతఇతియుక్తం ॥ తేషాం ప్రకరణగ్రహణం ఉభ
యాకాంక్షాయాస్సత్త్వాత్ । యదిహియూపపృష్ఠభావేన ఖాదిరత్వం
విహితంస్యాత్తతో వికృతేరాకాంక్షాభావాదౌదుంబరత్వం నప్రకర
ణగ్రాహ్యంస్యాత్ నచైతదస్తిచోదకస్యఖాదిరత్వావిషయత్వాత్ ।న
ను యది యావత్ఖాదిరత్వమాయాతి తావదేవౌదుంబరత్వం విధీయతే
తదా తేనఖాదిరత్వబాధో ప్రాప్తబాధస్స్యాత్ తార్తీయబాధవత్ ।త

థాహి బాధో ద్వివిధః ॥ అప్రాప్తబాధః ప్రాప్తబాధశ్చేతి ॥ తత్రార్థి యబాధోఽప్రాప్తబాధః । తత్రహి యావద్దుర్బలేన ప్రమాణేనవినియోగః కర్తుమారభ్యతే తావదేవ ప్రబలప్రమాణేనవినియోగః క్రియతఇతి తద్బాధితేనేతరబాధోఽప్రాప్తబాధః దుర్బలప్రమాణస్యాప్రవృత్తత్వాత్ ప్రాకృతస్యత్వంగస్య వికృతౌ చోదకప్రాప్తస్య ప్రత్యామ్నానాదర్థలోపాత్ప్రతిషేధాద్వాయో బాధస్సప్రాప్తబాధః । యథా ప్రాకృతానాంకుశానాం ప్రతికూలశరామ్నానాత్ యథావా అవఘాతస్య కృష్ణలేషు వైతుష్యరూపప్రయోజనలోపాత్ యథావా పిత్ర్యేష్టౌ హోతృవరణస్యనహోతారంవృణీతఇతి ప్రతిషేధాత్ ఔదుంబరత్వేనచ ఖాదిరత్వబాధః ప్రాప్తబాధఏవవక్తవ్యః ॥ శరకుశన్యాయేనచోదకస్య ఖాదిరత్వాదివిషయత్వే ప్రాప్త్యభావాత్తదనుపపత్తిస్స్యాదితి ఉచ్యతే తార్తీయప్రమాణవినియుక్తేనేతరస్యబాధనంతావదప్రాప్తబాధనం । ప్రకరణంచతార్తీయం ॥ తేన తద్వినియుక్తౌదుంబరత్వేనేతరస్య బాధనమప్రాప్తబాధఏవ ॥ నహి వైకృతేనప్రాకృతబాధః ప్రాప్తబాధఏవేతికులధర్మః । వస్తుతస్తు ప్రాప్తబాధఏవాయం ॥ నచఖాదిరత్వస్యచోదకావిషయత్వేన ప్రాప్త్యభావాత్కథంతద్బాధః ప్రాప్తబాధః తద్విషయత్వేవా తేనైవ నైరాకాంక్ష్యాన్నౌదుంబరత్వే ప్రకరణం వినియోజకంస్యాదితివాచ్యం ॥ నహి ప్రాప్తబాధస్థలేచోదకేనపదార్థాః ప్రాప్యంతే ॥ తథాసతి శాస్త్రప్రాప్తత్వేన బాధోనస్యాత్ కింతర్హి తానేవపదార్థాన్ వస్తుతః ప్రాపయతి ॥ యేవికృతౌ న బాధ్యంతే తేచపదార్థాః ప్రకృతివచ్ఛబ్దేన ప్రాప్యంతఇతిభవతి పురుషస్యభ్రాంతిః ॥ యథాప్రకృతౌ కృతం తథావికృతౌ కర్తవ్యమితి సర్వేపదార్థాః ప్రాకృతాః కర్తవ్యాఇతి ॥ తతశ్చభ్రాంతిప్రాప్తాః ఖాదిరత్వాదయశ్శాస్త్రప్రతిపన్నైరౌదుంబరత్వాదిభిర్బాధ్యంతఇతిభవతి తద్బాధఃప్రాప్తబాధః । నచ భ్రాంతిప్రతిపన్నేన వైధీ ఆకాంక్షా

నివర్తయితుంశక్యతే॥తస్మాదుక్తముక్తముభయాకాంక్షారూపప్రకరణసంభవాత్ వికృతౌ ప్రాకృతాఙ్గానువాదేన విధీయమానానామౌదుంబరత్వాదీనాం ప్రకరణం వినియోజకమితి ॥ ఏవం పృషదాజ్యేనానూయాజాన్ యజతీతి ప్రాకృతానూయాజానువాదేన విధీయమానం పృషదాజ్యమపి ప్రకరణాద్వికృత్యఙ్గమితి కేచిదాచార్యాః ॥ అన్యత్రాతచరణాస్త్వేవమాహుః పృషదాజ్యం హ్యనూయాజానువాదేనవిధీయతే తత్స్వరూపేచానర్థక్యప్రాప్తౌ తైర్నవికృత్యపూర్వం లక్షయితుంయుక్తం ॥ విప్రకర్షాత్ ॥ కింతు దీక్షణీయాప్రాజ్ఞియమానాన్యాయేన స్వాపూర్వమేవలక్షయితుంయుక్తం సన్నికర్షాత్ ॥ అతఏవాత్ప్రవనాదీనాం ప్రోక్షణాద్యపూర్వప్రయుక్తత్వముక్తంనవమే॥ అతశ్చ విధీయమానస్య పృషదాజ్యస్య వాక్యప్రతిపన్నే నానూయాజాపూర్వేణైవ నైరాకాంక్ష్యాన్నప్రకరణాద్వికృత్యపూర్వార్థత్వమితి॥ ప్రయంత్వంగీకృత్యాపి వికృత్యర్థత్వంబ్రూమః ॥ భవతువావికృత్యర్థత్వం పృషదాజ్యస్య ॥ తథాపి నప్రకరణంవినియోజకం భవతి యూపపృష్ఠభావేనహి యావత్ఖాదిరత్వమాయాతి తావదౌదుంబరత్వవిధానాదుభయాకాంక్షాసంభవాద్యుక్తః ప్రకరణవినియోగః ॥ ఏవం యావదనూయాజపృష్ఠభావేన ఆజ్యమాయాతి తావదేవ పృషదాజ్యం విధీయతే ॥ తదోభయాకాంక్షాసంభవాత్ప్రకరణవినియోగోభవేత్ నత్వేతదస్తి॥నహి పృషదాజ్యంనామద్రవ్యాంతరం కించిదస్తి యదాజ్యస్థానాపన్నంవిధీయేత ఔదుంబరత్వమివ ఖాదిరత్వస్థానాపన్నం పృషచ్ఛబ్దస్య పృషన్తిచిత్రిత్యాదౌ చిత్రితావాచిత్వేనదృష్టత్వాత్పృషదాజ్యశబ్దస్య చిత్రాజ్యవాచిత్వాత్ ॥ అతఏవ నవమేప్యాజ్యహానిత్వేవవక్తవ్యం నతు పృషదాజ్యహానిత్యుక్తం ॥ నచ యావత్ప్రాకృతమాజ్యమాయాతి తావదేవ చిత్రాజ్యవిధానాత్ప్రకరణవినియోగసంభవఇతివాచ్యమ్॥ నహి పృషదాజ్యశబ్దేన చిత్రితాగుణవిశిష్టమాజ్యంవిధీయతే విశిష్టవి

ధానేగౌరవాపత్తేః కింతు ప్రాకృతాజ్యానువాదేన చిత్రితాగుణమాత్రం
విధీయతే ॥ లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరంతీతివత్ ॥ తదుక్తం దశ
మచతుర్థచరణాంతే ॥ నవా గుణశాస్త్రత్వాదితి ॥ ప్రాకృతాజ్యస్యైవ చి
త్రితాగుణమాత్రమితి శాస్త్రదీపికా ॥ ఏవంచ వికృతౌ ప్రాకృతాజ్య
నష్టాకారైశ్చానుయాజైర్నైరాకాంక్ష్యాత్పశ్చాద్విధీయమానస్య చి
త్రితాగుణస్యోపహోమాద్యపూర్వాంగవన్న ప్రకరణం వినియోజకం సం
భవతి ॥ యదిహి ప్రాకృతస్య కస్యచిద్గుణస్యస్థానే చిత్రితాగుణో విధీ
యేత తదా స గుణో యావదాయాతి తావద్వికృతేర్నైరాకాంక్ష్యా
భావాచ్చిత్రితాగుణస్య తావదేవ విధానాదుభయాకాంక్షాసంభవాత్ప్ర
కరణవినియోగో భవేత్ ॥ నచ తాదృశః ప్రాకృతో గుణోస్తి ఆజ్య
స్యానూయాజానాంచ చిత్రితాగుణాత్ప్రాగేవ విధానాత్తస్య తత్స్థానా
పన్నత్వాచ్చ ॥ నచ ఆజ్యపృష్ఠభావేన యావత్ప్రాకృతం నిర్గుణత్వ
మాయాతి తావదేవాస్య విధానాత్ ప్రకరణసంభవ ఇతి వాచ్యం ॥ నిర్గు
ణత్వస్యావిహితత్వేన పాణికండూయనవదనంగత్వాత్ వికృతేస్తదా
కాంక్షాభావాత్ ॥ తథాహి జ్యోతిష్టోమే దక్షిణాదానసమయే విహి
తకృష్ణవిషాణత్యాగస్య ద్విరాత్రాదిషు చోదకప్రాప్తస్య ప్రథమేహని
హ్యనుష్ఠానం ఉత్తరేహని దక్షిణాదానపూర్వకాలీనైః పదార్థైః కృ
ష్ణవిషాణకండూయనస్య శాస్త్రవిహితత్వేనాపేక్షితత్వాత్ ॥ జ్యోతి
ష్టోమేచ దక్షిణాదానోత్తరకాలం పాణికండూయనం దృష్టమపి ద్విరా
త్రాదిషు ప్రథమేహ్ని అనుష్ఠీయమానైర్దక్షిణాదానోత్తరకాలీనైః ప
దార్థైర్నాపేక్ష్యతే ॥ తస్య ప్రకృతావర్థసిద్ధత్వేనాశాస్త్రీయత్వా
దితి ॥ ఏవం నిర్గుణత్వస్యావిహితత్వేన వికృతేస్తదపేక్షా నాస్తి ॥ తస్మా
దుభయాకాంక్షాయా అసంభవాత్పృషదాజ్యస్య న ప్రకరణవినియోగస్సం
భవతీత్యలమతివిస్తరేణ ॥ తత్సిద్ధం మహాప్రకరణం ప్రకృతావేవ వి
నియోజకం ॥ వికృతౌ తు యత్ప్రాకృతదృష్టార్థాంగానువాదేన విధీయ

తే తస్య వినియోజకం నతు కేవలంవిధీయమానస్యాపూర్వాంగస్యేతి॥ యత్తు వికృతావపి ప్రాకృతధర్మానువాదేన విధీయమానయోర్ధర్మయోరంతరాళే అపూర్వమప్యంగం కేవలంపఠ్యతే ॥ తదపి ప్రకరణేన వినియుజ్యతే । యద్యపి వికృతేఃకథంభావాకాంక్షా ప్రాకృతైరేవాంగైశ్శామ్యతి ॥ తథాపి యత్ర ప్రాకృతాంగానువాదేన ధర్మవిధానం తత్ర తద్విధానం యావద్భవతి తావత్కథంభావాకాంక్షానివర్తతే అతోవికృతేరాకాంక్షావత్త్వాదంతరాళే విహితస్యాప్యపూర్వాంగస్య భావ్యాకాంక్షాసత్త్వాదుక్తం తస్య ప్రకరణాద్వికృత్యర్థత్వం ॥ యథా ఆమనహోమేషు ॥ తేహి ప్రాకృతాంగానువాదేన విధీయమానధర్మయోరంతరాళే విధీయంతఇత్యుక్తం తంత్రరత్నాదావిత్యాస్తాంతావత్ ॥ ఫలభావనాయాఅంతరాళే యదంగభావనాయాః ప్రకరణం తదవాంతరప్రకరణం ॥ తచ్చాభిక్రమణాదీనాం ప్రయాజాదిషు వినియోజకం ॥ తచ్చసందంశేనజ్ఞాయతే తదభావేఅవిశేషాత్సర్వేషాం ఫలభావనా కథంభావేనగ్రహణాత్ ॥ సందంశోనామఏకాంగానువాదేన విధీయమానయోరంగయోరంతరాళే విహితత్వం ॥ యథాభిక్రమణం॥ తద్ధిసమానయతే జుహ్వాముపభృతఇత్యాదినా ప్రయాజానువాదేన కించిదంగంవిధాయాభిక్రమణంహివిధీయతే ॥ పశ్చాదపిప్రయాజానువాదేన యోవైప్రయాజానాంమిథునం వేదేత్యాదినా కించిదంగం విధీయతే । అతఃప్రయాజాంగమధ్యపఠితమభిక్రమణం తదంగంభవతి। తత్కథంభావాకాంక్షాయా అశాంతేః ॥ యదాహుః ॥ పరప్రకరణస్థానామంగేష్విత్యాదిభిస్త్రిభిః ॥ జ్ఞాతేపునస్సైరేవసందంశేన తదిష్యతఇతి ॥ నచాంగభావనాయాః కథంభావాకాంక్షాభావాత్కథం ప్రయాజభావనా కథంభావేనాభిక్రమణంగృహ్యతఇతివాచ్యం ॥ భావనాసామ్యేన సర్వత్ర కథంభావాకాంక్షాయాస్సత్త్వాత్ ప్రయాజైరపూర్వంకృత్వా యాగోపకారంభావయేదిత్యుక్తే యోనామనజానాతి

ప్రయాజైరపూర్వంకర్తుం తస్యభవత్యేవకథంభావాకాంక్షా కథమేభి
రపూర్వంకర్తవ్యమితి ॥ సాచ సందంశపతితైర్వాచనికైః స్థానైశ్చా
చమనాదిభిశ్శామ్యతి ॥ తదభావేచ స్వరూపనిష్పాదనేన దర్వీహో
మన్యాయేన నివర్తతే దర్వీహోమేషుహి స్వరూపనిష్పాదనాతిరిక్త
స్తథావ్యాపారో నశ్రూయతే ॥ నాప్యతిదేశేన తత్ప్రాప్తిః ॥ యాగీ
యానాంధర్మాణాం తావన్నాతిదేశఃయాగత్వేన హోమత్వేన వైలక్ష
ణ్యాత్ ॥ నాపిహోమీయానాం ॥ కస్యహోమస్యధర్మాః కస్మిన్హో
మే ప్రవర్తంతఇతి విశేషనిర్ణయే ప్రమాణాభావాత్ ॥ అతోధర్మప్రా
ప్త్యభావాద్దర్వీహోమైరిష్టంభావయేత్కథమిత్యుత్పన్నాప్యాకాంక్షా
స్వరూపనిష్పాదనేనైవ శామ్యతి ॥ ఏవం యేష్వంగేషు సందంశాద్య
భావః తత్రోత్పన్నాప్యాకాంక్షా తేనైవనివర్తతే నతుసర్వత్రాతదభా
వః ॥ తస్మాద్యుక్తముక్తమభిక్రమణం ప్రయాజాంగమితి ॥ తచ్చేదమ
వాంతరప్రకరణం మహాప్రకరణాద్బలీయః సందంశపతితానాం ధర్మా
ణాంక్రత్వర్థాకాంక్షాయాం ప్రధానాపూర్వాత్ప్రయాజాద్యపూర్వ
స్య ఝుడిత్యుపస్థితేరితి ॥ ప్రకృతమనుసరామః ॥ తత్సిద్ధముభయవిధస్య
ప్రకరణస్య వినియోజకత్వం ॥ తదిదంస్థానాదిప్రమాణాత్ప్రబలం ॥ య
త్రహి స్థానాదంగత్వం తత్రాన్యతరస్య ప్రకరణాన్నిరాకాంక్షత్వం ॥
నచ సాకాంక్షం నిరాకాంక్షేణసంబంధుంయోగ్యంవినాకాంక్షోపస్థా
పనేన అతశ్చాన్యతరాకాంక్షయా యావదుభయాకాంక్షారూపప్రకర
ణకల్పనద్వారా వాక్యాదికం కల్పయితుమారభ్యతే తావత్ప్రకరణేన
వాక్యాదికం కల్పయిత్వా వినియోగఃక్రియతఇతి నస్థానాత్ప్రకరణస్య
బలీయస్త్వం ॥ అతఏవవిదేవనాదయోధర్మాః అభిషేచనీయసన్నిధావ
పఠితా అపి నాభిషేచనీయస్యాంగం తేషాం తదంగత్వం భవత్ స్థానాద్భ
వేత్ ॥ నతు ప్రకరణాత్ అభిషేచనీయస్యఅవ్యక్తచోదనాచోదితత్వే
న జ్యోతిష్టోమవికారత్వాత్ప్రాకృతైరేవధర్మైర్నిరాకాంక్షత్వాత్ ॥

కింతు ప్రకరణాద్రాజసూయాంగం ॥ నను రాజసూయేన స్వారాజ్య
కామో యజేతేత్యత్ర రాజసూయశబ్దస్తావన్నామధేయత్వాదాఖ్యాత
పరతంత్రః ॥ యత్ర హ్యాఖ్యాతం వర్తతే తత్రైవ వర్తతే ॥ నచ దర్శపూ
ర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర యథా దర్శపూర్ణమా
సపదం నామధేయమపి నాఖ్యాతపరతంత్రమ్॥ తత్ర హి యజేతేత్యా
ఖ్యాతమవిశేషాత్సర్వానేవ ప్రాకృతానాగ్నేయాదీన్ ప్రయాజాదీం
శ్చాభిధాతుం సమర్థం ॥ దర్శపూర్ణమాసపదంత్వాగ్నేయాదీనేవ వ
దతి న సర్వాన్ ॥ అతశ్చ న తదాఖ్యాతపరతంత్రం । తథా రాజసూయ
పదమపి కిం న స్యాదితి వాచ్యం ప్రసిద్ధేన హి పదేన అప్రసిద్ధం నిర్ణీయ
తే ॥ యదాహుః ॥ పదమజ్ఞాతం సందిగ్ధం ప్రసిద్ధైరపృథక్ఛ్రుతి ॥ నిర్ణీ
యతే నిరూఢం తు న స్వార్థాదపనీయత ఇతి ॥ దర్శపూర్ణమాసపదంచ కా
లనిమిత్తం తద్యోగశ్చాగ్నేయాదిషూత్పత్తివాక్యైరవగతః ॥ అతశ్చ
తద్వాచిత్వేన దర్శపూర్ణమాసపదం ప్రసిద్ధం ॥ నచాగ్నేయాదీనాం బ
హుత్వాద్ద్వివచనాంతత్వమస్యానుపపన్నమితి వాచ్యం । త్రిత్ర్యాత్మకద్వ
యసిద్ధసముదాయద్వయాభిప్రాయేణ తదుపపత్తేః ॥ ఏవంచ దర్శపూ
ర్ణమాసపదస్యాగ్నేయాదివాచిత్వే నిర్ణీతే యజేతేత్యాఖ్యాతమపి
తానేవ వదతి ॥ నహి తదుక్తౌ స్వార్థత్యాగో భవతి ॥ రాజసూయపదం త్వ
నిర్ణీతార్థం అతస్తదాఖ్యాతపరతంత్రమేవ ॥ తచ్చావిశేషాత్సర్వేష్వి
ష్టిపశుసోమేషు విద్యతే ॥ తత్పరతంత్రత్వాద్రాజసూయపదమపి తానే
వ వదతి ॥ నచ రాజసూయశబ్దస్య రాజా సూయతేఽత్రేతి వ్యుత్పత్త్యా
సోమాభిషవనిమిత్తత్వాత్ తస్య చ సోమమభిషుణోతీతి వాక్యేన సోమ
యాగేఽవగతత్వాత్తద్వాచిత్వమేవ నేష్టిపశువాచిత్వమితి వాచ్యం । నహ్య
భిషేచనీయాదిసోమయాగేష్వభిషవః ప్రత్యక్షవాక్యేన చోదితోఽస్తి ।
తద్వాక్యస్య జ్యోతిష్టోమే సత్త్వాత్ అతిదేశాత్తత్సంబంధోఽవగత ఇతి చే
న్న । అతిదేశస్య ఫలసంబంధోత్తరకాలీనత్వేన రాజసూయేన స్వారాజ్య

శామోయజేతేత్యేతద్వాక్యార్థావగత్యుత్తరకాలీనత్వాత్ ॥ అనేనహి
వాక్యేనఫలసంబంధేబోధితేపశ్చాత్కథంభావాకాంక్షాయామతిదేశక
ల్పనాత్ ॥అతస్తతః ప్రాగేవైతద్వాక్యార్థోవర్ణనీయః॥ తథాచాభిషవ
స్యానవగతత్వాద్రాజసూయపదమప్రసిద్ధార్థమేవ॥అతఏవరాజసూ
యపదమవ్యుత్పన్నమశ్వకర్ణశబ్దవదిత్యుక్తంసాంప్రదాయికైః ॥ ఏ
వంచాప్రసిద్ధార్థత్వేనాఖ్యాతపరతంత్రత్వాద్రాజసూయపదేనేష్టిప
శుసోమయాగాఉచ్యంతే తేచతైస్తైః ప్రాకృతైర్ధర్మైర్నిరాకాంక్షా
ఇతి నప్రకరణం విదేవనాదీనాం రాజసూయేవినియోజకం ॥ ఉభయా
కాంక్షాయాఅభావాత్ । నచ ప్రాతిస్వికరూపైర్నైరాకాంక్ష్యేపి
నరాజసూయత్వేనరూపేణ నైరాకాంక్ష్యమితి వాచ్యమ్ ॥ ఆకాం
క్షాద్వయే ప్రమాణాభావాత్ ॥కించ ప్రాతిస్వికరూపైర్యాకథంభావా
కాంక్షా సాపిఫలసంబంధోత్తరకాలే॥సచరాజసూయత్వేన । నతుప్రా
తిస్వికరూపైః ॥ రాజసూయత్వేనచ ఫలసంబంధే ఉత్పన్నాయాః క
థంభావాకాంక్షాయా విదేవనాదిభిశ్శాంతేరతిదేశకల్పనమేవ నస్యా
త్ । యదిహి సామాన్యరూపేణ ప్రాతిస్వికరూపేణచ ఫలసంబం
ధవిధాయివాక్యద్వయంభవేత్ తదాయుజ్యేతాప్యాకాంక్షాద్వయాను
సారేణ విదేవనాదీనామాతిదేశికానాంచాంగానాం సంబంధః ॥ నతు
తదస్తి॥ తస్మాత్ప్రాకృతైర్ధర్మైర్నైరాకాంక్ష్యాన్న విదేవనాదీనాం
ప్రకరణంవినియోజకమితి చేత్సత్యం ॥ అతఏవ సాంప్రదాయికైర్విదే
వనాదీనాం సందంశోదర్శితః ॥ రాజసూయత్వపురస్కారేణ యేధర్మా
విధీయంతేరాజసూయవత్ స్ఫ్యఉత్పన్నాతీత్యేవమాదయః॥ తన్మధ్యే వి
దేవనాదయః పఠ్యంతే॥అతస్తేసర్వేరాజసూయాంగం ప్రయాజానువా
దేనవిధీయమానధర్మమధ్యపతితప్రయాజాంగాభిక్రమణవత్ తస్మాద్యు
క్తముక్తంవిదేవనాదీనాం ప్రకరణాద్రాజసూయాంగత్వమితి ॥ తత్సి
ద్ధం ప్రకరణస్యస్థానాద్బలీయస్త్వం ॥ ఇతి ॥ — ॥ దేశసామాన్యం

స్థానమ్ ॥ — ॥ తచ్చ ద్వివిధమ్ ॥ పాఠసాదేశ్యమనుష్ఠానసాదేశ్యం చేతి ॥ యదాహుః ॥ తత్ర క్రమోదిష్టైవ ప్రవిష్టో దేశసామాన్యలక్షణః ॥ పాఠానుష్ఠానసాదేశ్యాద్వినియోగస్య కారణమితి ॥ స్థానం క్రమ శ్చేత్యనర్థాన్తరం॥ పాఠసాదేశ్యమపి ద్వివిధం యథాసంఖ్యం పాఠస్సన్నిధి పాఠ శ్చేతి ॥ తత్రైన్ద్రాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపేద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేదిత్యేవం క్రమవిహితేష్టిషు ఇన్ద్రాగ్నీ రోచనాదివ ఇత్యాదీనాం యాజ్యానువాక్యామన్త్రాణాం యథాసంఖ్యం ప్రథమస్య ప్రథమం ద్వితీయస్య ద్వితీయమితి వినియోగః యథాసంఖ్యం పాఠాత్ ॥ ప్రథమపఠితస్య మన్త్రస్య హి కైమర్థ్యాకాఙ్క్షాయాం ప్రథమ విహితకర్మైవ ప్రథమముపతిష్ఠతే సమానదేశత్వాత్ యాని తు వైకృతాన్యఙ్గాని ప్రాకృతాఙ్గానువాదేన విహితాని సందంశపఠితాని తేషాం వికృత్యర్థత్వం సన్నిధిపాఠాత్ తేషాం హి కైమర్థ్యాకాఙ్క్షాయాం ఫలవద్వికృత్యై పూర్వమేవ భావ్యత్వేన సంబన్ధ్యత ఉపస్థితత్వాత్ అతఏవ తేషు నవిశ్వజిన్న్యాయావతారః ॥ స్వతన్త్రఫలార్థత్వే వికృతిసన్నిధిపాఠానర్థక్యాపత్తేశ్చ ॥ పశుధర్మాణామగ్నీషోమీయార్థత్వమనుష్ఠానసాదేశ్యాత్ ॥ ఔపవసథ్యేహ్ని అగ్నీషోమీయః పశురనుష్ఠీయతే॥ తస్మిన్నేవదినే తేధర్మాః పఠ్యన్తే ॥ అతస్తేషాం కైమర్థ్యాకాఙ్క్షాయామనుష్ఠేయత్వేనోపస్థితం పశ్వపూర్వమేవ భావ్యత్వేన సంబధ్యతే ॥ అతో యత్క్రమనుష్ఠానసాదేశ్యాత్తదర్థత్వం తేషాం॥ నచ పాఠసాదేశ్యాదేవ తత్సిద్ధిరస్త్వితి వాచ్యం॥ అగ్నీషోమీయస్య పశోః క్రయసన్నిధౌ పాఠాత్ ॥ నచ క్రయసన్నిధౌ తస్య పాఠే తదనుష్ఠానమపి తత్రస్యాదితి వాచ్యం ॥ స ఏష ద్వైదేవత్యః పశుః ఔపవసథ్యేహన్యాలబ్ధవ్య ఇతి వచనాత్తదనుపపత్తేః ॥ నచ స్థానాత్ప్రకరణస్య బలీయస్త్వేన పశుధర్మాణాం జ్యోతిష్టోమార్థత్వమేవ కిం నస్యాదితి వాచ్యం ॥ తస్య సోమయాగత్వేన పశునమఙ్గ్రహణయోగ్యత్వాత్

త్ ॥ అతశ్చానర్థక్యప్రతిహతానాం విపరీతం బలాబలమితిన్యాయాత్ స్థానాత్పశుయాగార్థత్వమేవ పశుధర్మాణాం యుక్తమ్ ॥ నచ తేషాం తదర్థత్వం ప్రకరణాదేవ కిం న స్యాదితి వాచ్యమ్ ॥ అగ్నీషోమీయకథంభావాకాంక్షాయాః క్లృప్తోపకారైః ప్రాకృతైరేవాంగైరుపశాంతత్వాత్ ॥ నహి సాన్నాయ్యయాగప్రకృతికః ॥ ఉభయోః పశుప్రభవత్వసామాన్యాత్ ॥ తదుక్తం సాన్నాయ్యం వా తత్ప్రభవత్వాదితి ॥ సాన్నాయ్యం దధిపయసీ ॥ తత్ర పశుయాగః పయోయాగప్రకృతికః సాక్షాత్పశుప్రభవత్వాత్ । అతశ్చోదకప్రాప్తైస్తద్ధర్మైర్నిరాకాంక్షత్వాన్న పశుయాగే ధర్మాణాం వినియోజకం ప్రకరణం ॥ కింతు స్థానమేవ ॥ తదేవం నిరూపితస్సంక్షేపతః స్థానవినియోగః ॥ తచ్చ సమాఖ్యాతః ప్రబలం ॥ స్థానవినియోగేహి పదార్థయోః దేశకాలసామాన్యలక్షణస్సమ్బంధః ప్రత్యక్షః సమాఖ్యావినియోగే తు సంబంధో న ప్రత్యక్షః పదార్థయోర్భిన్నదేశత్వాత్ ॥ నహి సా సంబంధవాచికా । యౌగికానాం శబ్దానాం ద్రవ్యవాచకత్వేన సంబంధావాచకత్వాత్ ॥ తథాహి సమాఖ్యా సంబంధసామాన్యవాచికా స్యాద్విశేషవాచికా వా ॥ నాద్యః ॥ తదుక్తౌ ప్రయోజనాభావాత్ సర్వయౌగికశబ్దానాం పర్యాయతాపత్తేశ్చ ॥ ద్వితీయే అవశ్యం సంబంధినౌ వాచ్యౌ తదంతరేణ సంబంధే విశేషాభావాత్ ॥ తత్ప్రతిపత్తిమంతరేణ తదప్రతీతేశ్చ ॥ అతశ్చావశ్యం సంబంధివాచకత్వం సమాఖ్యాయా వక్తవ్యమ్ ॥ తథా చ న సంబంధవాచకత్వం సంబంధిప్రతిపత్త్యైవ వాక్యార్థప్రతిపత్తిన్యాయేన తత్ప్రతిపత్తిసంభవే తత్ర శక్తికల్పనే గౌరవాత్ । యదాహుః ॥ సర్వత్ర యౌగికైశ్శబ్దైర్ద్రవ్యమేవాభిధీయతే ॥ నహి సంబంధవాచిత్వం సంభవత్యతిగౌరవాత్ ఇతి ॥ తథా ॥ పాకం తు పచిరేవాహ కర్తారం ప్రత్యయోప్యకః । పాకయుక్తః పునః కర్తా వాచ్యో నైకస్య కస్యచిదితి ॥ తథా చ న సమాఖ్యా సంబంధవాచికా ! హోతృచమస ఇత్యాదికా తు వై

దిక్షీసమాఖ్యానిషాదస్థపతిశబ్దవత్ నషష్ఠ్యర్థసంబంధవాచికా నాపివా
క్యవత్ప్రబోధికా తస్యాః పదత్వేనాప్రమాణత్వాత్॥పౌరోడాశికమి
త్యాదిసమాఖ్యాస్తు అతిదుర్బలాః లౌకికత్వేన పురుషప్రత్యయసాపేక్ష
త్వాత్ కాండగోచరత్వేన తత్పదార్థాగోచరత్వాచ్చ । కాండవాచ
కత్వమపి నకాండత్వేన కింతు పౌరోడాశికత్వాదినైవ । నహ్యేక
హాయనీశబ్దో ద్రవ్యవాచకోఽపి గోత్వేన తద్వదతి। కింతు ఏకహాయనీ
త్వేనైవ॥స్థానవినియోగేతు పదార్థయోర్విశేషపురస్కారేణైవ సం
బంధః ప్రత్యక్షప్రమాణప్రతిపన్నః । తతశ్చ సమాఖ్యాముపలభ్య స్థా
నముభయోః పదార్థయోస్సంబంధోఽస్తీతి యావత్కల్ప్యతే తావత్ప్రత్య
క్షప్రతిపన్నేన సంబంధేన పరస్పరమాకాంక్షా । తదభావేచ సంబంధా
నుపపత్తేః॥కల్పితసంబంధేనచ యావదితరత్రాకాంక్షాదికల్ప్యతే తావ
దన్యత్రాకాంక్షయా వాక్యాదికల్పనయా వినియోగః క్రియత ఇతి సిద్ధం
స్థానస్య సమాఖ్యాతః ప్రాబల్యం ॥ అతఏవ శుంధనమంత్రస్సాన్నా
య్యపాత్రాంగం పాఠసాదేశ్యాత్ నతు పౌరోడాశికసమాఖ్యయా
పురోడాశపాత్రాంగమితి ॥ — ॥ సమాఖ్యాయౌగికశబ్దః ॥ —॥
సాచద్వివిధా వైదికీలౌకికీచ తత్ర హోతుశ్చమసభక్షణాంగత్వం హో
తృచమస ఇతి వైదిక్యాసమాఖ్యయా అధ్వర్యోస్తత్తత్పదార్థాంగత్వం
లౌకిక్యా ఆధ్వర్యవసమాఖ్యయేతి సంక్షేపః ॥ తదేవం నిరూపితాని సంక్షే
పతః శ్రుత్యాదీని షట్ప్రమాణాని తత్సహకృతేన వినియోగవిధినా స
మిదాదిభిరుపకృత్య దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే
త్యేవంరూపేణ యాని వినియుజ్యంతే తాన్యంగాని ॥ తానిచద్వివిధా
ని సిద్ధరూపాణి క్రియారూపాణి చేతి ॥ తత్ర సిద్ధాని జాతిద్రవ్యసంఖ్యా
దీని ॥ తానిచ దృష్టార్థాన్యేవ॥ క్రియారూపాణిచ ద్వివిధాని గుణకర్మా
ణి ప్రధానకర్మాణిచేతి ॥ ఏతాన్యేవ సన్నిపత్యోపకారకాణి ఆరాదు
పకారకాణిచోచ్యంతే ॥ తత్ర కర్మాంగద్రవ్యాద్యుద్దేశేన విధీయమా

నం కర్మసన్నిపత్యోపకారకం యథా అవఘాతప్రోక్షణాది॥తచ్చదృ
ష్టార్థమదృష్టార్థం దృష్టాదృష్టార్థంచ ॥ దృష్టార్థమవఘాతాది॥అ
దృష్టార్థం ప్రోక్షణాది దృష్టాదృష్టార్థంచ పశుపురోడాశయాగా
ది॥తద్ధిద్రవ్యత్యాగాంశేనాదృష్టం దేవతోద్దేశేన దేవతానుస్మరణందృ
ష్టం కరోతి ఇదమేవచాశ్రయికర్మేత్యుచ్యతే ॥ తచ్చ సన్నిపత్యోప
కారకంద్వివిధమ్ ॥ ఉపయోక్ష్యమాణార్థం ఉపయుక్తార్థంచేతి ॥త
త్ర అవఘాతప్రోక్షణాదిఉపయోక్ష్యమాణార్థం ॥ వ్రీహీణాం యా
గే ఉపయోక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ ప్రతిపత్తికర్మఇడాభక్షణాది ఉపయు
క్తపురోడాశాదిసంస్కారకం ॥ ఉపయుక్తస్యాకీర్ణకరతానివర్త
కంకర్మ ప్రతిపత్తికర్మఉపయుక్తసంస్కారార్థంచకర్మఉపయో
క్ష్యమాణసంస్కారార్థాద్దుర్బలం ॥ ఉపయుక్తార్థాపేక్షయా ఉప
యోక్ష్యమాణేఅత్యాదరాత్॥ అతఏవప్రాయణీయనిష్కాసేనోదయనీయ
మభినిర్వపతీత్యత్ర నిష్కాసస్య నిర్వాపార్థత్వం నతు తస్య తదర్థ
త్వం నిష్కాసస్యోపయుక్తత్వాదిత్యుక్తమేకాదశే ॥ తచ్చ సన్నిప
త్యోపకారకమారాదుపకారకాద్బలీయః ॥ తస్యదృష్టార్థత్వాత్ ॥న
న్వవఘాతాదిభవతునామబలీయః । తస్యదృష్టార్థత్వాత్ । ఆరాదు
పకారకస్యచాదృష్టార్థత్వాత్ దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యా
య్యత్వాత్॥ ప్రోక్షణాదిసన్నిపత్యోపకారకంతు కథం బలీయః ఉభ
యోరదృష్టార్థత్వావిశేషాత్ ॥ కించారాదుపకారకం సాక్షాత్ప్రధా
నాంగంతస్యాన్యోద్దేశేనావిధానాత్ ॥ సన్నిపత్యోపకారకంతు అం
గాంగం కర్త్రంగవ్రీహ్యుద్దేశేన విధానాత్ ॥ అంగాంగాపేక్షయాచ
సాక్షాదంగంబలీయః ॥ అంగగుణవిరోధేచ తాదర్థ్యాదితి న్యాయాత్
అతఏవ యఇష్ట్యాపశునాసోమేనయజేత సోమావాస్యాయాంపౌర్ణ
మాస్యాంవా యజేతేత్యవిశేషవిధానేపి పర్వానుగ్రహస్సోమయాగ
స్యైవక్రియతే నతు దీక్షణీయాదేః ॥ అతఃకథం సన్నిపత్యోపకార

స్య బలీయస్త్వమితి ॥ ఉచ్యతే॥ సత్యప్యదృష్టార్థత్వావిశేషే సన్నిపత్యోపకారకమారాదుపకారకాద్బలీయః ॥ సన్నిపత్యోపకారకే హి కర్మణి ఉపకార్యోపకారకయోర్వ్రీహిప్రోక్షణయోస్సంబంధో వాక్యక్లప్తః ఉపకారమాత్రంతు కల్ప్యం ॥ ఆరాదుపకారకస్థలే తు దర్శపూర్ణమాసప్రయాజయోస్సంబంధః కల్ప్యః ఉపకారోఽపి ॥ కించారాదుపకారకస్థలే హి ప్రకరణం వినియోజకం ॥ ఇతరత్ర తు వ్రీహీన్ ప్రోక్షతీతి వాక్యమేవ ॥ వ్రీహిపదేనాపూర్వసాధనే లక్షణాం కృత్వా క్రతౌ వినియోజకమితి బలీయస్త్వమ్ ॥ యచ్చోక్తమంగగుణవిరోధే చ తాదర్థ్యాదితి న్యాయేన దుర్బలత్వమితి ॥ తదసత్॥ న హి వ్రీహ్యాద్యుద్దేశేన విధీయమానం ప్రోక్షణాది తదర్థం భవతి తత్స్వరూపే అనర్థక్యాత్ ॥ కింతు తత్సంస్కారద్వారా క్రత్వర్థమేవ॥ సన్నిపత్యోపకారకాణాముత్పత్త్యపూర్వప్రయుక్తత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ అత ఉభయవిధమప్యంగజాతం క్రత్వర్థమేవేతి నాంగగుణవిరోధన్యాయావతారః ॥ దీక్షణీయాదేః పర్వానుగ్రహస్తు దీక్షణీయాద్యర్థ ఏవ తస్య తదపూర్వప్రయుక్తత్వాత్ ॥ అతోఽయుక్తం సాక్షాత్ప్రధానాంగేన ప్రధా(నాపూ)నేప)ర్వానుగ్రహేణ సంబధ్యత ఇతి తత్సిద్ధం సన్నిపత్యోపకారకస్యారాదుపకారకాద్బలీయస్త్వం॥ అత ఏవ స్థాణౌ స్థాణ్వాహుతిం జుహోతీతి విహితా స్థాణ్వాహుతిః యూపవ్రశ్చనస్థాణుద్వారా యూపసంస్కారార్థా ॥ దేవదత్తధారితాయాస్స్రజః శుచిదేశనిధానమివ దేవదత్తసంస్కారార్థం న తు స్థాణ్వాహుతిరారాదుపకారికేత్యుక్తం దశమే ఇతి దిక్ ॥ ద్రవ్యాద్యనుద్దిశ్య కేవలం విధీయమానం కర్మారాదుపకారకం యథా ప్రయాజాది ॥ తదేవం నిరూపితం ద్వివిధమప్యంగజాతం ॥ తచ్చ న యాగాదిస్వరూపప్రయుక్తమ్॥ స్వరూపే అనర్థక్యాత్తదంతరేణాపి తత్సిద్ధేః । కింత్వపూర్వప్రయుక్తమేవ ॥ న హి తదంతరేణాపూర్వం భవతీత్యత్ర కించిత్ప్రమాణమస్తి॥ తస్యాదృష్టత్వాత్॥ న చై

వం ప్రాధాన్యాదదృష్టత్వాచ్చ ఫలప్రయుక్తత్వమేవ కింన స్యాదితి వా
చ్యమ్ ॥ ఫలభావనాయాం యాగస్య కరణత్వాదంగానాంచ కరణాను
గ్రాహకత్వాత్తదర్థత్వబుద్ధౌ తత్రచానర్థక్యప్రసక్తౌ తేనచ యాగే
న స్వాపూర్వమేవోపస్థాప్యతే సన్నికర్షాత్ । దీక్షణీయాదిశబ్దేనైవ
తదపూర్వం । నతు ఫలముపస్థాప్యతే విప్రకర్షాత్ । అతో న తత్ప్రయు
క్తత్వమంగానాం ॥ అతఏవాగన్మసువస్సువరగన్మేతి మంత్రో వికృతా
వూహితవ్య ఇత్యుక్తం నవమే ఫలదేవతయోశ్చేత్యత్ర । ఫలప్రయుక్తత్వే
తు సౌర్యాదివికృతిషు స్వర్గరూపఫలాభావాన్మంత్రో నప్రవర్తేత ॥
నతరాంచోహితవ్యస్స్యాదితి ॥ తత్సిద్ధమంగానామన్యప్రయుక్తత్వా
నుపపత్తేరపూర్వప్రయుక్తత్వమ్ ॥ తత్రాపి సన్నిపత్యోపకారకాణాం
ద్రవ్యదేవతాదిసంస్కారద్వారా యాగస్వరూపే ఉపయోగాదుత్ప
త్త్యపూర్వార్థత్వమ్ ॥ అతఏవౌషధధర్మాణామవఘాతాదీనామాజ్యే అ
ప్రవృత్తిః తేషామాగ్నేయాపూర్వప్రయుక్తత్వాత్ ॥ ఆజ్యస్యచ తద
ర్థత్వాభావాదిత్యుక్తం తృతీయే । ఆరాదుపకారకాణాంతు స్వరూపే
అనుపయోగాత్పరమాపూర్వార్థత్వం ॥ తత్రోత్పత్త్యపూర్వస్య యా
గస్వరూపానుష్ఠానానంతరమేవోత్పద్యమానత్వాత్ సన్నిపత్యోపకా
రకాణాం పూర్వాంగానాం తదుత్పత్తావుపయోగః ఉత్తరాంగా
ణాంతు తేషాం తత్స్థితావుపయోగః ॥ పరమాపూర్వస్యతు సాంగప్ర
యోగానుష్ఠానానంతరమేవ ఉత్పద్యమానత్వాత్ సర్వేషామారాదు
పకారకాణాం తదుత్పత్తౌ ॥ ప్రయోగబహిర్భూతస్యతు తస్య తత్స్థి
తావుపయోగః ॥ యథా బృహస్పతిసవస్య వాజపేయేనేష్ట్వా బృహ
స్పతిసవేనయజేతేతి వాజపేయోత్తరకాలమంగత్వేన విహితస్య వాజ
పేయాపూర్వస్థితావుపయోగః ॥ తస్య ప్రాగేవోత్పన్నత్వాదిత్యుక్తం
చతుర్థే ॥ తత్సిద్ధం సర్వథాంగానామపూర్వార్థత్వమ్ ॥ ప్రకృతమ
నుసరామః ॥ తదేవం నిరూపితస్సంక్షేపతో వినియోగవిధిః ॥ — ॥

ప్రయోగప్రాశుభావబోధకో విధిః ప్రయోగవిధిః ॥ సచాంగవాక్యై
కవాక్యతామాపన్నః ప్రధానవిధిరేవ ॥ సహిసాంగం ప్రధానమనుష్ఠా
పయన్ విలంబే ప్రమాణాభావాదవిలంబాపరపర్యాయంప్రయోగప్రా
శుభావంవిధత్తే ॥ నచ విలంబవదవిలంబేపి ప్రమాణాభావఇతివాచ్యం
విలంబేహ్యంగప్రధానవిధ్యేకవాక్యతావగత తత్సాహిత్యానుపపత్తిఃప్ర
సజ్యేత ॥ నహి విలంబేనక్రియమాణయోః పదార్థయోః సహకృతమి
తిసాహిత్యం వ్యవహరంతి ॥ నచైవంసాహిత్యానుపపత్త్యా సమానకాల
త్వమేవస్యాత్ ॥ నత్వవిలంబః॥ అవ్యవధానేన పూర్వోత్తరకాలక్రియ
మాణపదార్థయోః అవిలంబేనకృతమితి వ్యవహారాదితివాచ్యమ్॥ అ
నేకపదార్థానామేకస్మిన్కాలేనుష్ఠానానుపపత్తేః ॥ నచ తావత్క
ర్తృసంపాదనేనానుష్ఠానం కిం నస్యాదితివాచ్యమ్ ॥ తస్యైతస్యయజ్ఞ
క్రతోశ్చత్వారఋత్విజఇత్యాదినా కర్తౄణాంనియతత్వాత్ । తస్మా
దంగవాక్యైకవాక్యతామాపన్నః ప్రధానవిధిరేకవాక్యతావగతతత్సా
హిత్యంవిదధదుక్తవిధయా ఏకకాలానుష్ఠానానుపపత్తేరవిలంబం విధ
త్తఇతి సిద్ధం ప్రయోగప్రాశుభావబోధకోవిధిఃప్రయోగవిధిరితి ॥ స
చావిలంబోనియతేక్రమే ఆశ్రీయమాణేభవతి॥అన్యథాహి కిమేతదనం
తరమేతత్కర్తవ్యమేతదనంతరంవేతి ప్రయోగవిక్షేపాపత్తేః ॥ అతః
ప్రయోగవిధిరేవ స్వవిధేయప్రయోగప్రాశుభావసిద్ధ్యర్థం నియతం
క్రమమపి పదార్థవిశేషణతయావిధత్తే । తత్ర క్రమోనామ వితతివి
శేషః । పౌర్వాపర్యరూపోవా॥——॥తత్రచషట్ప్రమాణానిశ్రుత్యర్థప
ఠనస్థానముఖ్యప్రవృత్త్యాఖ్యాని । తత్ర క్రమపరవచనంశ్రుతిః ॥ తచ్చ
ద్వివిధమ్ ॥ కేవలక్రమపరంతద్విశిష్టపదార్థపరంచేతి ॥ తత్రవేదంకృ
త్వా వేదింకరోతీత్యాది కేవలక్రమపరమ్ ॥ వేదికరణాదేర్వచనాంత
రేణవిహితత్వాత్ ॥ వషట్కర్తుఃప్రథమభక్షఇతితుక్రమవిశిష్టపదార్థ
పరమ్ ॥ ఏకప్రసరతాభంగభయేనభక్షానువాదేన క్రమమాత్రస్యవిధా

తు సశక్యత్వాత్ ॥ సేయం శ్రుతిరితరప్రమాణాపేక్షయా బలవతీ। తే
షాం వచనకల్పనద్వారా క్రమప్రమాణత్వాత్॥ అతఏవాశ్వినస్యపా
ఠక్రమాత్తృతీయస్థానే గ్రహణప్రసక్తౌ ఆశ్వినో దశమో గృహ్యతఇతివ
చనాద్దశమస్థానే గ్రహణమిత్యుక్తమ్ ॥ యత్రతు ప్రయోజనవశేన ని
ర్ణయః సఅర్థక్రమః॥యథాగ్నిహోత్రహోమయవాగూపాకయోః॥
అత్రహి యవాగ్వాఃహోమార్థత్వేన తత్పాకఃప్రయోజనవశేనపూర్వ
మనుష్ఠీయతే సచాయంపాఠక్రమాద్బలవాన్ ॥ యథా పాఠంహ్యను
ష్ఠానే క్లృప్తప్రయోజనబాధః అదృష్టార్థత్వంచస్యాత్ ॥ నహిహోమా
నంతరం క్రియమాణస్య కించిద్దృష్టంప్రయోజనమస్తి । పదార్థబోధక
వాక్యానాం యఃక్రమః సపాఠక్రమః ॥ తస్మాచ్చపదార్థానాం క్ర
మఆశ్రీయతే ॥ యేనహిక్రమేణవాక్యానిపఠితాని తేనైవ క్రమేణాధీ
తాన్యర్థప్రత్యయంజనయంతి ॥ యథార్థప్రత్యయంచ పదార్థానా
మనుష్ఠానాత్ ॥ సచపాఠో ద్వివిధః ॥ మంత్రపాఠో బ్రాహ్మణపాఠశ్చే
తి ॥ తత్రాగ్నేయాగ్నీషోమీయయోస్తత్తద్యాజ్యాపురోనువాక్యా
క్రమాద్యఃక్రమఃఆశ్రీయతే సమంత్రపాఠాత్॥ సచాయంమంత్రపాఠో
బలవాన్ బ్రాహ్మణపాఠాత్ ॥అనుష్ఠానే బ్రాహ్మణవాక్యాపేక్షయామ
న్త్రవాక్యస్యాంతరంగత్వాత్ బ్రాహ్మణవాక్యంహిప్రయోగాద్బహిరేవ
ఇదమేవంకర్తవ్యమిత్యేవమవబోధ్య కృతార్థమితి నపునఃప్రయోగ
కాలే వ్యాప్రియతే॥ మంత్రాః పునరనన్యప్రయోజనాఃప్రయోగసమ
వేతార్థస్మారకాఇతివక్ష్యామః ॥ తేనానుష్ఠానక్రమస్య స్మరణక్రమా
ధీనత్వాత్ స్మరణక్రమస్యచ మంత్రక్రమాధీనత్వాదంతరంగో మంత్ర
పాఠోన్యస్మాదితిబలవాన్ ।అతఏవాగ్నేయాగ్నీషోమీయయోః బ్రా
హ్మణపాఠాదాదావగ్నీషోమీయానుష్ఠానం పశ్చాదాగ్నేయానుష్ఠాన
మిత్యేవం క్రమంబాధిత్వామంత్రపాఠాదాదావాగ్నేయానుష్ఠానం ప
శ్చాదగ్నీషోమీయానుష్ఠానమిత్యేవంక్రమఇత్యుక్తం ॥ ప్రయాజానాం

సమిధో యజతి 'తనూనపాతం యజతీ'త్యేవం విధాయకవాక్యక్రమాద్యః క్రమః స బ్రాహ్మణపాఠక్రమః ॥ తత్ర చ యద్యపి బ్రాహ్మణవాక్యాన్యర్థం విధాయ కృతార్థాని ॥ తథాపి ప్రయాజానాం స్మారకాంతరస్యాభావాత్తాన్యేవ స్మారకత్వేన స్వీక్రియంతే ॥ తథాచ యేన క్రమేణ తాన్యధీతాని తేనైవ క్రమేణార్థస్మరణం జనయంతీతి యుక్తం తేనైవ క్రమేణ తేషామనుష్ఠానమితి సిద్ధం ప్రయాజానాం బ్రాహ్మణపాఠక్రమాత్క్రమ ఇతి ॥ నను ప్రయాజేషు ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకత్వం విధాయకత్వేన కృతార్థానాం బ్రాహ్మణవాక్యానాం కిమితి స్వీక్రియతే ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకాణాం యాజ్యామంత్రాణామాగ్నేయాదిష్వివాత్రాపి సత్త్వాత్ ॥ నచ తేషాం దేవతాస్మారకత్వాత్కర్మస్మారకత్వే న బ్రాహ్మణవాక్యం స్వీక్రియత ఇతి వాచ్యమ్ ॥ ఆగ్నేయాదిష్వపి కర్మస్మారకత్వేన తత్స్వీకారాపత్తేః ॥ నచేష్టాపత్తిః ॥ తథా సతి బ్రాహ్మణపాఠాన్మంత్రపాఠస్య బలీయస్త్వం న స్యాత్ ॥ తద్బలీయస్త్వే హి మంత్రాణాం ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకత్వమితరస్య తదస్మారకత్వం హేతుః ॥ యది చ కర్మస్మారకత్వం బ్రాహ్మణవాక్యస్య స్వీక్రియతే తదా ప్రధానకర్మస్మారకత్వేన బ్రాహ్మణవాక్యస్యాంతరంగత్వాదంగభూతదేవతాస్మారకత్వేన చ మంత్రాణాం బహిరంగత్వాన్మంత్రపాఠాత్ బ్రాహ్మణపాఠస్యైవ బలీయస్త్వం స్యాత్ ॥ తథాచ మంత్రతస్తు విరోధే స్యాదితి పాంచమికాధికరణవిరోధః ॥ తత్ర హి బ్రాహ్మణపాఠాన్మంత్రపాఠస్య బలీయస్త్వాదాదావాగ్నేయానుష్ఠానం పశ్చాదగ్నీషోమీయస్యేత్యుక్తమ్ ॥ అథాగ్నేయాదిషు యాజ్యామంత్రా ఏవ దేవతాప్రకాశనద్వారా కర్మప్రకాశకాః ॥ త్యజ్యమానద్రవ్యోద్దేశ్యత్వరూపత్వాద్దేవతాత్వస్యేతి చేత్తుల్యం ప్రయాజేషు ॥ తత్రాపి యాజ్యామంత్రా దేవతాప్రకాశకాః ప్రయాజేషు దేవతాయా మాంత్రవర్ణికత్వాత్ ॥ తథాచ ప్రయాజేషు యాజ్యామంత్రాణాం దేవతాప్రకాశనద్వారా కర్మప్రకా

శకత్వాత్క్రమో మంత్రపాఠాదేవ స్యాత్ నతు బ్రాహ్మణపాఠక్రమాత్ నచ మంత్రపాఠస్యాన్యాదృశత్వాత్ప్రయాజక్రమో బ్రాహ్మణపాఠక్రమాదేవేతి వాచ్యమ్ ॥ అన్యాదృశత్వే తస్యైవ క్రమస్యానుష్ఠానం స్యాత్ ॥ మంత్రక్రమస్య బలీయస్త్వాత్ ॥ అభ్యాసాధికరణే చ వార్తికకృతా క్రమవినియుక్తైరేవ లింగక్రమమంత్రవర్ణేత్యాదినా ప్రయాజేషు యాజ్యామంత్రాణాం క్రమవినియోగ ఉక్తః ॥ నవమేపి తంత్రరత్నే సమిధోగ్న ఆజ్యస్య వ్యంత్విత్యాదిభిః క్రమప్రకరణప్రాప్తైర్మంత్రైర్దేవతాః గుణత్వేన సమర్ప్యంత ఇత్యుక్తమ్ ॥ మంత్రాణామన్యాదృశక్రమత్వే తదనుపపత్తిః స్యాత్ ॥ తత్కథం ప్రయాజేషు బ్రాహ్మణపాఠక్రమాత్క్రమ ఇతి ॥ ఉచ్యతే ॥ సత్యమేతత్ ॥ తథాపి యత్రార్థస్మారకా మంత్రా న సంత్యేవ యథా తూష్ణీంవిహితేషు కర్మసు తేషాం క్రమో బ్రాహ్మణపాఠక్రమాత్ ॥ తత్ర తేషామేవ ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకత్వాత్ ॥ ప్రయాజోదాహరణం తు కృత్వాచింతయా । తత్ర బ్రాహ్మణవాక్యానాం ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకత్వాభావాత్ ॥ యథాహురర్థవాదచరణే వార్తికకారాః ॥ ప్రయాజాదివాక్యాన్యర్థం సమర్ప్య చరితార్థాని స్వరూపసంస్పర్శే సత్యపి ప్రయోజ్యతాం న ప్రతిపద్యంత ఇతి ॥ తస్మాత్సమంత్రకకర్మణాం పాఠక్రమో మంత్రపాఠక్రమాత్ । అమంత్రకపాఠక్రమస్తు బ్రాహ్మణపాఠక్రమాదేవేతి దిక్ ॥ ప్రకృతౌ నానాదేశానాం ప్రధానానాం వికృతౌ వచనాదేకస్మిన్ దేశే అనుష్ఠానే కర్తవ్యే యస్య దేశే అనుష్ఠీయంతే తస్య ప్రథమమనుష్ఠానం ఇతరయోస్తు పశ్చాత్ ॥—॥ అయం క్రమః స్థానక్రమః ॥ స్థానం నామోపస్థితిః ॥ యస్య హి దేశే అనుష్ఠీయంతే తత్పూర్వతనే పదార్థే కృతే సమీపప్రథమముపస్థితో భవతీతి యుక్తం తస్య ప్రథమమనుష్ఠానమ్ ॥ అత ఏవ సాద్యస్కే అగ్నీషోమీయసవనీయానుబంధ్యానాం సవనీయదేశే సహానుష్ఠానే కర్తవ్యే ఆదౌ సవనీయపశోరనుష్ఠానం తస్మిన్ దేశే ఆశ్వినగ్రహ

ణానంతరం సవనీయస్యైవ ప్రథమముపస్థితేః॥ఇతరయోస్తుపశ్చాత్॥
తథాహి॥జ్యోతిష్టోమేత్రయఃపశుయాగాః ॥ అగ్నీషోమీయస్సవనీయో
నుబంధ్యశ్చేతి ॥ తేచ భిన్నదేశాః అగ్నీషోమీయఔపవసథ్యేహ్ని ॥
సవనీయస్సుత్యాకాలే ॥ అనుబధ్యస్త్వంతే ॥ సాద్యస్క్రానామ సోమ
యాగవిశేషః ॥ సచావ్యక్తత్వాత్ జ్యోతిష్టోమవికారః ॥ అతస్తత్ర
యోపి పశుయాగాః సాద్యస్కేచోదకప్రాప్తాః । తేషాంచతత్రసా
హిత్యం శ్రుతం సహపశూనాలభతఇతి॥తచ్చ సాహిత్యం సవనీయదేశే
తస్య ప్రధానప్రత్యాసత్తేః ॥ స్థానాతిక్రమసామ్యాచ్చ సవనీయదే
శేహ్యనుష్ఠానేక్రియమాణేగ్నీషోమీయానుబంధ్యయోః స్వస్వస్థానాతి
క్రమమాత్రంభవతి॥ అగ్నీషోమీయదేశేహ్యనుష్ఠానేక్రియమాణే స
వనీయస్య స్వస్థానాతిక్రమమాత్రం అనుబంధ్యస్యతు స్వస్థానాతిక్ర
మః సవనీయస్థానాతిక్రమశ్చస్యాత్ ॥ ఏవమనుబన్ధ్యదేశే అగ్నీషో
మీయస్యద్రష్టవ్యః ॥ తథాచ సవనీయదేశే సర్వేషామనుష్ఠానే కర్త
వ్యే సవనీయస్య ప్రథమమనుష్ఠానమ్ ॥ ఆశ్వినగ్రహణానంతరంహి స
వనీయదేశః ॥ ప్రకృతావాశ్వినగ్రహంగృహీత్వా త్రివృతాయూపంపరి
వీయాగ్నేయంసవనీయం పశుముపాకరోతీత్యాశ్వినగ్రహణానంతరం
తస్యవిహితత్వాత్॥తథాచ సాద్యస్క్రేపి ఆశ్వినగ్రహణోత్కృతే సవనీయ
ఏవోపస్థితోభవతీతియుక్తం తస్యస్థానాత్ప్రథమమనుష్ఠానం ॥ ఇతర
యోస్తు పశ్చాదిత్యుక్తమ్ ॥ ప్రధానక్రమేణయోంగానాం క్రమఆ
శ్రీయతే సముఖ్యక్రమః ॥ యేనహిక్రమేణ ప్రధానానిక్రియంతేతే
నైవచతత్క్రమేణ తేషామంగాన్యప్యనుష్ఠీయంతే తదా సర్వేషామం
గానాం స్వైస్వైః ప్రధానైః తుల్యం వ్యవధానంభవతి॥ వ్యుత్క్రమేణత్వ
నుష్ఠానే కేషాంచిదంగానాంస్వైః ప్రధానైరత్యంతమవ్యవధానంఅన్యే
షామత్యంతవ్యవధానంస్యాత్ ॥ తచ్చాయుక్తం॥ ప్రయోగవిధ్యవగత
సాహిత్యబాధాపత్తేః ॥ అతఃప్రధానక్రమోప్యంగక్రమహేతుః ॥అతఏ

వ ప్రయాజశేషేణాదావాగ్నేయహవిషోభిఘారణం పశ్చాదైంద్రస్య
దధ్నః॥ ఆగ్నేయయాగైంద్రయాగయోః పౌర్వాపర్యాత్॥ అత్ర హి ద్వ
యోరభిఘారణయోః స్వేన స్వేన ప్రధానేన సంభవతి తుల్యమేకాంతరి
తవ్యవధానమ్ ॥ ఆగ్నేయహవిరభిఘారణాగ్నేయయాగయోరైంద్ర
యాగహవిరభిఘారణేన వ్యవధానాత్ ఐంద్రయాగహవిరభిఘారణైం
ద్రయాగయోశ్చ ఆగ్నేయయాగేనవ్యవధానాత్॥ అతశ్చాదావాగ్నే
యహవిరభిఘారణం తత ఐంద్రస్య హవిషః తత ఆగ్నేయయాగః తత
శ్చైంద్రో యాగ ఇత్యేవం క్రమో ముఖ్యక్రమాత్సిద్ధో భవతి ॥ యది త్వా
దావైంద్రహవిషోభిఘారణం తత ఆగ్నేయస్య క్రియతే తదా యాజ్యా
పాఠక్రమవశాదాదావాగ్నేయస్యానుష్ఠానాదాగ్నేయయాగత
దంగహవిరభిఘారణయోరత్యంతమవ్యవధానం ఐంద్రయాగతదంగహ
విరభిఘారణయోరత్యంతవ్యవధానం స్యాత్ తచ్చాయుక్తం॥ అతో ఽయుక్తం
ప్రయాజశేషాభిఘారణస్య ముఖ్యక్రమాత్క్రమ ఇతి॥ స చాయం ముఖ్య
క్రమః పాఠక్రమాద్దుర్బలః॥ ముఖ్యక్రమో హి ప్రమాణాంతరసాపేక్షప్ర
ధానక్రమప్రతిపత్తిసాపేక్షతయా విలంబితప్రవృత్తికః ॥ పాఠక్రమస్తు
నిరపేక్షస్వాధ్యాయపాఠక్రమమాత్రసాపేక్షతయా న తథేతి బలవాన్॥
అత ఏవాగ్నేయోపాంశుయాజాగ్నీషోమీయాణాం క్రమేణానుష్ఠీయ
మానానామప్యుపాంశుయాజాజ్యనిర్వాపో ముఖ్యక్రమాన్న పూర్వమ
నుష్ఠీయతే తస్య దుర్బలత్వాత్॥ పాఠక్రమాత్తు పశ్చాదనుష్ఠీయతే తస్య
ప్రబలత్వాదితి॥ స చాయం ముఖ్యక్రమః ప్రవృత్తిక్రమాద్బలవాన్ ॥ ప్ర
వృత్తిక్రమో హ్యాశ్రీయమాణే బహూనామంగానాం ప్రధానవిప్రకర్షో
భవతి ॥ అస్మింస్త్వాశ్రీయమాణే సన్నికర్షః॥ తద్యథా దర్శపూర్ణమా
సయోరాదావాగ్నేయానుష్ఠానమ్ ॥ తతస్సాన్నాయ్యస్య తద్ధర్మాశ్చ
కేచిత్పూర్వమనుష్ఠీయంతే ॥ తత్ర యది ప్రవృత్తిక్రమమాశ్రిత్య త
ద్ధర్మాస్సర్వే పూర్వమనుష్ఠీయేరన్ తత ఆగ్నేయధర్మాః తత ఆగ్నే

యోరనుష్ఠానం తతస్సాన్నాయ్యానుష్ఠానమ్ ॥ తదా తద్ధర్మాణాం స్వ
ప్రధానేనసహ ద్వాభ్యామాగ్నేయధర్మైస్తదనుష్ఠానాభ్యాం విప్రక
ర్షస్స్యాత్ ॥ యదా తు సాన్నాయ్యధర్మాణాం కేషాంచిత్పూర్వమ
నుష్ఠానేఽపి అన్యేసర్వే ముఖ్యక్రమమాశ్రిత్య ఆగ్నేయధర్మానుష్ఠా
నానంతరమనుష్ఠీయంతే తదా సర్వేషామాగ్నేయధర్మాణాం సా
న్నాయ్యధర్మాణాంచైకైకేన విజాతీయేనవ్యవధానం భవతి ॥ ఆగ్నేయధ
ర్మాణాం స్వప్రధానేనసహ సాన్నాయ్యధర్మైర్వ్యవధానాత్ ॥ సా
న్నాయ్యధర్మాణాంచ స్వప్రధానేనసహాగ్నేయానుష్ఠానేన వ్యవధా
నాదితి నవిప్రకర్షః ॥ తస్మాన్ముఖ్యక్రమః ప్రవృత్తిక్రమాద్బలవాన్ ॥——॥
సహప్రయుజ్యమానేషు ప్రధానేషు సన్నిపాతినామంగానామావృ
త్త్యానుష్ఠానే కర్తవ్యే ద్వితీయాదిపదార్థానాం ప్రథమానుష్ఠితపదా
ర్థక్రమాద్యః క్రమస్స ప్రవృత్తిక్రమః ॥ యథా ప్రాజాపత్యేషు ॥ ప్రా
జాపత్యాన్హి వైశ్వదేవీం కృత్వా ప్రాజాపత్యైశ్చరంతీతి వాక్యేన తృతీ
యానిర్దేశాత్సైతికర్తవ్యతాకా ఏకకాలత్వేన విహితాః ॥ అతస్తేషాం
తదంగానాంచోపాకరణనియోజనప్రభృతీనాం సాహిత్యం సంపాద్యం
తత్ర ప్రాజాపత్యానాం సంప్రతిపన్నదైవతాకత్వేన ఏకస్మిన్కాలే
అనుష్ఠానాదుపపద్యతే సాహిత్యమ్ ॥ తదంగానాంచైకస్మిన్కాలేఽనుష్ఠా
నమశక్యం ॥ నహ్యనేకేషాం పశూనాముపాకరణమేకస్మిన్కాలే కర్తుం
శక్యమ్ ॥ అతస్తేషాం సాహిత్యమప్యవ్యవధానేనానుష్ఠానాత్సంపాద్యం
ఏకస్యోపాకరణం కృత్వా పరస్యోపాకరణమితి ॥ అతః ప్రాజాపత్యే
ష్వేకం పదార్థం సర్వత్రానుష్ఠాయ ద్వితీయపదార్థోఽనుష్ఠేయః ॥
తత్ర ప్రథమపదార్థానుష్ఠానం కస్మాచ్చిత్పశోరారభ్య కర్తవ్యం ద్వి
తీయస్తు పదార్థో యేనక్రమేణ ప్రథమోఽనుష్ఠితః తేనైవ క్రమేణా
నుష్ఠేయః ప్రయోగవిధ్యవగతస్య మిథోఽంగసాహిత్యస్యోపపత్తయే ॥
ప్రయోగవిధినాహి ద్రవ్యేషు తదంగానాముపాకరణనియోజనాదీనాం సా

థస్సాహిత్యమానంతర్యాపరపర్యాయం విహితమ్ ॥ తచ్చ సాహిత్యం సవనీయే పశౌ చోదకేన ప్రాప్తమ్ ॥ తస్య ప్రాణిద్రవ్యకత్వేన దైక్షికవికృతికత్వాత్ ॥ సవనీయాచ్చైకాదశినేషు ప్రాప్తం సుత్యాకాలత్వసామాన్యాత్ ॥ తేభ్యశ్చ ప్రాజాపత్యేషు ప్రాప్తం గుణత్వసామాన్యాత్ ॥ ప్రాజాపత్యేషు చ ప్రతిపశుయాగభేదాచ్చోదకా భిద్యంతే ॥ అతశ్చోదకాత్తత్తత్పశ్వంగభూతానాముపాకరణనియోజనాదీనాం సాహిత్యమానంతర్యాపరపర్యాయం ప్రాప్తం ॥ అతఏవైకస్య పశోరుపాకరణానంతరమేవ నియోజనం చోదకబలాత్కర్తవ్యత్వేన ప్రాప్తం ॥ తత్తు న క్రియతే ప్రత్యక్షవచనావగతసర్వపశ్వంగసాహిత్యానుపపత్తేః । అతఏకస్మిన్పశావుపాకరణే కృతే తదనంతరమేవ కర్తవ్యత్వేన ప్రాప్తమపి నియోజనం న క్రియతే ॥ ప్రత్యక్షవచనబలాత్తు పశ్వంతరేషు షోడశసు ఉపాకరణమేవ క్రియతే ॥ కృతే తు తేషూపాకరణే ప్రథమపశోర్నియోజనస్య తదీయోపాకరణేన వ్యవధానే ప్రమాణాభావాత్ప్రథమపశావేవ నియోజనం కార్యమ్ ॥ అతశ్చ యేన క్రమేణోపాకరణం కృతం తేనైవ క్రమేణ నియోజనం కార్యమ్ ॥ ఏవంచ తత్తత్పశూపాకరణానాం స్వనియోజనైస్తుల్యం షోడశభిః క్షణైర్వ్యవధానం భవతి ॥ అన్యథా కేషాంచిదత్యంతవ్యవధానం కేషాంచిత్కించిద్వ్యవధానం స్యాత్తచ్చానయుక్తం ॥ తస్మాద్యేన క్రమేణ ప్రథమః పదార్థోఽనుష్ఠితః తేనైవ ద్వితీయోఽనుష్ఠేయః ॥ తత్సిద్ధం ప్రథమానుష్ఠితపదార్థక్రమాద్ద్వితీయపదార్థక్రమస్య ప్రవృత్తిక్రమ ఇతి తదేవం సంక్షేపతో నిరూపితష్షడ్విధక్రమనిరూపణేన ప్రయోగవిధివ్యాపారః ॥—॥ ఫలస్వామ్యబోధకో విధిరధికారవిధిః ॥ ఫలస్వామ్యంచ కర్మజన్యఫలభోక్తృత్వం ॥ స చ యజేత స్వర్గకామ ఇత్యేవంరూపః ॥ అనేన హి స్వర్గముద్దిశ్య యాగం విదధతా స్వర్గకామస్య యాగజన్యఫలభోక్తృత్వం ప్రతిపాద్యతే ॥ యస్యాహితాగ్నేరగ్నిర్గృహాన్ దహేత్సోఽగ్నయే క్షామవతే పురోడాశమ

ష్టాకపాలంనిర్వపేదిత్యాదిభిస్త్వగ్నిదాహాదానిమిత్తేకర్మవిదధద్భిర్ని
మిత్తవతః కర్మజన్యపాపక్షయరూపఫలస్వామ్యంప్రతిపాద్యతే॥తచ్చ
ఫలస్వామ్యం తస్యైవయోఽధికారివిశేషణవిశిష్టః॥అధికారివిశేషణంచత
దేవ యత్పురుషవిశేషణత్వేనశ్రుతమ్ ॥ అతఏవరాజా రాజసూయేన
స్వారాజ్యకామోయజేతేత్యనేన స్వారాజ్యముద్దిశ్య రాజసూయంవిద
ధతాపి నస్వారాజ్యకామమాత్రస్యతత్ఫలభోక్తృత్వం ప్రతిపాద్యతే॥
కింతు రాజ్ఞస్సతః తత్కామస్య॥కించిత్తుపురుషవిశేషణత్వేనాశ్రుతమ
ప్యధికారివిశేషణంభవతి ॥ యథాధ్యయనవిధిసిద్ధావిద్యా అగ్నిసాధ్యే
షుకర్మసు ఆధానసిద్ధాఽగ్నిమత్తా ॥ సామర్థ్యంచ తేషాం పురుషవి
శేషణత్వేనాశ్రవణేఽప్యధికారివిశేషణత్వమస్త్యేవ ॥ ఉత్తరక్రతువిధీ
నాం జ్ఞానాక్షేపశక్తత్వేనాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానవంతం ప్రత్యేవ ప్రవృ
త్తేః ॥ అగ్నిసాధ్యకర్మణాంచాగ్న్యపేక్షత్వేన తద్విధీనామాధానసి
ద్ధాగ్నిమంతం ప్రత్యేవ ప్రవృత్తేః ॥ అతఏవ శూద్రస్యనయాగాదా
వధికారః ॥ తస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానాభావాత్ ఆధానసిద్ధాగ్న్య
భావాచ్చ ॥ అధ్యయనస్యోపనీతాధికారత్వాత్ ఉపనయనస్యాష్టవర్షం
బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యాదినా త్రైవర్ణికాధికారత్వాత్ ।ఆధానస్యా
పి వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదినా త్రైవర్ణికాధికారత్వా
త్ ॥ యద్యపిచ వర్షాసు రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యనేన రథకారస్య
సౌధన్వనాపరపర్యాయస్యాధానం విహితం యోగాద్రూఢేర్బలీయ
స్త్వాత్ ॥ తథాపి నాస్యోత్తరకర్మస్వధికారః ॥ అధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞా
నాభావాత్ । నచ తదభావేఆధానేఽపి కథమధికారః తదనుష్ఠానస్యత
త్సాధ్యత్వాదితివాచ్యమ్ ॥ తస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానాభావేఽపి వర్షా
సు రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యనేనైవవిధినా ఆధానమాత్రోపయికజ్ఞా
నాక్షేపాత్ ॥ అన్యథా ఏతస్యైవ విధేరనుపపత్తేః ॥ అతశ్చ రథకార
స్యాధానమాత్రాధికారేఽపి నోత్తరకర్మస్వధికారః విద్యాయాఅభావా

త్ ॥ ఏవంచ తదాధానం నాగ్నిసంస్కారార్థం॥ సంస్కృతానామగ్నీనాముత్తరత్రోపయోగాభావాత్ ॥ కింతు తదాధానంలౌకికాగ్నిగుణకం విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గఫలంచస్వతంత్రమేవ ప్రధానకర్మవిధీయతే॥అగ్నీనితిచద్వితీయాసక్తూఞ్జుహోతీతివత్తృతీయార్థేఇతి॥ ప్రకృతమనుసరామః ॥ తత్సిద్ధం శూద్రస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానాభావాదాధానసిద్ధాగ్న్యభావాచ్చ నోత్తరకర్మస్వధికారఇతి ॥ నన్వేవంస్త్రియాఅధికారోనస్యాత్ తస్యాఅధ్యయనప్రతిషేధేన తద్విధిసిద్ధజ్ఞానాభావాత్ ॥ నచ నాస్త్యేవేతివాచ్యం యజేత స్వర్గకామఇత్యాదౌ స్వర్గకామపదస్యోద్దేశ్యసమర్పకత్వేన పుంస్త్వస్యోద్దేశ్యవిశేషణతయా గ్రహైకత్వవదవివక్షితత్వేన స్త్రియా అధికారస్యసాధితత్వాదితి చేత్సత్యం॥అధికారస్సాధితః నతుస్వాతంత్ర్యేణ॥ నస్త్రీస్వాతంత్ర్యమర్హతీత్యాదినా తస్య ప్రతిషిద్ధత్వాత్ ॥స్వాతంత్ర్యేణ కర్తృత్వే ప్రయోగద్వయస్యాపి వైగుణ్యాపత్తేశ్చ ॥ యజమానకర్తృకప్రయోగే పత్నీకర్తృకాజ్యావేక్షణాదిలోపాత్పత్నీప్రయోగేచ యజమానకర్తృకాజ్యావేక్షణాదిలోపాదతోదంపత్యోస్సహాధికారః ॥ సహాధికారత్వేచ యజమానవిద్యయైవ పత్న్యాఅపికార్యసిద్ధేః నజ్ఞానం వినా తస్యాఅధికారానుపపత్తిః ॥ పాణిగ్రహణాత్తుసహత్వంకర్మసు తథా పుణ్యఫలేష్వితి వచనేన స్త్రియా అధికారనిర్ణయాచ్చ ॥ నిషాదస్థపతేరివాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానవిరహిణోపి ఏతయానిషాదస్థపతిం యాజయేదితి వచనాన్నిషాదేష్ట్యామ్ ॥ నిషాదస్థపతిశబ్దేహి నిషాదం చతంస్థపతించేతికర్మధారయః నతు నిషాదానాం స్థపతిమితిషష్ఠీతత్పురుషః ॥ షష్ఠ్యర్థేలక్షణాపత్తేః ॥ ఏతావాంస్తువిశేషః ॥ నిషాదస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానాభావేనైతస్యైవవిధేస్తత్కర్మోపయికజ్ఞానాక్షేపకత్వం ॥ పత్న్యాస్తు తాదృశజ్ఞానాభావేపి యజమానేన సహాధికారాత్తస్యచ తాదృశజ్ఞానవత్వాత్తేనైవచతస్యాఃకార్యసిద్ధేః నోత్తరక

తువిధీనాం జ్ఞానాక్షేపకత్వమ్ ॥ యేతు పత్నీమాత్రకర్తృకాః పదార్థాః ఆజ్యావేక్షణాదయః ॥ తేజ్ఞానంవినా అశక్యానుష్ఠానాఇతితద్విధీనాం తదాక్షేపకత్వం స్వీక్రియతఇతి తత్సిద్ధమధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానస్యాధానసిద్ధాగ్నిమత్తాయాశ్చ ఉత్తరకర్మస్వధికారివిశేషణత్వమితి ॥ ఏవం సామర్థ్యస్యాప్యధికారివిశేషణత్వం ॥ అసమర్థంప్రతివిధ్యప్రవృత్తేః ॥ ఆఖ్యాతానామర్థంబ్రువతాం శక్తిస్సహకారిణీతిన్యాయాత్ ॥ తచ్చసామర్థ్యం కామ్యేకర్మణి అంగప్రధానవిషయం నత్వంగాసమర్థః ప్రధానమాత్రసమర్థశ్చ కామ్యేకర్మణ్యధికారీ॥ప్రధానవిధేరంగవిధ్యేకవాక్యతాపన్నస్య సాంగకర్మసమర్థంప్రత్యేవప్రవృత్తేః॥ యథా వినియోగమధికారాత్ ॥ యదిహి సమర్థంప్రత్యేవప్రవృత్తౌ కథంచిచ్ఛ్రుత్యా విరోధస్స్యాత్ తదాఅసమర్థస్యాప్యధికారస్స్యాత్ ॥ నచ విరోధో౽స్తిస్వర్గకామశ్రుతేస్సమర్థంప్రతి ప్రవృత్తౌ విరోధాభావాత్ ॥ప్రత్యుతాసమర్థంప్రతిప్రవృత్తౌప్రధానవిధేరంగవాక్యైకవాక్యతయాప్రతిపన్నస్యాంగసాహిత్యస్యబాధాపత్తేః ॥ నిత్యవచ్ఛ్రుతానామంగానాం పాక్షికత్వప్రసంగాచ్చ॥అతస్సాంగప్రయోగసమర్థస్యైవ కామ్యేకర్మణ్యధికారః॥నిత్యకర్మణాంత్వంగేషు యథాశక్తిన్యాయః ॥ తానిహియావజ్జీవశ్రుత్యా యావజ్జీవంకర్తవ్యత్వేనచోదితాని ॥ నచ యావజ్జీవం కేనాపి సాంగప్రయోగఃకర్తుంశక్యతే ॥ అతో౽నిత్యకర్మసు ప్రధానమాత్రసమర్థో౽ధికారీ అంగానితు యావంతి కర్తుం శక్యంతే తావంతి కార్యాణీత్యాస్తాం బహూక్త్యా । సూరిభిఃపరాకాంతత్వాత్ ॥ తత్సిద్ధం ఫలస్వామ్యబోధకో౽విధిరధికారవిధిరితి ॥ తదేవంనిరూపితంచతుర్విధభేదనిరూపణానవిధేః ప్రయోజనవదర్థవర్యవసానమితి ॥ — ॥ మంత్రాణాంచ ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకత్వేనార్థవత్త్వమ్ ॥ నతుతదుచ్చారణమదృష్టార్థమ్ ॥దృష్టేసంభవత్యదృష్టకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ ॥ నచ దృష్టస్య ప్ర

కారాంతరేణాపి సంభవాన్మంత్రామ్నానమనర్థకమితి వాచ్యమ్ ॥
మంత్రేణైవ స్మర్తవ్యమితి నియమవిధ్యాశ్రయణాత్ ॥ సాధనద్వయ
స్య చ పక్షప్రాప్తావన్యతరస్య సాధనస్యాప్రాప్తదశాయాం యో వి
ధిస్స నియమవిధిః ॥ యదాహుః ॥ విధిరత్యంతమప్రాప్తౌ నియమః పా
క్షికే సతి ॥ తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యేతి గీయత ఇతి ॥ అస్యాయ
మర్థః ॥ యస్య యదర్థత్వం ప్రమాణాంతరేణాప్రాప్తం తస్య తద
ర్థత్వేన యో విధిస్సోఽపూర్వవిధిః ॥ యథా యజేత స్వర్గకామ ఇత్యా
దిః ॥ యాగస్య హి స్వర్గార్థత్వం న ప్రమాణాంతరేణ జ్ఞాయతే కింత్వ
నేనైవ విధినేతి భవత్యయమపూర్వవిధిః ॥ పక్షేప్రాప్తస్య తు యో విధి
స్స నియమవిధిః ॥ యథా వ్రీహీనవహంతీత్యాది ॥ అనేన విధినావఘా
తస్య న వైతుష్యార్థత్వం బోధ్యతే అన్వయవ్యతిరేకసిద్ధత్వాత్ । కింతు ని
యమః స చాప్రాప్తాంశపరిపూరణం । వైతుష్యస్య హి నానోపాయసాధ్య
త్వాత్ యస్యాం దశాయామవఘాతం పరిత్యజ్యోపాయాంతరం గ్రహీ
తుమారభ్యతే తస్యాం దశాయామవఘాతస్యాప్రాప్తత్వేన తద్విధానా
త్మకమప్రాప్తాంశపరిపూరణమేవానేన విధినా క్రియతే ॥ అతశ్చ నియ
మవిధావప్రాప్తాంశపరిపూరణాత్మకో నియమ ఏవ వాక్యార్థః పక్షే అ
ప్రాప్తతాదశాయామవఘాతవిధానమితి యావత్ । అపూర్వవిధావివా
త్యంతాప్రాప్తతయా న విధానమితి ॥ ఉభయస్య యుగపత్ప్రాప్తావి
తరవ్యావృత్తిపరో విధిః పరిసంఖ్యావిధిః ॥ యథా పంచ పంచనఖా భక్ష్యా ఇ
తి ॥ ఇదం హి వాక్యం న పంచనఖభక్షణవిధిపరమ్ । తస్య రాగత ఏవ ప్రాప్త
త్వాత్ ॥ నాపి నియమపరమ్ ॥ పంచనఖాపంచనఖభక్షణస్య యుగపత్ప్రా
ప్తేః పక్షప్రాప్త్యభావాత్ ॥ అత ఇదం పంచాతిరిక్తపంచనఖభక్షణ
నివృత్తిపరమితి భవతి పరిసంఖ్యావిధిః ॥ సా చ పరిసంఖ్యా ద్వివిధా ॥
శ్రౌతీ లాక్షణికీ చ ॥ తత్ర అత్ర హ్యేవావపంతీత్యత్ర శ్రౌతీ పరిసంఖ్యా ఏ
వకారేణ పవమానాతిరిక్తస్తోత్రవ్యావృత్తేరభిధానాత్ ॥ పంచ పంచనఖా

భక్ష్యా ఇత్యత్ర తు లాక్షణికే ఇతరనివృత్తివాచకస్య పదస్యాభావాత్ ॥ అ
త ఏవ పరిసంఖ్యా త్రిదోషగ్రస్తా ॥ దోషత్రయం చ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనాప్రా
ప్తబాధశ్చేతి ॥ శ్రుతస్య పంచనఖభక్షణస్య హానాత్ అశ్రుతపంచాతి
రిక్తపంచనఖభక్షణనివృత్తికల్పనాత్ ప్రాప్తస్య పంచాతిరిక్తపంచ
నఖభక్షణస్య బాధాదితి। అస్మిన్ దోషత్రయే దోషద్వయం శబ్దనిష్ఠం ప్రా
ప్తబాధస్తు దోషోఽర్థనిష్ఠ ఇతి దిక్ ॥ — ॥ తత్సిద్ధం మంత్రైరేవ స్మర్త
వ్యమితి నియమవిధ్యాశ్రయణాన్న మంత్రామ్నానమనర్థకమ్ ॥ అత
శ్చ యుక్తం మంత్రాణాం ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకతయార్థవత్త్వం।
తత్ర యే మంత్రా యత్ర పఠితాస్తేషాం తత్ర యద్యర్థప్రకాశనం ప్ర
యోజనం సంభవతి తదా తత్రైవ వినియోగః యేషాం తు న సంభవతి తే
షాం యత్ర సంభవతి తత్రోత్కర్షః ॥ యథా పూషాద్యనుమంత్రణ
మంత్రాణామిత్యుక్తమ్ ॥ యేషాం క్వాపి న సంభవతి తదుచ్చారణస్య
త్వగత్యాఽదృష్టార్థత్వం సర్వథాపి తు తేషాం నానర్థక్యమితి ॥—॥
నామధేయానాం విధేయార్థపరిచ్ఛేదకతయాఽర్థవత్త్వం। తథాహి।
ఉద్భిదా యజేత పశుకామ ఇత్యత్ర హి ఉద్భిచ్ఛబ్దో యాగనామధేయమ్॥
తేన చ విధేయార్థపరిచ్ఛేదః క్రియతే అనేన హి వాక్యేనాప్రాప్తత్వా
త్ఫలోద్దేశేన యాగో విధీయతే॥ యాగసామాన్యస్యావిధేయత్వాద్యా
గవిశేష ఏవ విధీయతే ॥ తత్ర కోఽసౌ విశేష ఇత్యపేక్షాయాం ఉద్భిచ్ఛ
బ్దాదుద్భిన్నామా యాగ ఇతి విజ్ఞాయతే ॥ ఉద్భిదా యజేతేతి సామానా
ధికరణ్యేన నామధేయాన్వయాత్ తస్య చ యజిసామానాధికరణ్యం నీ
లోత్పలాదిశబ్దవత్ ॥ తత్ర హ్యుత్పలశబ్దస్యార్థాదుత్పలాదన్యో నీల
శబ్దస్య వాచ్యోఽస్తి నీలగుణః । లక్షణయా తు నీలశబ్దస్య ద్రవ్యపరత్వేన
సామానాధికరణ్యం ॥ ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య తు యజ్యవగతయాగవిశేషాన్నా
న్యో వాచ్యోఽర్థోఽస్తి విశేషవాచిత్వాత్తస్య॥ అతశ్చార్థాంతరవాచిత్వా
భావేన న నామధేయస్య నీలశబ్దవత్సామానాధికరణ్యం॥ కిం తర్హి సా

వైశ్వదేవ్యామిక్షేత్యత్ర ఆమిక్షాశబ్దవత్ ॥ వైశ్వదేవీశబ్దస్య హి దేవతాత
ద్ధితాంతత్వాత్ తద్ధితస్య చ సాస్య దేవతేతి సర్వనామార్థనిర్దేశ స్మరణాత్ సర్వనా
మ్నాం చోపస్థితవిశేషవాచిత్వేన విశేషపరత్వం ॥ కోఽసౌ వైశ్వదేవీశబ్దో
పాత్తో విశేష ఇత్యపేక్షాయాం ఆమిక్షాపదసాన్నిధ్యాదామిక్షారూపో
విశేష ఇత్యవగమ్యతే ॥ యదాహుః ॥ ఆమిక్షాం దేవతాయుక్తాం వదత్యేవై
ష తద్ధితః ॥ ఆమిక్షాపదసాన్నిధ్యాత్తస్యైవ విషయార్పణమితి ॥ తథా ॥
శ్రుత్యైవోపపదస్యార్థస్సర్వనామ్నా ప్రతీయతే ॥ తదర్థస్తద్ధితేనైవ
త్రయాణామేకవాక్యతేతి ॥ తస్మాద్యథా వైశ్వదేవీశబ్దోపాత్తవిశేషస
మర్పకత్వేనామిక్షాశబ్దస్య వైశ్వదేవీశబ్దేన సామానాధికరణ్యమ్ ॥ ఏ
వం సామాన్యస్యావిధేయత్వాద్యజ్యవగతయాగవిశేషసమర్పకత్వేన నా
మధేయస్య యజిసామానాధికరణ్యమ్ ॥ తత్సిద్ధం నామధేయానాం విధే
యార్థపరిచ్ఛేదకతయా అర్థవత్త్వం ॥ యదాహుః ॥ తదధీనత్వా
ద్యాగవిశేషసిద్ధిరితి ॥ నామధేయత్వం చ నిమిత్తచతుష్టయాత్ ॥ మత్వర్థల
క్షణాభయాద్వాక్యభేదభయాత్ తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్ తద్వ్యపదేశాచ్చేతి ॥
తత్ర ఉద్భిదా యజేత పశుకామ ఇత్యత్ర ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య యాగనామధే
యత్వం మత్వర్థలక్షణాభయాత్ ॥ తథాహి ॥ ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య గుణస
మర్పకత్వే యాగానువాదేన తావన్న గుణో విధీయతే ॥ ఫలపదానర్థ
క్యాపత్తేః ॥ న చానేన వాక్యేన ఫలం ప్రతి యాగవిధానం తస్మింశ్చ గుణ
విధానం యుజ్యతే ॥ వాక్యభేదాపత్తేః ॥ నాపి గుణఫలసంబంధవిధా
నం సంభవతి ॥ పరపదార్థవిధానేన విప్రకృష్టార్థవిధానాపత్తేః ॥
ధాత్వర్థస్య స్వరూపేణావిధానాత్ తదుద్దేశేన చాన్యస్య కస్యచిదవి
ధానాత్ ధాతోరత్యంతపారార్థ్యాపత్తేశ్చ ॥ యజ్యానర్థక్యాపత్తే
శ్చ ॥ న హి తదానేన కరణం సమర్ప్యతే ॥ గుణస్య కరణత్వేనాన్వ
యాత్ ॥ నాపి ఫలమ్ ॥ పశోర్భావ్యత్వేనాన్వయాత్ ॥ అథ గుణఫలస
మ్బంధవిధానే యాగస్యాశ్రయత్వేన సంబంధ ఇతి చేన్న ॥ జేతేత్యత్రాయ

ఆశ్రయత్వవాచకపదాభావాత్ ॥ అథసిద్ధాంతే కరణత్వమివాశ్రయ
త్వమపి లక్ష్యమితిచేన్న ॥ ఆశ్రయత్వాపేక్షయా కరణత్వస్య లఘు
త్వేన తల్లక్షణాయాఏవయుక్తత్వాత్ ॥ ఫలాయవిధీయమానో గుణో
యత్ర కారకతామాపద్యతే సఆశ్రయః తత్త్వంచాశ్రయత్వం ॥ కరణ
త్వంచ నిష్కృష్టాశక్తిరితిలాఘవమ్ ॥ కించగుణఫలసంబంధవిధానేకర
ణీభూతోగుణస్తన్నిష్ఠంవాకరణత్వంఫలోద్దేశేనవిధేయమ్।తత్రాద్యేప
క్షే కరణత్వస్య గుణోపసర్జనత్వేనప్రతీతిర్లక్షణయైవవాచ్యా।తస్యతృ
తీయయా ప్రత్యయార్థత్వాత్ప్రాధాన్యేనోపస్థితేః॥ యదాపిగుణనిష్ఠం
కరణత్వం ఫలోద్దేశేనవిధేయం తదాపి ఫలభావనాయాం కరణత్వేనా
న్వయయోగ్యగుణనిష్ఠకరణత్వోపస్థితిర్లక్షణయైవవాచ్యా।తృతీయాభిహి
తస్య కరణకారకస్య క్రియాన్వయయోగ్యస్య కరణత్వేనాన్వయాయో
గ్యత్వాత్ । కరణశబ్దేనాభిహితంహికరణకారకం తత్త్వేనాన్వయయో
గ్యం న తృతీయాభిహితం । కరణశబ్దాదివత్తృతీయాతఃతృతీయోత్పత్తి
ప్రసంగాత్ । అతశ్చకరణత్వేనాన్వయయోగ్యగుణనిష్ఠకరణత్వోపస్థితి
ర్లక్షణయైవవాచ్యా।లక్షణయాచోపస్థితకరణత్వస్యకరణీభూతస్యవాగు
ణస్య యత్ఫలభావనాయాం కరణత్వం తదపిలక్షణయైవవాచ్యం।శ్రూ
యమాణయా తృతీయయా గుణమాత్రస్యయాగం ప్రతికరణత్వాభిధా
నాత్ । అతఏవ తంత్రరత్నే చతుర్థేకరణీభూతగోదోహనాదేఃపశ్వ
ర్థత్వం సమభివ్యాహారాదిత్యుక్తం ।తతశ్చగుణఫలసంబంధవిధానేధా
తోరత్యంత పారార్థ్యాదిబహుదోషవత్త్వాదుద్భిచ్ఛబ్దస్యగుణసమర్ప
కత్వే గుణవిశిష్టకర్మవిధానమేవస్వీకార్యం । తథాసతిహి యజినాల
ఘుభూతం కరణత్వమాత్రంలక్ష్యం । ఉద్భిచ్ఛబ్దేనచ ప్రకృత్యంశేనమ
త్వర్థమాత్రం లక్ష్యమితి।గుణఫలసంబంధవిధానే లాఘవంభవతి ।ధా
తోరత్యంతపారార్థ్యాదికంతు నభవత్యేవ ధాత్వర్థస్యైవఫలోద్దే
శేనవిధానాత్ । అతశ్చోద్భిచ్ఛబ్దస్య గుణసమర్పకత్వే లేన మత్వ

ర్థం లక్షయిత్వా గుణవిశిష్ట కర్మవిధానం స్వీకార్యం ఉద్భిద్వతా యాగేన పశుం భావయేదితి। సంభవతి తు ముఖ్యార్థైకకర్మనామధేయత్వే ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య నమత్వర్థలక్షణా। ముఖ్యయైవ వృత్త్యా యజిసామానాధికరణ్యేన తస్యాన్వయసంభవాత్। ఉద్భిదా యాగేన పశుం భావయేదితి సంభవతి చ ముఖ్యార్థే లక్షణాశ్రయితుం న యుక్తా। సన్నికృష్టవిధానం తు సమానమేవ। న చైవం సోమేన యజేతేత్యత్రాపి సోమపదస్య యాగనామధేయత్వాపాతః। గుణవిధిత్వే మత్వర్థలక్షణాపత్తేరితి వాచ్యం। సోమపదస్య లతాయాం రూఢత్వేన యాగనామధేయత్వానుపపత్తేరగత్యా లక్షణాశ్రయణాత్। ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య తు నైవం ప్రాచ్యోర్థః కశ్చిత్ప్రసిద్ధః। ఉద్భిద్యతే అనేనేతి యోగస్య తు గుణ ఇవ యాగేపి ఫలోద్భేదకారిణ్యుపపత్తేః। తత్సిద్ధముద్భిచ్ఛబ్దస్య మత్వర్థలక్షణాభయాద్యాగనామధేయత్వమితి। చిత్రయా యజేత పశుకామ ఇత్యత్ర చిత్రాశబ్దస్య వాక్యభేదభయాత్కర్మనామధేయత్వం। తథాహి। న తావదత్ర గుణవిశిష్టయాగవిధానం సంభవతి। దధి మధు పయో ఘృతం ధానా ఉదకం తండులాస్తత్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యమిత్యనేన విహితత్వాద్యాగస్య విశిష్టవిధానానుపపత్తేః। ప్రాప్తే యాగస్య ఫలసంబంధే గుణసంబంధే చ విధీయమానే వాక్యభేదః। అథ చిత్రాశబ్దాచ్చిత్రత్వస్త్రీత్వయోః ప్రతిపత్తేః స్త్రీత్వస్య చ స్వభావతః ప్రాణిధర్మత్వాత్ప్రకృతే దధ్యాదిద్రవ్యకైకకర్మణ్యవినియోగాన్నానేన వాక్యేన ప్రకృతే కర్మణి గుణవిధానం కింతు ప్రాణిద్రవ్యకే కర్మణి। తత్రాస్య వాక్యస్యానారభ్యాధీతత్వాదనారభ్యాధీతానాం చ ప్రకృతౌ వా ద్విరుక్తత్వాదితి న్యాయేన ప్రకృతిగామిత్వాత్। ప్రాణిద్రవ్యకాణాం చ యాగానాం దైక్ష్యస్య చేతరే ప్షితి న్యాయేనాగ్నీషోమీయ ప్రకృతికత్వాత్తదనువాదేనానేన వాక్యేన గుణో విధీయతే। దైక్ష్యస్య చ జ్యోతిష్టోమాంగత్వేన స్వతంత్రఫలాకాంక్షాయా అభావాత్। పశుకామపదం న ఫలసమర్పకం। కింతు అగ్నీషో

మీయపశ్వర్జనాంగతయా ప్రాప్తకామనానువాదః । తథాచనవాక్య
భేదఇతిచేన్న । తథాపి దైక్ష్యానువాదేన చిత్రాత్వస్త్రీత్వవిధానే వా
క్యభేదాత్ । విశిష్టకారకవిధానేపి గౌరవలక్షణో వాక్యభేదఏవ । కా
రకస్యాపి ప్రాప్తత్వేనవిశిష్టవిధానానుపపత్తేశ్చ । పశుకామపదస్యా
పి స్వరసతః ఫలపరస్య కామనానువాదత్వే ఆనర్థక్యాపత్తేశ్చ । నచ
నియమతః పశ్వర్జనకామనా భవతి । కామనాతః ప్రాగేవ కేనచిద్ద
త్తే పశౌ తదభావాత్ । తథాచ పశుకామపదస్య నిత్యవచ్ఛ్రవణబాధః
దైక్ష్యస్యోత్పత్తిశిష్టపుంస్త్వావరుద్ధత్వేన తత్ర స్త్రీత్వవిధానానుపపత్తే
శ్చ ఆమిక్షాయాగానువాదేన వాజినవిధానవత్ । కృష్ణసారంగోఽగ్నీ
షోమీయఇతి విశేషవిహితేన స్వసన్నిధిపతితేనచ కృష్ణసారంగవర్ణే
నావరుద్ధే చిత్రాత్వస్యానారభ్యాధీతత్వేన సామాన్యశాస్త్రేణ విధానాను
పపత్తేశ్చ ॥ పంచదశ్యావరుద్ధఇవ సాప్తదశ్యవిధానమ్ ॥ అథ మాభూ
దగ్నీషోమీయపశ్వనువాదేన చిత్రాత్వస్త్రీత్వవిధానం సారస్వతీ మేషీ
తి వాక్యవిహితయాగాంగమేష్యనువాదేనతు గుణవిధానం స్యాత్ ॥
చిత్రయేతి స్త్రీకారకానువాదేన చిత్రాత్వమాత్రవిధానాత్ ॥ నచ ప్రా
కృతేన కృష్ణసారంగవర్ణేన నైరాకాంక్ష్యాన్న చిత్రాత్వవిధానం యు
క్తమితి వాచ్యమ్ ॥ ఉపదిష్టేన చిత్రాత్వేనాతిదిష్టస్య వర్ణాంతరస్య బా
ధోపపత్తేరితి చేన్నైవమ్ ॥ నహి చిత్రయైకేనపదేన స్త్రీకారక
స్యోద్దేశః చిత్రాత్వస్యచ విధానం సంభవతి ఏకప్రసరతాభంగలక్షణవా
క్యభేదాపత్తేః ॥ ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్యానేకపదసాధ్యత్వాత్ ॥ అతఏ
వ వషట్కర్తుః ప్రథమభక్షఇత్యత్ర విశిష్టభక్షవిధిః ॥ నతు భక్షానువా
దేన ప్రాథమ్యవిధిరిత్యుక్తం తృతీయే ॥ మేష్యనువాదేన చిత్రాత్వవిధా
నే ఫలపదానర్థక్యాపత్తేశ్చ ॥ ఉభయవిధానే వాక్యభేదాత్ ॥ ప్ర
కృతస్యచ యాగస్య ఫలాకాంక్షాయా అనివృత్తేః ॥ విశ్వజిన్న్యాయేన ఫ
లకల్పనే గౌరవమ్ ॥ దధిమధ్విత్యాద్యుత్పత్తివాక్యే నైకస్యాధికారవా

క్యస్య ప్రతిపన్నైకవాక్యతాబాధేన వాక్యభేదప్రసంగాచ్చ ॥ చి
త్రాపదస్య కర్మనామధేయత్వే తు ప్రకృతస్య కర్మణః ఫలాకాంక్షస్య ఫల
సంబంధమాత్రకరణాన్న వాక్యభేదః । ప్రకృతాయామిష్టేరనేకద్రవ్యక
త్వేన చిత్రాశబ్దస్య తత్రోపపత్తేః ॥ తత్సిద్ధం వాక్యభేదభయాచ్చిత్రాశ
బ్దః కర్మనామధేయమితి ॥ అగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రశ
బ్దస్య కర్మనామధేయత్వం తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్ ॥ తస్య గుణస్య ప్రఖ్యా
పకస్య ప్రాపకస్య శాస్త్రస్య విద్యమానత్వేనాగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మనా
మధేయమితి యావత్ ॥ తథా హి ॥ విధినా తావత్తదేవ విధేయమ్ ॥ య
త్ ప్రకారాంతరేణాప్రాప్తమ్ ॥ అప్రాప్తే శాస్త్రమర్థవదితి న్యాయే
న అగ్నిహోత్రశబ్దస్య గుణవిధిత్వే యో గుణస్తేన విధేయః స శాస్త్రా
న్తరేణ ప్రాప్తః ॥ కథమితి చేత్ శృణు ॥ యది తావదగ్నౌ హోత్ర
మస్మిన్నితి సప్తమీసమాసమాశ్రిత్య హోమాధారత్వేన అగ్నిర్విధీయత ఇ
త్యుచ్యేత తదా యదాహవనీయే జుహోతీత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వా
ద్విధ్యానర్థక్యమ్ ॥ అథ అగ్నయే హోత్రమస్మిన్నితి చతుర్థీసమాస
మాశ్రిత్యాగ్నిరూపా దేవతానేన సమర్ప్యత ఇతి చేన్న ॥ శాస్త్రాంతరేణ
ప్రాప్తత్వాత్ ॥ కిం తచ్ఛాస్త్రాంతరమితి చేదత్ర కేచిత్ । యదగ్నయే చ ప్ర
జాపతయే చ సాయం జుహోతీతి శాస్త్రాంతరేణ హోమానువాదేనాగ్నిప్ర
జాపత్యోర్విధానాన్నాగ్నిహోత్రపదం దేవతాసమర్పకమ్ ॥ న చోభ
యవిధానే వాక్యభేదః ॥ పరస్పరనిరపేక్షవిధానే హి వాక్యభేదస్స్యాత్ । అ
గ్నయే జుహోతి ప్రజాపతయే జుహోతీతి ప్రత్యేకం విధివ్యాపారాచ్చశబ్దశ్ర
వణాత్పరస్పరసాపేక్షస్యైవ పదద్వయస్యాఖ్యాతాన్వయాన్న వాక్యభే
దః ॥ అత ఏవ నఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీతి వాక్యవిహితదక్షిణానువాదే
న గౌశ్చాశ్వశ్చాశ్వతరశ్చ గర్దభశ్చాజాశ్చావయశ్చ వ్రీహయశ్చ య
వాశ్చ మాషాశ్చ తిలాశ్చ తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణేతి వాక్యేన గవాదీనాం వి
ధానం దనేనోక్తం సాధు సంగచ్ఛతే ॥ పరస్పరసాపేక్షాణాం గవాదీనాం

విధానేనవాక్యభేదాభావాత్ ॥ అన్యథా దక్షిణానువాదేనానేకేషాం
గవాదీనాంవిధానం నైవసంగచ్ఛతేతి॥అగ్నిప్రజాపత్యోశ్చ దేవతయో
స్తతోఽస్సముచ్చయః॥నతుసముచ్చితయోర్దేవతాత్వం పృథక్కారక
విభక్తిశ్రవణాచ్చకారార్థస్య కారకార్థేనాన్వయాత్ తస్య ప్రా
ధాన్యాత్ ॥ తతశ్చ నాగ్నీషోమాదివదగ్నిప్రజాపత్యోశ్చ దేవతాత్వ
మితి ॥ అన్యేత్వాచార్యాఆహుః॥యదగ్నయేచప్రజాపతయేచసాయం
జుహోతీతివాక్యం నాగ్నేః ప్రాపకం హోమానువాదేన ప్రజాపతిమా
త్రవిధానాత్ । నచ వినిగమనావిరహాదుభయవిధానంయుక్తమితివా
చ్యం ॥ విధినాహి తదేవవిధీయతే యత్ప్రకారాంతరేణాప్రాప్తం॥త
త్ర యథానేనవాక్యేన సాయంకాలోనవిధీయతే సాయంజుహోతీతి వ
చనాంతరేణ ప్రాప్తత్వాత్। తథాగ్నిరపినవిధీయతే అగ్నిర్జ్యోతి
ర్జ్యోతిరగ్నిస్స్వాహేతిమంత్రవర్ణాదేవ ప్రాప్తత్వాత్ ॥ మంత్ర
వర్ణస్యాపి దేవతాసమర్పకత్వమస్త్యేవ ॥ అతఏవోపాంశుయాజేవి
ష్ణ్వాదీనాం మాంత్రవర్ణికదేవతాత్వమిత్యుక్తమ్ ॥ నన్వేవం ప్రజాప
తిదేవతయాఽగ్నేర్బాధస్స్యాత్ చతుర్థ్యాహి ప్రజాపతేర్దేవతా
త్వమవగమ్యతే । అగ్నేస్తు మాంత్రవర్ణికమ్ । తత్ర సాస్యదేవతే
తి దేవతార్థే తద్ధితస్మరణవత్।యద్యపి దేవతార్థే చతుర్థ్యాస్స్మరణం
నాస్తి సంప్రదానేచతుర్థీతి సంప్రదానఏతస్యాస్స్మరణాత్। తథాపి
త్యజ్యమానద్రవ్యోద్దేశ్యత్వం దేవతాత్వం తచ్చసంప్రదానస్వరూపా
న్తర్గతంత్యజ్యమానద్రవ్యోద్దేశ్యత్వేసతిప్రతిగ్రహీతృత్వస్యసంప్రదా
నత్వాత్ ॥ అతశ్చతుర్థ్యాతస్సంప్రదానైకదేవతయా దేవతాత్వప్రతిప
త్తిరస్త్యేవ ॥ మంత్రవర్ణాత్తు నదేవతాత్వంప్రతీయతే కింత్వధిష్ఠాన
మాత్రం అతశ్చమంత్రవర్ణశ్చతుర్థ్యా దుర్బలః । యదాహుః ॥త
ద్ధితేనచ తుర్థ్యావా మంత్రవర్ణేనవా పునః । దేవతాయావిధిస్త
త్ర దుర్బలంతుపరంపరమితి ॥ అతశ్చ ప్రబలప్రమాణబోధితప్రజాప

తి దేవతయా దుర్బలప్రమాణబోధితాగ్నేర్బాధస్స్యాదితి చేత్సత్యమ్।
స్యాద్బాధః యది ప్రజాపతయే జుహోతీతి కేవలం ప్రజాపతివిధానం స్యా
త్। విధీయమానస్తు ప్రజాపతిర్మంత్రవర్ణప్రాప్తమగ్నిమనూద్య త
త్సముచ్చితో హోమోద్దేశేన విధీయతే। సముచ్చితోభయవిధానాపే
క్షయా అన్యతః ప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితప్రజాపతిమాత్రవి
ధానే లాఘవాత్॥ అతశ్చ న బాధకత్వం నిరపేక్షవిధానాభావాత్। యథా
చ త్వన్మతే అగ్నిప్రజాపత్యోరేకహోమోద్దేశేన విధానాత్ తుల్యార్థ-
త్వేన వికల్పప్రసక్తే ప్రజాపతేర్న ప్రాక్షికమగ్నిబాధకత్వం సముచ్చయవి
ధానాత్। ఏవం మంత్రవర్ణప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితప్రజా
పతివిధానేపి న బాధకత్వమితి తుల్యమ్॥ యత్త్వగ్నేర్మాంత్రవర్ణికత్వే అ
గ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిస్స్వాహేతి త్రిలింగమంత్రవర్ణబలాత్ సా
యం హోమస్య ద్విదైవత్యత్వాపత్తిరితి। తన్న॥ అగ్నిసముచ్చితప్రజా
పతివిధానవత్ సూర్యసముచ్చితస్యావిధానాత్॥ ప్రబలప్రమాణబోధి
తేన ప్రజాపతినా మంత్రవర్ణప్రాప్తస్య సూర్యస్య బాధితత్వాత్॥
యత్తు అగ్నేర్మాంత్రవర్ణికత్వే ప్రజాపతివిధేరేకేనైవ వాక్యేన సిద్ధేః
యదగ్నయే చ ప్రజాపతయే చ సాయం జుహోతి యత్సూర్యాయ ప్రజా
పతయే చ ప్రాతర్జుహోతీతి వాక్యద్వయం వ్యర్థమితి। తన్న। భవే
ద్వాక్యద్వయం వ్యర్థం యది ప్రజాపతిమాత్రవిధానం వివక్షితం స్యాత్।
సాయంహోమే అగ్నిసముచ్చితప్రజాపతిమాత్రవిధానం ప్రాతర్హోమే
సూర్యోజ్యోతిర్జ్యోతిస్సూర్యస్స్వాహేతి మంత్రవర్ణప్రాప్తసూర్య
సముచ్చితప్రజాపతివిధానం చ వివక్షితమ్। న చైతదేకేన వాక్యేన సిధ్యతి
అతోర్థవద్వాక్యద్వయమ్॥ యత్త్వగ్నేర్మాంత్రవర్ణికత్వే మంత్రవ
ర్ణస్య అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిస్స్వాహేతి సాయం జుహోతీతి వా
క్యేన సాయంహోమే వినియుక్తత్వాత్ తత్ప్రకాశ్యస్యాగ్నేరపి ప్రజా
పతిసముచ్చితస్య తత్రైవ దేవతాత్వావగతేర్యదగ్నయే చేతి వాక్యే స్వా

యం శబ్దో వ్యర్థ ఇతి । ఏవం యత్సూర్యాయేతి వాక్యే ప్రాతశ్శబ్దో వ్యర్థ ఇతి । కించ మంత్రవర్ణే జ్యోతిష్మద్గుణవిశిష్టస్యాగ్నేః ప్రకాశనాదివిశిష్టస్యైవ దేవతాత్వావగత ఇతి॥ తదపి న। హోమానువాదేన దేవతాద్వయవిధానేపి మంత్రవర్ణయోర్లింగాదేవప్రాప్తిసంభవాత్తద్విధ్యానర్థక్యాత్ । మిశ్రలింగమంత్రవిధిపర్యుదస్తయోః ప్రతిప్రసవార్థం విధానేపి తద్విధిగతయోస్సాయంప్రాతశ్శబ్దయోరానర్థక్యమ్ । విధీయమానయోర్మంత్రయోర్వ్యవస్థయైవ ప్రాప్తిసంభవాత్తత్ప్రకాశ్యయోర్ద్విష్టతయోర్వ్యవస్థితత్వాత్ అనువాదత్వే కిన్నూభయత్ర తుల్యేతి। మంత్రవర్ణికత్వేప్యగ్నేః కేవలస్యైవ దేవతాత్వం న గుణవిశిష్టస్య। యథాగ్నయే చేతి వాక్యే అగ్నేః పూర్వాహుతిరిత్యత్ర చ కేవలస్యాగ్నేస్సంకీర్తనాత్కేవలస్యైవ దేవతాత్వావగతేః । యథా హ్యుపాంశుయాజే విష్ణ్వాదేర్మాంత్రవర్ణికత్వేపి న గుణవిశిష్టస్య దేవతాత్వమ్। విష్ణురుపాంశుయష్టవ్యోఽజామిత్వాయేత్యర్థవాదే కేవలస్యైవ సంకీర్తనాత్తద్వదితి। అతశ్చ మాంత్రవర్ణికత్వే దోషాభావాద్దేవతాద్వయవిధానే చ గౌరవాపత్తేరన్యతః ప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితః ప్రజాపతిరేవాత్ర విధీయతే। హోమానువాదేనోభయవిధానే వాక్యభేదప్రసంగాచ్చ॥

నచ చకారశ్రవణాన్న వాక్యభేద ఇతి వాచ్యం। చకారార్థో హి సముచ్చయః తం చ సముచ్చయం యది చకారః ప్రాధాన్యేన బ్రూయాత్తదా ప్రధానస్యానేకవిశేషణసంగ్రాహకత్వాదారుణ్యాదివిశిష్టక్రయవిధాన ఇవ కారకద్వయసముచ్చయవిధానే వాక్యభేదో న భవేత్। నచ చకారస్సముచ్చయం ప్రాధాన్యేన బ్రూతే ఉపసర్జనత్వేనైవాభిధానాత్ । అత ఏవ దశమే భాష్యకారైశ్చకారస్య సముచ్చయశబ్దాద్వైలక్షణ్యం ప్రతిపాదితం । సముచ్చయశబ్దో హి తం ప్రాధాన్యేన బ్రూతే న చకారః । యది ప్రాధాన్యేన బ్రూయాత్తదా తత్ప్రతిపన్నస్సముచ్చయః క్రియాగుణైస్సంబధ్యేత సముచ్చయశ్శోభనస్సముచ్చయో ద్రష్టవ్య ఇతివత్ చశ్శోభనః

ఛదిష్టవ్య ఇత్యపి ప్రయోగస్స్యాత్ సముచ్చయశబ్దవచ్చకారస్య ప్రాధాన్యేన సముచ్చయవాచిత్వే ధవఖదిరయోస్సముచ్చయ ఇతి వద్ధవఖదిరయోశ్చేత్యపి ప్రయోగస్స్యాదితి । అతశ్చకారస్సముచ్చయం ప్రాధాన్యేన న బ్రూతే. యేన ప్రధానస్యైకస్య విధానాన్న వాక్యభేదో భవేత్ కింతు కారకద్వయోపసర్జనత్వేనైవ స తం బ్రూతే సముచ్చితే అగ్నిప్రజాపతీ ఇతి. ప్రధానద్వయవిధానే చ వాక్యభేదస్స్యాదేవ యథా గ్రహోద్దేశేన సమ్మార్గైకత్వవిధానే । యద్యపి చకారస్సముచ్చయం ప్రాధాన్యేన బ్రూయాత్ తథాపి తస్య కారకద్వయం ప్రతి ప్రాధాన్యమనుపపన్నం విభక్త్యభిహితస్య కారకద్వయస్య క్రియోపసర్జనత్వేన సముచ్చయోపసర్జనత్వాభావాత్ । కృదంతాదిశబ్దైరుపస్థితం హి కారకం క్రియాతోఽన్యేన సంబధ్యతే కారకసముచ్చయః కరణసముచ్చయ ఇతి । విభక్త్యభిహితం తు క్రియయైవ కారకాణాం తయైవాన్వయాత్ । అతశ్చకారేణోచ్యమానః స కారకోపసర్జనత్వేనైవోచ్యేత కారకద్వయం ప్రధానం । ఏకోద్దేశేన ప్రధానద్వయవిధానే వాక్యభేద ఏవ ॥ యథాహుః ॥ అనేకపదసంబద్ధం యద్యేకమపి కారకం । తథాపి తదనావృత్తైః ప్రత్యయైర్న విధీయత ఇతి ॥ యచ్చ యథా దక్షిణానువాదేన గవాదీనామనేకేషాం విధానేన వాక్యభేదః తథా కారకద్వయవిధానేపీతి । తన్న । నహి గాశ్చాశ్వశ్చేత్యత్ర స్మిన్వాక్యే దక్షిణానువాదేన గవాదయో విధీయంతే ఉక్తరీత్యా వాక్యభేదాపత్తేః । చకారశ్రవణేన కథంచిత్పరిహారేపి గవాదీనామనేకేషాం ద్వాదశశతసంఖ్యాయాశ్చ విధానే వాక్యభేద ఏవ. ఆధ్వర్యవశాఖాయాం గౌశ్చేత్యాదేః తస్య ద్వాదశశతమిత్యంతస్య సహశ్రుతత్వేన చాస్యైకవాక్యత్వమిత్యుక్తం దశమే ॥ అతోఽనేన వాక్యేన ఉభయవిశిష్టా దక్షిణైవ విధీయతే విశిష్టవిధానాన్న వాక్యభేదః । అత ఏవ పార్థసారథిమిశ్రైః తత్ర తత్ర దశమే నోభయవిశిష్టా విధీయతే । అనేకగవాశ్వాద్యాత్మికైకా దక్షిణా విధీయత ఇతి వ్యా

త్రం । నచైవంఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాందదాతీత్యస్యానర్థక్యం। తస్యా
నువాదకత్వాత్ ఋత్విక్సంబంధపరత్వాద్వా।దక్షిణాశబ్దసామర్థ్యా
ద్ధిఋత్విజాంచమసాధ్వర్య్వాదీనాం తత్సంబంధస్యాప్యేతద్వాక్యస
త్త్వేచ నభవతి ఋత్విక్ఛబ్దస్య బర్హిస్స్థాదిగతఋతుయజననిమిత్తత్వేన
చమసాధ్వర్య్వాణామృత్విక్త్వాభావస్యతృతీయే ఉక్తత్వాత్।అతశ్చ గో
శ్చాశ్వశ్చేత్యేతస్మిన్వాక్యే విశిష్టవిధానాన్న వాక్యభేదః।యదగ్నయే
చ ప్రజాపతయేచ సాయం జుహోతీతి తునవిశిష్టవిధానం।హోమస్యాగ్ని
హోత్రం జుహోతీత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్।అతశ్చ హోమానువాదే
న సముచ్చితోభయవిధానేవాక్యభేదాద్ద్వారవాపత్తేశ్చనానేనవాక్యే
న దేవతాద్వయం విధీయతే।కింతు మంత్రవర్ణప్రాప్తమగ్నిమనూద్యతత్స
ముచ్చితః ప్రజాపతిః హోమోద్దేశేన విధీయతే। అతశ్చ నేదమగ్నేః
ప్రాపకం కింతుమంత్రవర్ణ ఏవ। అతశ్చ తేనాగ్నేః ప్రాప్తత్వాన్నాగ్ని
హోత్రపదం దేవతాసమర్పకం । కింతర్హి నామధేయమేవ।తత్సిద్ధ
మేతత్ తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్కర్మనామత్వమగ్నిహోత్రశబ్దస్యేతి॥ ఏవం
ప్రయాజేషు సమిదాదిదేవతానాం సమిధస్సమిధోగ్న ఆజ్యస్య వి
యంత్విత్యాదిమంత్రవర్ణేభ్యః ప్రాప్తత్వాత్ సమిధోయజతీత్యాది
షు సమిదాదిశబ్దాస్తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్కర్మనామధేయం॥యథాహుః।
విధిత్సితగుణప్రాప్తిశ్శాస్త్రమన్యద్యతస్త్విహ । తస్మాత్తత్ప్రఖ్యంస్యా
ర్థమితినామత్వమిష్యతఇతిదిక్॥—॥ శ్యేనేనాభిచరన్యజేతేత్య
త్ర శ్యేనశబ్దస్య కర్మనామధేయత్వం తద్వ్యపదేశాత్ తేనవ్యపదేశ
ఉపమానంతదన్యథానుపపత్త్యేతియావత్। తథాహి॥యద్విధేయం తస్య
స్తుతిర్భవతితత్ యద్యత్ర శ్యేనో విధేయస్స్యాత్ తదా అర్థవాదై
స్తస్యైవస్తుతిః కార్యా । నచ యథావై శ్యేనోనిపత్యాదత్తేఏవ మ
యంద్విషంతం భ్రాతృవ్యంనిపత్యాదత్తఇత్యనేనాత్ర అర్థవాదే
న శ్యేనస్తూయతుంశక్యః। శ్యేనోపమానేనార్థాంతరస్తుతేః క్రియమాణ

త్వాత్ । నచ శ్యేనోపమానేన స్తోతుం శక్యతే ఉపమానోపమే
యభావస్య భిన్ననిష్ఠత్వాత్ ॥ యదా తు శ్యేనసంజ్ఞకో యాగో విధీయతే
తదార్థవాదేన శ్యేనోపమానేన తస్య స్తుతిః కర్తుం శక్యత ఇతి శ్యేన
శబ్దస్య తద్వ్యపదేశాద్యాగనామధేయత్వం। తత్సిద్ధినిమిత్తచతుష్ట
యాన్నామధేయత్వం॥—ఉత్పత్తిశిష్టగుణబలీయస్త్వమపి పంచమం
నామధేయత్వే నిమిత్తం కేచిదాహుః । వైశ్వదేవేన యజేతేత్యత్ర వై
శ్వదేవశబ్దస్య కర్మనామధేయత్వముత్పత్తిశిష్టగుణబలీయస్త్వాత్
ఉక్తమత్వర్థలక్షణాదిప్రకారచతుష్టయాసంభవాత్ । తథాహి ॥ న
తావన్మత్వర్థలక్షణాభయాన్నామధేయత్వం వక్తుం యుక్తం । వైశ్వదే
వేనేతి తద్ధితేనైవ మత్వర్థస్య యాగస్యోక్తత్వాత్। సాస్య దేవతేత్యస్మి
న్నర్థే హి తద్ధితస్మరణం। తత్రాస్యశబ్దస్య తద్ధితాంతర్గతస్య యద్యపి
సూక్తహవిషోరితి స్మృతేస్సూక్తహవిషీ ప్రాముఖ్యత్వమవగతం। తథా
పి సర్వనామ్న ఉపస్థితవాచిత్వాత్ సూక్తహవిషోశ్చాత్రానుపస్థిత
త్వాత్ యజేతేత్యుపస్థితం యాగమేవాస్య శబ్దోఽభిధత్త ఇతి న యాగే
మత్వర్థలక్షణా। విశ్వదేవరూపైకదేవతావిధానాచ్చ న వాక్యభేదః ॥
నాపి తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాన్నామత్వం । యత్ర హి విధిత్సితో గుణో
ఽన్యతః ప్రాప్తః తత్ర హి తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాన్నామత్వం యథాగ్ని
హోత్రశబ్దః। అత్ర చాగ్నేయాదయోఽష్టౌ యాగాః ప్రకృతాః తత్రామి
క్షాయాగే యద్యపి విశ్వేదేవాః ప్రాప్తాః వైశ్వదేవ్యామిక్షేతి । తథా
పి సప్తసు తేషామప్రాప్తత్వాత్ వైశ్వదేవేన యజేత్యనేన తద్విధా
నేన తత్ప్రఖ్యశాస్త్రమస్తి యేన తద్వశాన్నామత్వం స్యాత్ । న
చామిక్షాయాగస్యైవైతన్నామేతి వాచ్యం । వైశ్వదేవేనేతి వాక్యవై
యర్థ్యాపత్తేః । వైశ్వదేవశబ్దస్యామిక్షాయాగమాత్రనామత్వే స ఏవ
యాగోఽనేనానూద్యత ఇతి వక్తవ్యం । నచ తదనువాదేఽస్తి కించి
త్కృత్యం । ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేన యజేతేతి విధీయమానస్య ప్రా

చీనప్రవణదేశస్యావినాప్యేతద్వాక్యం ఆమిక్షాయాగ ఏవ సంబంధోప
పత్తేః। విశ్వదేవసంబంధాత్తస్య ఆగ్నేయాద్యశేషప్రకృతయాగనా
మత్వేతు వైశ్వదేవేన యజేతేతి వాక్యానర్థక్యం। తద్వాక్యేనే
నాష్టౌ యాగా అనూద్యంతే అనువాదేనచ ఏకప్రతీత్యారూఢత్వాత్స
ముదితానామష్టానామపి వైశ్వదేవశబ్దో నామధేయం సిధ్యతి॥ ఏవం
హి ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేనయజేతేత్యత్ర వైశ్వదేవశబ్దేనాష్టౌయా
గాననూద్య ప్రాచీనప్రవణదేశవిధానం తత్ర సిద్ధం భవతి। తద్వాక్యాస
త్త్వే తు అనేనవాక్యేనామిక్షాయాగ ఏవ ప్రాచీనప్రవణదేశసంబంధ
స్స్యాత్॥ అతశ్చాష్టసు యాగేషు ప్రాచీనప్రవణదేశసంబంధ ఏవతద్వా
క్య ప్రయోజనం। ఏవంచ వైశ్వదేవశబ్దోఽష్టానాం నామధేయం। నచ
తత్ర తత్ప్రఖ్యశాస్త్రం నిమిత్తం సంభవతి సప్తసు విశ్వేదేవాప్రాప్తేః॥ అ
తో న వైశ్వదేవశబ్దస్య తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాన్నామత్వం నాపి తద్వ్యపదే
శాత్। తాదృశవ్యపదేశస్యానుపలంభాత్। అతశ్చ వైశ్వదేవశబ్దస్య నా
మధేయత్వే ఉక్తప్రకారచతుష్టయస్యానిమిత్తత్వాదుత్పత్తిశిష్టగుణ బ
లీయస్త్వమేవ నిమిత్తం। తథాహి॥ వైశ్వదేవేన యజేతేత్యత్ర న తావ
త్ప్రకృతకర్మానువాదేన దేవతావిధానం సంభవతి॥ తేషామత్రా
నుపస్థితేః। నాపి దేవతాంతరవిశిష్టకర్మాంతర విధానం సంభవతి గౌ
రవాపత్తేః। అష్టాహవిష్కేత్యనన్యగతికలింగవిరోధాత్। అనేనవా
క్యేన ప్రకృతకర్మానువాదేన దేవతా విధీయత ఇతి వక్తవ్యం। త
త్రామిక్షాయాగే విశ్వదేవప్రాప్తేః సప్తసు యాగేష్వనేనవాక్యేన వి
శ్వేదేవా విధీయంత ఇతి వక్తవ్యమ్। నచ తత్సంభవతి తేషాముత్పత్తి
శిష్టాగ్న్యాద్యవరోధాత్॥ ఆకాంక్షయా హి సంబంధో భవతి। ఆగ్నే
యాది యాగానాం హి దేవతాకాంక్షాయా ఉత్పత్తిశిష్టైరగ్న్యా
దిభిరేవ నివృత్తేర్న తత్ర విశ్వదేవవిధానం యుక్తం। అతశ్చోత్పత్తిశిష్ట
గుణబలీయస్త్వాద్వైశ్వదేవశబ్దస్య కర్మనామధేయత్వమితి॥ యదా

హుః ॥ గుణాంతరావరుద్ధత్వాన్నామైవ స్యాద్గుణోఽపరః ॥ వికల్పోఽపినవై
షమ్యాత్తస్మాన్నామైవయుజ్యతఇతి ॥అన్యేత్వాచార్యాఏవమాహుః
యస్మిన్ఛబ్దో యత్రకర్మణియద్గుణసంబంధం బోధయతి సచేత్సంబంధః
శాస్త్రాంతరప్రాప్తః తదాతస్యశబ్దస్య తన్నామధేయత్వం తత్ప్ర
ఖ్యశాస్త్రాత్। తచ్చశాస్త్రాంతరం విధిర్వాఅర్థవాదోవేత్యత్రనాద
రః। తత్రాగ్నిహోత్రశబ్దే అగ్నిసంబంధబోధకం శాస్త్రాంతరంవిధిరే
వ। వైశ్వదేవశబ్దశ్చవిశ్వదేవసంబంధంకర్మణి బోధయతి । విశ్వదేవ
సంబంధశ్చప్రాప్తః యద్విశ్వేదేవాస్సమయజంత తద్వైశ్వదేవస్య వై
శ్వదేవత్వమిత్యర్థవాదాదవగతః। నచ విధిరేవతత్ప్రఖ్యశాస్త్రం నా
ర్థవాదఇత్యత్రకించిత్ప్రమాణమస్తి । అతఏవజ్యోతిష్టోమేన స్వ
ర్గకామఇత్యత్ర జ్యోతిష్టోమశబ్దః ఏతానివావతానిజ్యోతీంషియఏ
తస్యస్తోమాఇత్యర్థవాదాదవగతం జ్యోతిస్సంబంధం నిమిత్తీకృత్య
సోమయాగేప్రవర్తమానః తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాన్నామధేయంభవతి ।ఏ
వంప్రకృతేఽపి ద్రష్టవ్యం ॥ పంచమప్రకారకల్పనే ప్రమాణాభావాత్॥
అతఏవ వైశ్వదేవాధికరణేవార్తికకారైరేవ ముపసంహృతం తత్ప్ర
ఖ్యతయైవసర్వేషాంనామధేయత్వమితి ॥ యచ్చోత్పత్తిశిష్ట గుణబలీ
యస్త్వముక్తం ॥ తద్గుణవిధ్యసంభవేయుక్త్యభ్యుచ్చయమాత్రం। తత్సి
ద్ధం తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాద్వైశ్వదేవ శబ్దస్య కర్మనామధేయత్వమితి ॥
నను పశుసోమాధికరణేఐంద్రవాయవంగృహ్ణాతీత్యాదౌనయజికల్ప
నం సోమేనయజేతేతి ప్రత్యక్షయజిశ్రుతేరిత్యుక్తం తేనన్యాయేన వై
శ్వదేవ్యామిక్షేత్యత్రాపి యజికల్పనంమాస్తువైశ్వదేవేనయజేతేత్యత్ర
ప్రత్యక్షయజిశ్రుతేః॥ఏవంచానేనవాక్యేనదేవతావిశిష్టకర్మవిధానమ
స్తుతస్యచద్రవ్యాకాంక్షాయాం వైశ్వదేవ్యామిక్షేతి ద్రవ్యవిధాన మ
స్తు ॥ ఏవంచనవాక్యద్వయస్యాప్యనువాదత్వం ॥ నాప్యష్టాహవిర్గ్రహీ
ష్యత్యనన్యగతికలింగవిరోధోభవేదితిచేన్నైవమ్ । వైశ్వదేవ్యామిక్షేత్య

త్రియజ్యకల్పనేఆమిక్షాకిమనువాదేన విధీయతఇతివక్తవ్యం । విశ్వేదే
వానువాదేన విధానేద్రవ్యస్య దేవతాంగత్వమేవస్యాత్ నయాగాం
గత్వమితి ॥ కించవైశ్వదేవీశబ్దో దేవతాతద్ధితాంతత్వాదామిక్షాంతర్గ
తత్వేన బ్రూతఇత్యుక్తం ॥ తత్రవిశ్వదేవానువాదేనద్రవ్యవిధానంవై
శ్వదేవీశబ్దేనైవకర్తవ్యం పదశ్రుతేః । యథాభావనాయాం కరణస
మర్పణంధాతునైవక్రియతేపదశ్రుతేః ॥ నతూపపదేనేత్యుక్తంభావా
ర్థాధికరణే తద్వత్ ॥ తత్రచ వషట్కర్తుః ప్రథమభక్షఇతివత్ ఏక
ప్రసరతావిరోధః । అతోయాగానువాదేనాపి ద్రవ్యవిధానార్థంవై
శ్వదేవ్యామిక్షేత్యత్రయజికల్పనం తావదవశ్యంకర్తవ్యం । తతశ్చపశు
సోమాధికరణన్యాయవైషమ్యం ॥ ఇంద్రవాయవంగృహ్ణాతీత్యత్రదేవతా
విశిష్టగ్రహణవిధానేనయజ్యకల్పనాత్ । యజికల్పనేచ వైశ్వదేవ్యామి
క్షేత్యత్రైవద్రవ్యదేవతా విశిష్టకర్మవిధానం యుక్తం । రూపవద్వయ
శ్రవణాత్ । ఏవంచాగ్నేయోష్టాకపాలస్సౌమ్యశ్చరురిత్యాదివాక్యైర్వై
శ్వదేవ్యామిక్షేతి వాక్యస్యప్రాయపాఠోరక్షితోభవతి । అన్యథాహితే
షు సర్వేషుద్రవ్యదేవతా సంబంధకల్పితయాగవిధానంఅత్రచ ద్రవ్య
మాత్రవిధానమితివైరూప్యం ప్రసజ్యేత । కించవైశ్వదేవేన యజేతేత్య
త్రవైశ్వదేవశబ్దస్యదేవతాసమర్పకత్వే యద్విశ్వేదేవాస్సమయజంత
తద్వైశ్వదేవస్యవైశ్వదేవత్వమిత్యస్యార్థవాదస్యాత్యంతమేవనిరాలం
బనత్వంస్యాత్ ఏతదర్థవాదాద్ధివైశ్వదేవశబ్దో విశ్వదేవకర్తృకత్వే
నకర్మణిప్రవృత్తఇతి జ్ఞాయతేతద్దేవతాసమర్పకత్వేవిరుధ్యతే । కించ
వైశ్వదేవేనయజేతేత్యస్యయాగవిధిత్వేఆమిక్షాయానోత్పత్తిశిష్టత్వం ।
తథాచనతయా వాజినంబాధితుం శక్యతఇత్యుభయోరామిక్షావాజిన
యోర్యాగాంగత్వంస్యాత్ । తథాచవికల్పః । సచాష్టదోషదుష్టఇతి । త
స్మాద్వైశ్వదేవ్యామిక్షేత్యత్రైవయాగవిధానమితరస్యత్వనువాదత్వం ॥
అనువాదత్వేయథానానర్థక్యంతథోక్తమిత్యాస్తాంతావత్ । తత్సిద్ధంవై

శ్వదేవశబ్దస్య కర్మనామధేయత్వం। తదేవం నిరూపితం మత్వర్థల
క్షణాదిప్రకారచతుష్టయనిరూపణేన నామధేయస్య విధేయార్థపరిచ్ఛే
దకతయార్థవత్త్వం——॥అనర్థహేతుకర్మణస్సకాశాత్పురుషస్య
నివృత్తికరత్వేన నిషేధానాం పురుషార్థానుబన్ధిత్వం ॥తథాహి॥ య
థావిధయః ప్రేరణామభిదధతః స్వప్రవర్తకత్వనిర్వాహార్థం విధే
యస్య యాగాదేః శ్రేయస్సాధనత్వమాక్షిపన్తః పురుషం తత్ర తత్ర ప్రవ
ర్తయన్తి। ఏవం న కలఞ్జం భక్షయేదిత్యాదయో నిషేధా అపి నివర్తనా
మభిదధతః స్వనివర్తకత్వనిర్వాహార్థం నిషేధ్యస్య కలఞ్జభక్షణాదేః
అనర్థహేతుత్వమాక్షిపన్తః తతః పురుషం నివర్తయన్తి ॥ నను నిషే
ధానాం కథం నివర్తనాప్రతిపాదకత్వం యావతా న భక్షయేత్ న హన్త
వ్య ఇత్యేవమాదౌ అవ్యవధానేన నఞర్థస్యాభావస్య ధాత్వర్థేనా
న్వయే ధాత్వర్థవర్జనకర్తవ్యతైవ సర్వత్ర వాక్యార్థః ప్రతీయతే। త
తశ్చ యథా యజేతేత్యాదౌ యాగకర్తవ్యతా వాక్యార్థః। ఏవం నిషే
ధేషు తత్తత్పదార్థవర్జనకర్తవ్యతా వాక్యార్థో న నివర్తనేతి చేన్నే
నమ్ ॥ అవ్యవధానేపి ధాత్వర్థస్య ప్రత్యయార్థోపసర్జనత్వేనో
పస్థితస్య నఞర్థేనాన్వయాయోగాత్ ॥ నహ్యన్యోపసర్జనమన్యే
నాన్వేతి। యథా రాజపురుషమానయేత్యత్ర రాజ్ఞ ఆనయనేనాన్వయి
త్వం। తతశ్చావ్యవధానేపి నఞర్థస్య న ధాత్వర్థేనాన్వయః। అరుణ్యా
స్యైవ ఏకహాయన్యా। నాపి కలఞ్జాదిపదార్థైరన్వయః తేషామపి కా
రకోపసర్జనతయోపస్థితత్వేన భిన్నపదస్య నఞర్థేనాన్వయాయో
గాత్ ఏకహాయన్యా ఇవారుణ్యేన। అతశ్చాన్యేనాన్వయాయోగాన్నఞ
ర్థః ప్రత్యయార్థేన సంబధ్యతే తస్య ప్రాధాన్యాత్ క్రియభావనయా
వారుణ్యాదీని। తత్రాపి నాఖ్యాతాంశవాచ్యయా అర్థభావనయా। తస్యా
అపి లిఙ్త్వాంశవాచ్యప్రవర్తనోపసర్జనత్వేనోపస్థితత్వాత్ ॥ అతో
లిఙ్త్వాంశేన నఞ్ సంబధ్యతే తస్య సర్వాపేక్షయా ప్రాధాన్యాత్ ॥ నఞ

శ్చైష స్వభావః యత్స్వసంబంధిప్రతిపక్షబోధకత్వం । నాస్తీత్యత్ర హ్యస్తీతి సత్త్వశబ్దేన సంబధ్యమానో నఞ్ సత్త్వప్రతిపక్షమసత్త్వం గమయతి। తదిహ లిఙర్థస్తావత్ప్రవర్తనా। అతస్తేన సంబధ్యమానో నఞ్ ప్రవర్తనాప్రతిపక్షనివర్తనాం గమయతి। విధివాక్యశ్రవణే అయం మాం ప్రవర్తయతీతి ప్రవర్తనాప్రతీతివన్నిషేధవాక్యశ్రవణే అయం మాం నివర్తయతీతి నివృత్త్యనుకూలవ్యాపారాత్మకనివర్తనాయాః ప్రతీతేః ॥ అతశ్చ సర్వత్ర నిషేధేషు నివర్తనైవ వాక్యార్థః। ఏవంచ విధినిషేధయోర్భిన్నార్థత్వం సిద్ధం భవతి । భావనాదివిషయకర్తవ్యతావాక్యార్థత్వపక్షే తు కర్తవ్యతాయా ఏవోభయత్ర ప్రతిపాద్యత్వాత్తయోరేకార్థత్వం స్యాత్ తచ్చానయుక్తమ్॥ యదాహుః ॥ అంతరం యాదృశం లోకే బ్రహ్మహత్యాశ్వమేధయోః । దృశ్యతే తాదృగేవేష్టం విధానప్రతిషేధయోరితి ॥ తథా ॥ ఫలబుద్ధిప్రమేయాధికారిబోధకభేదతః । ఏవంచ ధాత్వంతభిన్నత్వాద్భేదో విధినిషేధయోరితి॥ యన్మతే ఇష్టసాధనత్వం లిఙర్థస్తన్మతే లిఙ్సంస్పృష్టో నఞ్ ఇష్టసాధనత్వప్రతిపక్షమనిష్టసాధనత్వం గమయతి ॥ సర్వథాపి తు నఞః ప్రాధాన్యాత్ప్రత్యయేనాన్వయః ॥ యదా తు తదన్వయే కించిద్బాధకం తదా అగత్యా ధాత్వర్థేనాన్వయః ॥ తచ్చ బాధకం ద్వివిధమ్ ॥ తస్య వ్రతమిత్యుపక్రమో వికల్పప్రసక్తిశ్చ। అనేన చ బాధకద్వయేన నఞ్యుక్తేషు వాక్యేషు పర్యుదాసాశ్రయణం భవతి తదభావే చ తన్నిషేధ ఏవ॥ పర్యుదాసస్స విజ్ఞేయః యత్రోత్తరపదేన నఞ్ ॥ ప్రతిషేధస్స విజ్ఞేయః క్రియయా సహ యత్ర నఞ్ ఇతి చ తయోర్లక్షణం। తత్ర నేక్షేతోద్యంతమాదిత్యమిత్యాదౌ పర్యుదాసాశ్రయణం। తస్య వ్రతమిత్యుపక్రమాత్॥ తథా హి। వ్రతశబ్దేన కర్తవ్యోర్థ ఉచ్యతే। అతశ్చ స్నాతకస్య కర్తవ్యార్థానాం వక్తవ్యత్వేనోపక్రమాత్ । కిం తత్కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయాం అగ్రే నేక్షేతోద్యంతమాదిత్యమిత్యాదౌ కర్తవ్యార్థ ఏవన

క్తవ్యః ॥ ఆకాంక్షితాభిధానాత్ ।అర్థాంతరోక్త్యాచ పూర్వవాక్యస్య
సాకాంక్షత్వేనాప్రామాణ్యప్రసంగాత్ । నహి కర్తవ్యార్థస్యన
క్తవ్యత్వేనోపక్రమ్య అగ్రేచతదనభిధానే పూర్వవాక్యస్య నిరాకాం
క్షత్వంభవతి। నచ సాకాంక్షస్య ప్రామాణ్యం గౌరవ్యః పురుషఇత్యా
దావపి ప్రసంగాత్ । కించ నేక్షేతేత్యస్య ఉపక్రమేణ ప్రతీయమా
నా ఏకవాక్యతాచనస్యాత్ । అర్థాంతరోక్తేః ॥ అతశ్చాప్యస్మిన్వాక్యే
కశ్చిత్కర్తవ్యఏవార్థోవక్తవ్యః।తదుక్త్యాచనఞః ప్రత్యయేనసంబ
న్ధోఘటతే।తత్సంబంధే కర్తవ్యార్థోక్తేరనుపపత్తేః ॥ ప్రత్యయా
చ్చ వ్యావర్తితోనఞ్ధాతునాసంబధ్యతే తత్సంబన్ధేచననఞః ప్రతి
షేధకత్వం విధాయకసంబన్ధేనైవ తస్య ప్రతిషేధకత్వాత్ । ప్రతిషేధ
కత్వస్య విధాయకత్వప్రతిపక్షత్వాత్ ॥ నామధాత్వర్థయోగేతునన
ఞఃప్రతిషేధకత్వం। తయోరవిధాయకత్వాత్ ॥ యథాహుః ॥ నామ
ధాత్వర్థయోగేతు నైవనఞ్ ప్రతిషేధకః ॥ వదత్యబ్రాహ్మణాధర్మావ
న్యమాత్రవిరోధినావితి ॥ అతశ్చ నేక్షేతేత్యత్ర నఞః ధాతుయోగా
న్నఞీక్షతిభ్యామీక్షణవిరోధీకశ్చనార్థః ప్రతిపాద్యతే ॥ నను తద
న్యతద్విరుద్ధతదభావేషు నఞితిసత్యపి స్మరణేనఞః స్వసంసృష్టాభావఏ
వ శక్తిర్లాఘవాత్ ॥ నతు తదన్యతద్విరుద్ధత్వయోః తయోరభావఘ
టితత్వేనగౌరవాత్ అనేకార్థత్వస్యచాన్యాయ్యత్వాత్ ।అతోనఞోధా
తుయోగే ధాత్వర్థాభావబోధకత్వమేవ నతు తద్విరుద్ధార్థబోధ
కత్వమితిచేత్సత్యం ॥ నఞఃఅభావఏవశక్తిః స్మరణంతు ప్రతీత్యభిప్రా
యం నశక్త్యభిప్రాయమ్ ॥ తథాపి నేక్షేతేత్యత్రనప్రత్యయస్య నఞా
సంబన్ధాత్ తేన తావత్కశ్చిదర్థోవిధేయః ॥ తత్రనతావద్ధాత్వర్థో
విధాతుంశక్యతే నఞాతదభావబోధనాత్ । నాపి తదభావో విధాతుం
శక్యతే అభావస్యావిధేయత్వాత్ ॥ అతశ్చనఞీక్షతిభ్యాం విధానయో
గ్యః కశ్చనేక్షణవిరోధీ అర్థోలక్షణయాప్రతిపాద్యతే ॥ సచేక్షణవిరో

ధిలక్ష్యమాణపదార్థో నేక్షేతేత్యనీక్షణసంకల్పః తస్యేక్షణవిరోధిత్వా
త్। సత్యపి పదార్థాంతరస్యేక్షణవిరోధిత్వే సర్వక్రియావినాభూ
తత్వేన సంకల్పస్యైవలక్షణాత్ సఏవనేక్షేతేత్యత్ర కర్తవ్యతయా
విధీయతే ॥ అనీక్షణసంకల్పేనభావయేదితి భావ్యాకాంక్షాయాంచ పే
తావతాహైనసావియుక్తో భవతీతివాక్యశేషావగతః పాపక్షయో భావ్య
త్వేనసంబధ్యతే। ఏవంచాత్ర పాపక్షయార్థంసంకల్పస్య కర్తవ్యత
యా విధానాత్తస్య వ్రతమిత్యనేనైకవాక్యతాసిద్ధా భవతి। తత్సిద్ధంనే
క్షేతేత్యత్ర తస్య వ్రతమిత్యుపక్రమాత్పర్యుదాసాశ్రయణమితి। నా
నూయాజేషు యేయజామహం కరోతీత్యత్ర వికల్పప్రసక్త్యా తదాశ్ర
యణమ్ ॥ తథాహి॥ యద్యత్ర ప్రధానసంబంధలాభాన్నఞః ప్రత్యయా
సంబంధః స్వీక్రియతే ॥ తదా అనేనవాక్యేన అనూయాజేషు యేయ
జామహః ప్రతిషిధ్యత ఇతివక్తవ్యమ్॥ అనూయాజేషు యేయజామహం
నకుర్యాదితి ॥ నచ తత్రతస్యప్రతిషేధః ప్రాప్తింవినాసంభవతి ॥ ప్రా
ప్తిసాపేక్షత్వాత్ప్రతిషేధస్య ॥ అతఏవ నాంతరిక్షే నదివీత్యస్యనప్రతి
షేధకత్వం। అంతరిక్షేచయనాప్రాప్తేః ॥ అతఏవ నబ్రాహ్మణోహంత
వ్య ఇత్యస్య నిత్యవద్ధననివర్తకత్వముపపద్యతే ।సర్వోహిపురుషః క
దాచిద్ధననాదౌ ప్రవర్తతే కదాచిచ్చరాగాద్యభావేనప్రవర్తతే ॥
తత్ర యదినిషేధస్య ప్రాప్తిసాపేక్షత్వంనస్యాత్ తదారాగాదితిరో
ధాయహననాదావప్రవృత్తం ప్రత్యేవశాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తౌ రా
గాదినా హననాదౌ ప్రవృత్తేన పుంసా నతతోనివర్తితవ్యం । ప్రా
ప్తిసాపేక్షత్వేతు స్వయమప్రవృత్తం ప్రతిప్రసక్త్యభావేననిషేధశా
స్త్రాప్రవృత్తేః। రాగాదినాప్రవృత్తం ప్రత్యేవ భ్రాంతినిమిత్తరాగబా
ధేన నిషేధశాస్త్రప్రవృత్తేర్యుక్తా ప్రవృత్తస్య తతోనివృత్తిః ॥ అతశ్చ
బ్రాహ్మణోనహంతవ్యఇత్యస్య నిషేధస్య నివృత్తినియమబోధకత్వం
వ్రీహీనవహంతీత్యస్యైవావఘాతనియమబోధకత్వం ॥ యథాఖలు

ప్రాప్తేహి నహింస్యాదితి శాస్త్రం వైయర్థ్యమాపద్యేత స్వయం ప్రవృ
త్తం పురుషం ప్రతి న ప్రవర్తతే వైయర్థ్యాత్ ॥ కింతు నఖవిదళనాదౌ
ప్రవృత్తం ప్రతి। ఏవం నహింస్యాదితి శాస్త్రం హననాత్స్వయంనివృత్తం పు
రుషం ప్రతి న ప్రవర్తతే వైయర్థ్యాత్ ॥ కింతు హననే ప్రవృత్తం పురు
షం ప్రతి। కర్తవ్యత్వేన ప్రసక్తస్య ప్రతిషేధాద్యత్కర్తవ్యం తన్నే
తి। అతశ్చ ప్రాప్తిసాపేక్షత్వాత్ప్రతిషేధానామనూయాజేషు యేయ
జామహప్రతిషేధే తస్య తత్ర ప్రాప్తిర్వక్తవ్యా। సా న తావద్ధననాదా
వివ రాగతస్సంభవతి। అతో యజతిషు యేయజామహం కరోతీతి శా
స్త్రాత్ప్రాప్తిర్వక్తవ్యా। శాస్త్రప్రాప్తస్య చ ప్రతిషేధే వికల్పస్స్యాత్ శా
స్త్రేణ భ్రాంతినిమిత్తరాగస్యేవ శాస్త్రాంతరస్యాత్యంతబాధాయోగా
త్ । నచ పదశాస్త్రేణ ఆహవనీయశాస్త్రస్యేవ నానూయాజేష్వితి
విశేషశాస్త్రేణ యజతిషు యేయజామహంకరోతీతి సామాన్యశాస్త్ర
స్య బాధస్స్యాదితి వాచ్యమ్ ॥ శాస్త్రయోర్హి తత్ర బాధ్యబాధకభా
వః యత్ర పరస్పరనిరపేక్షతా। నహి పదశాస్త్రస్య స్వార్థవిధానా
ర్థమాహవనీయశాస్త్రాపేక్షాస్తి। నిషేధశాస్త్రస్య తు ప్రసక్త్యర్థం
యజతిషు యేయజామహంకరోతీతి విధేరస్త్యపేక్షా। ఏవంచ నిషేధ
శాస్త్రస్య విశేషవిషయత్వేన ప్రాబల్యవద్విధిశాస్త్రస్యాప్యుపజీవ్యత్వే
న ప్రాబల్యమస్తీతి న నిషేధేన విధేరత్యంతబాధో యుక్త ఇతి విహితప్ర
తిషిద్ధత్వాద్వికల్పస్స్యాత్ ॥ న చ న యుక్తః । వికల్పే హి పక్షే శాస్త్ర
స్యాప్రామాణ్యం భవతి ॥ న హ్యనూయాజేషు యేయజామహకరణే
నానూయాజేష్వితి శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం సంభవతి వ్రీహ్యనుష్ఠాన
సమయ ఇవ యవశాస్త్రస్య। ద్వారదృష్టకల్పనా చ స్యాత్ ॥ విధౌహి ప
వం జ్ఞాయతే ॥ యదనూయాజేషు యేయజామహకరణే కశ్చనోపకా
రో భవతీతి ॥ నిషేధాచ్చ తదకరణాదితి జ్ఞాయతే అనృతవదనాకరణవ
ద్దర్శపూర్ణమాసయోః ॥ స చోపకారోఽదృష్టరూప ఇతి ద్వారదృష్టక

ల్పనాప్రసంగః । అతశ్చ వికల్పో నయుక్తః । ప్రతిషేధాశ్రయణేతదా
పత్తేర్నతథాశ్రయణమ్ । కింతు నఞః అనూయాజశబ్దేన సంబంధమా
శ్రిత్య పర్యుదాస ఆశ్రీయతే ॥ నఞనూయాజశబ్దాభ్యామనూయాజవ్య
తిరిక్తే లక్షణా ॥ అనూయాజవ్యతిరిక్తేషు యే యజామహంకరోతీతి॥
అత్రచవాక్యే యేయజామహః కర్తవ్యతయా నవిధీయతే ॥ యజతిషు
యేయజామహంకరోతీత్యనేనైవవిహితత్వాత్ ॥ కింతుసామాన్యశాస్త్ర
విహితయేయజామహానువాదేన తస్యానూయాజవ్యతిరిక్తవిషయతా వి
ధీయతే॥యద్యజతిషుయేయజామహంకరోతి తదనుయాజవ్యతిరిక్తేష్వి
తి॥ ఏవంచ సామాన్యశాస్త్రస్య విశేషాపేక్షిణః నానూయాజేష్విత్య
నేన అనూయాజవ్యతిరిక్తవిషయసమర్పణాదనూయాజవ్యతిరిక్తేషుయే
యజామహః కర్తవ్యతయా ప్రాప్తః అనూయాజేషుతు సనకర్త
వ్యతయా ప్రాప్తః నవాప్రతిషిద్ధఇతి నవికల్పః ॥ లక్షణయాచానూ
యాజవ్యతిరిక్తవిషయసమర్పణాన్నానూయాజేష్వితివాక్యస్యనాప్రా
మాణ్యం॥ అతశ్చ పర్యుదాసాశ్రయణే నకించిద్బాధకం॥తత్సిద్ధం నా
నూయాజేష్వితివాక్యే వికల్పభయాత్పర్యుదాసాశ్రయణమితి ॥ నను
పర్యుదాసాశ్రయణే యజతిషు యే యజామహం కరోతీతి శాస్త్రేణ
యాగసామాన్యే ప్రాప్తస్య యేయజామహస్య నానూయాజేష్విత్యనే
న అనూయాజవ్యతిరిక్తే సంకోచనాత్పర్యుదాసస్యోపసంహారాదభేద
స్స్యాత్ ॥ఉపసంహారేహి సామాన్యేన ప్రాప్తస్యవిశేషేసంకోచోభవ
తి॥ యథా పురోడాశం చతుర్ధాకరోతీతి పురోడాశసామాన్యే ప్రా
ప్తస్య చతుర్ధాకరణం ఆగ్నేయం చతుర్ధాకరోతీత్యాగ్నేయే సంకోచ్య
తఇతిచేత్ ॥న॥ తన్మాత్రసంకోచార్థత్వాదుపసంహారస్య తదన్యమా
త్రసంకోచార్థత్వాత్పర్యుదాసస్యేతి కేచిత్ ।అన్యేతూపసంహారోనామ
సామాన్యతఃప్రాప్తస్య విశేషేసంకోచనరూపోవ్యాపారవిశేషోవిధేః॥
పర్యుదాసస్తు ॥ పర్యుదాసస్సవిజ్ఞేయోయత్రోత్తరపదేననఞ్॥ ఇత్యా

భియుక్తోక్త్యా ప్రత్యయాతిరిక్తేన ధాతునా నామ్నా వానఞః సంబంధః॥ అతో ఽనయోస్తావత్స్వరూపతః స్పష్ట ఏవ భేదః ॥ ఏవంభేదే సత్యప్యేతద ఆశంక్యేత యది యత్ర పర్యుదాసస్తత్రావశ్యముపసంహారస్స్యాత్ । నచైతదస్తి నేక్షేతోద్యంతమాదిత్యమిత్యాదౌ సత్యపి తస్మిన్నుపసంహారాభావాత్ । నహి తత్రాగ్నేయచతుర్ధాకరణమివ సామాన్యప్రాప్తం కించిద్విశేషే సంకోచ్యతే ప్రాపక్షయోద్దేశేన అనీక్షణసంకల్పమాత్ర విధానాత్ ॥ ప్రకృతోదాహరణే తు యజిసామాన్యప్రాప్తస్య యే యజామహస్య అనూయాజవ్యతిరిక్తేషు సంకోచనాద్యదివిధేరుపసంహారవిధిత్వంభవతి నైతావతా కించిద్విరుధ్యతే ॥ విధ్యభావే హి కథం విధికార్యముపసంహారః పర్యుదాసేన క్రియత ఇతి భవతి విరోధః । న చాత్ర విధిర్నాస్తి నఞో ఽనూయాజపదేన సంబన్ధేన విధేర్విధాయకత్వస్యావ్యాఘాతాత్ ॥ అత్ర హి పర్యుదాసో ఽనూయాజవ్యతిరిక్తవిషయసమర్పకః ఆగ్నేయపదవత్ ॥ ఉపసంహారకస్తు విధిరేవ । నచాత్ర తస్మాత్ర సంకోచాభావాన్నోపసంహార ఇతి వాచ్యం । తస్మాత్ర సంకోచ ఇతి కో ఽర్థః ఆగ్నేయమాత్రే సంకోచో వా సామాన్యతః ప్రాప్తస్య విశేషమాత్రే సంకోచో వా । ఆద్యే నారభ్యాధీత సాప్తదశ్యస్య మిత్రవిందాది ప్రకరణస్థేన వాక్యేన ఉపసంహారో న స్యాత్ ఆగ్నేయే సంకోచాభావాత్ ॥ ద్వితీయే చతుర్ధాకరణస్య పురోడాశమాత్రే ప్రాప్తస్యాగ్నేయే సంకోచవత్ ఆనూయాజానూయాజసాధారణ్యేన ప్రాప్తస్యానూయాజేషు సంకోచాదుపసంహారస్స్యాదేవ ॥ ఏతావాంస్తు విశేషః ॥ ఆగ్నేయాదివాక్యేషు ఆగ్నేయాదయో విశేషాః స్వపదోపస్థాపితాః ॥ ప్రకృతే తు పర్యుదాసేన తస్యోపస్థితిరితి ॥ ఉపసంహారన్యాయస్త్వవిశిష్ట ఏవ । యచ్చ తదన్యమాత్ర సంకోచార్థత్వాత్పర్యుదాసస్యేతి । తన్న ॥ నేక్షేతేత్యత్ర సత్యపి పర్యుదాసే సంకోచాభావాత్ । నహ్యత్ర సామాన్యప్రాప్తం తదన్యమాత్రే సంకోచ్యతే ॥ సంకల్పమాత్రవిధా

సాదిత్యుక్తమాస్తాం తావత్ ॥ తత్సిద్ధం నానూయాజేష్విత్యత్ర వికల్పప్రసక్త్యా పర్యుదాసాశ్రయణమితి । యత్ర తు స ఆశ్రయితుం న శక్యతే తత్ర తత్ప్రసక్తావపి నిషేధ ఏవాశ్రీయతే ॥ యథా నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీత్యత్ర । అత్ర హ్యతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి శాస్త్రప్రాప్తమతిరాత్రే షోడశిగ్రహణం ప్రతిషిధ్యత ఇతి విహితప్రతిషిద్ధత్వాచ్చ వికల్పప్రసక్తావపి పర్యుదాసో నాశ్రీయతే అశక్యత్వాత్ । యది హ్యత్ర నఞః షోడశిపదేన సంబంధః స్వీక్రియేత తదా అతిరాత్రే షోడశివ్యతిరిక్తం గృహ్ణాతీతి వాక్యార్థస్స్యాత్ ॥ తత్ర చాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధః । అత ఏవాతిరాత్రపదేన న నఞస్సంబంధః ॥ నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధాత్ ॥ అతశ్చాత్ర పర్యుదాసానుపపత్తేర్నిషేధ ఏవ స్వీక్రియతే వికల్పోఽపి స్వీక్రియతే అనన్యగతేః ॥ అతశ్చైతత్సిద్ధం యాత్రతస్య వ్రతమిత్యాద్యుపక్రమో వికల్పప్రసక్తిశ్చ నాస్తి తత్ర ప్రతిషేధః యథా న కళంజం భక్షయేదితి ॥ యత్ర వా వికల్పప్రసక్తావపి పర్యుదాస ఆశ్రయితుం న శక్యతే తత్ర ప్రతిషేధః యథా నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి । ఏతావాంస్తు విశేషః యత్ర వికల్పాపాదకః ప్రతిషేధః తత్ర ప్రతిషిధ్యమానస్య నానర్థహేతుత్వం ॥ ఉభయోరపి విధినిషేధయోః క్రత్వర్థత్వాత్ ॥ యత్ర తు న వికల్పః ప్రసజ్యతే ప్రాప్తిశ్చ రాగతః ప్రతిషేధశ్చ పురుషార్థః తత్ర ప్రతిషిధ్యమానస్యానర్థహేతుత్వం యథా కళంజభక్షణస్య ॥ దీక్షితో న దదాతి న జుహోతీత్యాదిషు తు దానహోమాదీనాం శాస్త్రప్రాప్తావపి పురుషార్థత్వేన ప్రాప్తత్వాత్ క్రత్వర్థత్వేన ప్రతిషేధాత్తుల్యార్థత్వాభావేన వికల్పప్రసక్తావపి న తేషామనర్థహేతుత్వం రాగతః ప్రాప్త్యభావాత్ । రాగతః ప్రాప్తస్యాపి క్రత్వర్థత్వేన ప్రతిషేధే తదనుష్ఠానాత్ క్రతోర్వైగుణ్యం నానర్థోత్పత్తిః యథా స్వస్త్రుపగమాదిప్రతిషేధే । రాగతః ప్రాప్తస్య పురుషార్థత్వేన ప్రతిషేధే తు

షిధ్యమానస్యానర్థహేతుత్వమితిదిక్ । *తత్సిద్ధం నిషేధానాం పురు
షార్థానుబంధిత్వం।ఏవంసర్వస్యాపి వేదస్య పురుషార్థత్వం ॥ప్ర
కృతమనుసరామః । తదేవంయథావిధ్యాదీనామధ్యయన విధ్యుపా
త్తానాం నానర్థక్యమేవ మర్థవాదానామపి తదుపాత్తత్వేన ఆన
ర్థక్యానుపపత్తేః స్వార్థప్రతిపాదనేచ ప్రయోజనాభావాల్లక్షణ
యాప్రయోజనవదర్థపర్యవసానంవక్తవ్యం—॥తేచార్థవాదాద్వివి
ధాః విధిశేషానిషేధశేషాశ్చ। తత్రవాయవ్యగ్ంశ్వేతమాలభేత భూతి
కామఇత్యాది విధిశేషాణాం వాయుర్వై క్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదీనామ
ర్థవాదానాం విధేయార్థస్తావకతయా అర్థవత్త్వం బర్హిషిరజ
తం న దేయమిత్యాదినిషేధశేషాణాం సోఽరోదిత్యాదీనామర్థవాదా
నాం నిషేధ్య నిందకతయేతి। అతశ్చలక్షణయా ప్రాశస్త్యమర్థవాదై
ర్బోధ్యతే ॥ తచ్చప్రాశస్త్యజ్ఞానం శాబ్దభావనాయామితి కర్తవ్య
తాత్వేనసంబధ్యతే ॥ పరమప్రకృతంతత్సిద్ధం వక్ష్యమాణార్థభావనా
భావ్యకాలిఙాదిజ్ఞానకరణికాప్రాశస్త్యజ్ఞానేతికర్తవ్యతాశాబ్దీభావ
నాలిఙ్త్వాంశేనోచ్యతఇతి । నను కేయంశాబ్దీభావనా।ఉచ్యతే । పురుష
ప్రవృత్త్యనుకూలోవ్యాపారవిశేషః । సఏవవిధ్యర్థః ॥ లిఙాదిశ్రవణే
అయం మాంప్రవర్తయతీతి తస్యనియమేనప్రతీతేః ॥ యత్తు ఇష్టసాధ
నత్వం విధ్యర్థఇతితన్న ॥ తథాసతి ఇష్టసాధనమితి శబ్దస్య విధిః ప
ర్యాయస్స్యాత్ । నచ పర్యాయత్వం యుజ్యతే ॥ సంధ్యోపాసనం
తే ఇష్టసాధనంతస్మాత్తత్త్వంకుర్వితి సహప్రయోగాత్ పర్యాయాణాం
చ సహప్రయోగాభావాత్। అతశ్చవ్యాపారఏవవిధ్యర్థః ॥ సచలో
కేఅభిప్రాయవిశేషః పురుషనిష్ఠః ॥ వేదేతుపురుషాభావాత్ శబ్దని
ష్ఠఏవ ప్రేరణాపరపర్యాయఇత్యుక్తం ॥ ననులోకేప్రేరణాపరపర్యా
యే శబ్దనిష్ఠవ్యాపారే శబ్దప్రయోగాభావేన శక్తిగ్రహాభావాత్కథం
తస్యవిధిశబ్దాత్ప్రతీతిరితి చేత్సత్యమేతత్ । తథాపి బాలస్తావత్ స్త

నదానాదౌ స్వకృతరోదనజనితమాతృప్రవృత్తేః స్వాభిప్రాయరూ
పప్రవర్తనాజ్ఞానజన్యత్వావధారణాత్సవిధికప్రయోజకవాక్యశ్రవణస
మనంతరభావినీం ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తిముపలభ్య తత్కారణత్వేన త
స్యప్రవర్తనాజ్ఞానమనుమిమీతే ॥ యద్యపి భోజనాదౌ స్వప్రవృత్తే
స్సమీహితసాధనతాజ్ఞానపూర్వకత్వావధారణాత్ప్రయోజ్య వృద్ధప్రవృ
త్తేరపి తత్పూర్వకత్వాధ్యవసానం యుక్తం ॥ తథాప్యన్యప్రేరితప్రవృ
త్తౌ ప్రవర్తనాజ్ఞానజన్యత్వస్యోక్తమాత్రప్రవృత్తౌ దర్శనేన ప్రయోజ్యవృ
ద్ధప్రవృత్తేరప్యన్యప్రేరిత ప్రవృత్తిత్వాత్కారణత్వేన ప్రవర్తనాజ్ఞాన
స్యైవాధ్యవసానః । తచ్చ ప్రవర్తనాజ్ఞానమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్ర
యోజకవాక్యజన్యమిత్యవధారయతి । తత్ర చావాపోద్వాపాభ్యాం ప్ర
వర్తనాయాం విధిశక్తిమవధారయతి ప్రవృత్త్యనుకూలో వ్యాపా
రః ప్రవర్తనా । స చ వ్యాపారః ప్రైషాదిరూపో వివిధ ఇతి ప్రత్యేకం వ్య
భిచారిత్వాద్విధిశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తేః ప్రవర్తనా సామాన్యమేవ
విధిశబ్దవాచ్యమితి కల్పయతి ॥ ఏవంచ విధిశ్రవణే ప్రైషాదిరూపస్యవ
క్త్రభిప్రాయస్య ప్రవర్తనాత్వేనైవ రూపేణ ప్రతీతిర్న విశేషరూపే
ణ । తత్రైవ శక్తిగ్రహాత్ విశేషరూపేణ తు ప్రతీతిర్లక్షణయైవ ॥ ఏవం
చ వైదికలిఙాదిశ్రవణేపి ప్రవర్తనాసామాన్యమేవ ప్రతీయతే । తత్ర
కోసౌ వ్యాపార ఇత్యపేక్షాయాం ప్రైషాదిరూపస్య వక్త్రభిప్రాయస్య
అపౌరుషేయే వేదేనుపపత్తేః శబ్దనిష్ఠ ఏవ ప్రేరణాపరపర్యాయః కశ్చి
ద్వ్యాపార ఇతి కల్ప్యతే ॥ అతశ్చ శబ్దనిష్ఠ ఏవ ప్రేరణాపరపర్యాయో
వ్యాపారః శాబ్దీభావనా సైవ ప్రవర్తనాత్వేన రూపేణ విధ్యర్థ ఇతి ॥ అ
యమేవ చార్థః । అభిధాభావనామాహురన్యామేవ లిఙాదయ ఇతి వా
ర్తికస్య । అభిధీయతే అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా అభిధాశబ్దేన శబ్ద ఉచ్యతే త
ద్వ్యాపారాత్మికా భావనా లిఙాదివాచ్యేతి కేచిదాచార్యాః ॥ అన్యే
త్వాహుః సత్యం ప్రవర్తనాసామాన్యం విధ్యర్థః ॥ తత్రైవ శక్తిగ్రహాత్

ప్రవృత్త్యనుకూలశ్చ వ్యాపారః ప్రవర్తనా। అపౌరుషేయే చ వేదే ప్రే-
షాదేరసంభవాత్ కశ్చిత్ప్రవృత్త్యనుకూలో వ్యాపారవిశేషః కల్ప-
నీయః। విధిశబ్దాభిధేయప్రవర్తనాసామాన్యస్య విశేషమంతరేణాప-
ర్యవసానాత్। తత్ర కోఽసౌ వ్యాపారవిశేష ఇత్యపేక్షాయాం ధాత్వర్థ-
గతం సమీహితసాధనత్వమేవ కల్ప్యతే ॥ తస్యాపి ప్రవృత్త్యనుకూల-
త్వాత్ ॥ సర్వో హి సమీహితసాధనతాం జ్ఞాత్వా ప్రవర్తతే। అన్యప్రే-
రితోఽపి యదీష్టసాధనతాం న జానాతి తదా నైవ ప్రవర్తతే। స్వతంత్రప్రే-
రణాభావేఽపి తదాక్షిప్తసమీహితసాధనతాజ్ఞానం స్వీక్రియత ఏవ ॥ అన్య-
థా విధేః ప్రవర్తకత్వానుపపత్తేః ॥ అతశ్చావశ్యకత్వాత్సమీహితసా-
ధనత్వైవ ప్రవర్తనాత్వేన రూపేణ విధ్యర్థః ॥ ఏవం చ విధిశబ్దస్యాన్య-
నిష్ఠవ్యాపారబోధకత్వం లోకసిద్ధం భవతి ॥ కించ శబ్దే ఏకో వ్యాపా-
రస్సంబంధాద్వ్యతిరిక్తః కల్పనీయః। తస్య చ స్వప్రవృత్తౌ పరాధీనప్ర-
వృత్తౌ వా కారణత్వేన క్లృప్తస్య ప్రవర్తనాత్వేన రూపేణ జ్ఞాతస్య ప్ర-
వృత్త్యనుకూలత్వం ॥ శబ్దస్య చ పరనిష్ఠవ్యాపారజ్ఞాపకత్వేన క్లృప్తస్య
స్వనిష్ఠవ్యాపారబోధకత్వమ్ ॥ విధేశ్చ ప్రవర్తకత్వనిర్వాహార్థం
ధాత్వర్థస్య సమీహితసాధనత్వమితి కల్పనాద్వరమావశ్యకస్యైవ స-
మీహితసాధనత్వస్య స్వప్రవృత్తిహేతుత్వేన క్లృప్తస్య ప్రవర్తనాత్వే-
న రూపేణ విధ్యర్థత్వకల్పనం లాఘవాదన్యనిష్ఠతాపి చ ॥ నచ విధేః
ప్రవర్తకత్వనిర్వాహార్థం సమీహితసాధనత్వకల్పనాత్ ప్రేరణాన-
భిధానే చ విధేః ప్రవర్తకత్వాభావాద్ధాత్వర్థస్య సమీహితసాధనత్వ-
కల్పకమేవ నాస్తీతి వాచ్యమ్ ॥ ప్రవర్తనాభిధానేనైవ తస్మిన్నపి విధేః
ప్రవర్తకత్వాద్విధ్యభిహితస్య విశేషమంతరేణాపర్యవసానాత్సమీహి-
తసాధనత్వాక్షేపకత్వాత్ ॥ న చేష్టసాధనత్వస్య విధ్యర్థత్వే సంధ్యో-
పాసనం తే ఇష్టసాధనం తత్త్వం కుర్వితి సహప్రయోగానుపపత్తిరితి వా-
చ్యమ్ ॥ ఇష్టసాధనత్వస్య విశేషరూపేణ విధినానభిధానాత్ ప్రవర్తనా-

సాత్త్వేనరూపేణాభిధానాత్సామాన్యశబ్దస్యచ విశేషశబ్దేన దృష్టస్స
హభావః పాంచాలరాజో ద్రుపదఇత్యాదౌ ॥ తస్మాత్సమీహితసాధన
తైవ ప్రవర్తనా త్వేనరూపేణవిధ్యర్థః ॥ సైవచ తేనరూపేణశబ్దే
నైవాభిధీయతఇతిశాబ్దీభావనా॥ఉక్తవార్తికస్యాప్యయమేవాభిప్రా
యః ॥ అభిధీయతేయాసాఅభిధాసమీహితసాధనతా సైవప్రవర్తనా
త్వేనాభిహితా పురుషప్రవృత్తింభావయతీతిభావనా తాం లిఙాదయ
ఆహురితి॥యదాహుః॥ పుంసోనేష్టాభ్యుపాయత్వాత్ క్రియాస్వన్యః
ప్రవర్తకః ॥ ప్రవృత్తిహేతుంధర్మంచ ప్రవదంతి ప్రవర్తనామితి ॥
తత్సిద్ధంయజేతేత్యత్ర లిఙ్త్వాంశేనశాబ్దీభావనాఉచ్యతఇతి । ఆఖ్యా
తాంశేనచార్థీభావనోచ్యతఇతి ॥ నను కేయమార్థీభావనా కర్తు
ర్వ్యాపారఇతిచేత్ ॥ న ॥ యాగాదేరపి కర్తృవ్యాపారత్వేన భావనా
త్వాపత్తేః॥నచేష్టాపత్తిః॥తస్యప్రకృత్యర్థత్వేన ప్రత్యయార్థత్వాభావాది
తిచేత్ అత్రాహుః ॥ సత్యం నయాగోభావనా కింతు స్వర్గేచ్ఛాజ
నితో యాగవిషయోయఃప్రయత్నఃసాభావనా ॥ సఏవచాఖ్యాతాంశే
నోచ్యతేయజేతేత్యాఖ్యాతశ్రవణేయాగేయతేతిప్రతీతేర్జాయమా
నత్వాత్ ॥యశ్చప్రయత్నపూర్వకం గమనాదికంకరోతి తస్మిన్ దేవ
దత్తోగమనంకరోతీతి ప్రయోగదర్శనాత్ వాతాదినాస్పందమానేతు
నాయంకరోతి కింతు వాతాదినాస్యస్పందోజాయతఇతిప్రయోగదర్శ
నాత్ కరోత్యర్థస్తావద్యత్నః ॥ కరోతి సామానాధికరణ్యంచాఖ్యా
తేదృశ్యతే యజేతయాగేనకుర్యాత్ ॥ పచతిపాకంకరోతి గచ్ఛతి గ
మనంకరోతీతి॥ అతశ్చకరోతి సామానాధికరణ్యాత్ప్రయత్నస్యాఖ్యా
తవాచ్యత్వం ॥ నచ రథోగచ్ఛతీతి ప్రయోగానుపపత్తిః రథేయత్నా
ద్యభావాదితివాచ్యమ్॥ వోఢ్రశ్వగతంప్రయత్నం రథేఆరోప్యప్రయో
గోపపత్తేః ॥ యన్మతేప్యన్యోత్పాదానుకూలం వ్యాపారసామాన్యం
భావనా తన్మతేపి రథేగమనాతిరిక్తవ్యాపారానుపలబ్ధేః రథోగచ్ఛ

తీతిప్రయోగస్యౌపచారికత్వమేవేతి ॥ అతశ్చ ప్రయత్న ఏవార్థభావ
నా ॥ యదాహుః ॥ ప్రయత్నవ్యతిరిక్తార్థభావనా తు న శక్యతే ॥ వ
క్తుమాఖ్యాతవాచ్యైకా ప్రస్తుతేత్యుపరమ్యత ఇతి ॥ అన్యే త్వాహుః ॥
భవితుర్భవనానుకూలో భావకవ్యాపారస్తావద్భావనా ॥ యస్మిన్ వ్యా
పారే కృతే కరణం ఫలోత్పాదనాయ సమర్థం భవతి తాదృశవ్యాపా
ర ఇతి యావత్ ॥ స ఏవ చాఖ్యాతార్థః ॥ కుఠారేణ ఛినత్తీత్యాఖ్యాత
శ్రవణే హి భవత్యేతాదృశీ మతిః ॥ కుఠారేణ తథా వ్యాప్రియేత య
స్మిన్ వ్యాపారే కృతే కుఠారేణ ఛేదనం భవతీతి ॥ ఏవం యజేత స్వర్గ
కామ ఇత్యస్యాయమర్థః ॥ యాగేన తథా వ్యాప్రియేత యస్మిన్ వ్యా
పారే కృతే యాగాత్స్వర్గో భవతీతి ॥ స చ వ్యాపారః క్వచిదుద్యమనని
పతనాదిః క్వచిచ్చాగ్న్యన్వాధానబ్రాహ్మణతర్పణాంతః కథం భావా
కాంక్షయా విశేషరూపేణ పశ్చాదవగమ్యతే ॥ అన్యోత్పాదనానుకూ
లత్వేన సామాన్యతస్త్వాఖ్యాతాదేవ ॥ రథో గ్రామం గచ్ఛతీత్యత్రాప్యా
ఖ్యాతాద్గ్రామప్రాప్త్యనుకూలవ్యాపార ఏవ ప్రతీయతే ॥ రథస్తథా గ
మనే వ్యాప్రియతే యస్మిన్ వ్యాపారే కృతే గమనాద్గ్రామప్రాప్తిర్భవ
తీతి ప్రతీతిః ॥ న త్వత్ర గమనమాత్రమాఖ్యాతార్థః తస్య ధాతునోక్త
త్వాత్ ॥ తత్ర కోఽసౌ వ్యాపార ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వోత్తరావాంతరవి
భజనసంయోజనరూప ఇతి పశ్చాదవగమ్యతే ॥ పూర్వేణ ప్రదేశేన విభ
జ్య ఉత్తరేణ సంయుజ్య రథో గ్రామం గచ్ఛతీతి ప్రయోగాత్ ॥ ఉద్య
మ్య నిపాత్య కుఠారేణ ఛినత్తీతివత్ ॥ ఏవం దేవదత్తః ప్రయతత ఇత్య
త్రాపి దేవదత్తస్తథా వ్యాప్రియతే యథా ప్రయత్నో భవతీతి ప్రయత్నా
నుకూలో వ్యాపార ఏవాఖ్యాతార్థః న తు ప్రయత్నః ॥ తస్య ధాతునో
క్తత్వాత్ ॥ వ్యాపారవిశేషాకాంక్షాయాం చేష్టాదిః పశ్చాదవగమ్యతే
ఉద్యమననిపతనవత్ ॥ తథా చ సర్వత్రానుగతత్వాదన్యోత్పాదనానుకూ
లవ్యాపారసామాన్యమేవాఖ్యాతార్థః ॥ న తు ప్రయత్నమాత్రం ॥ రథో

గచ్ఛతిదేవదత్తః ప్రయతత ఇత్యాదిషు తదభావాత్ ।నచాత్రౌపచారిక త్వం వక్తుంయుక్తమ్ । ముఖ్యే సంభవతి తస్యాన్యాయ్యత్వాత్ కరోత్య ర్థోఽపి అన్యోత్పాదనానుకూల వ్యాపారఏవన ప్రయత్నమాత్రం క రోతేశ్చేతనాచేతన కర్తృకాఖ్యాతసామానాధికరణ్యాదితి । తత్సిద్ధ మన్యోత్పాదానుకూలవ్యాపార అర్థభావనేతి సైవచ యజేతేత్య త్రాఖ్యాతాంశేనోచ్యత ఇతి భావయేదితి తస్యాశ్చభావ్యాకాంక్షాయాం స్వర్గాదిర్భావ్యత్వేన సంబధ్యతే । కరణాకాంక్షాయాం యాగాదిః కరణత్వేన సంబధ్యతే । ప్రయాజాదయ ఇతి కర్తవ్యతాత్వేన ।ఏవంచ యజేతేత్యాదినా స్వర్గాద్యుద్దేశేన యాగాదేర్విధానాత్సిద్ధంయాగా దేర్ధర్మత్వం ప్రయోజనముద్దిశ్య వేదేన విహితత్వాత్ । సోఽయం ధర్మో యదుద్దేశేన విహితః తదుద్దేశేన క్రియమాణస్తద్ధేతుః ।శ్రీగో విందార్పణబుద్ధ్యాక్రియమాణస్తు నిశ్శ్రేయసహేతుః । నచతదర్పణ బుద్ధ్యా తదనుష్ఠానే ప్రమాణాభావః * యత్కరోషియదశ్నాసియ జ్జుహోషిదదాసియత్ । యత్తపస్యసికౌంతేయతత్కురుష్వ మదర్పణ మితిస్మృతేః ॥ అస్యాశ్చాష్టకాదివత్ప్రామాణ్యాదిత్యన్యత్రవిస్తరః ॥

క్వాహంమందమతిః క్వేయం ప్రక్రియాభట్టసమ్మతా ।
తస్మాద్భక్తైర్విలాసోఽయం గోవిందగురుపాదయోః ॥
గ్రంథరూపోమదీయోఽయంవాగ్వ్యాపారస్సుశోభనః ।
అనేనప్రీయతాందేవోగోవిందో భక్తవత్సలః ॥

ఇతిశ్రీమదనంతదేవసూనునా ఆపదేవేనకృతం మీమాంసా
న్యాయప్రకాశసంజ్ఞకం మీమాంసాప్రకరణం

సంపూర్ణమ్.

 అథ పూర్వమీమాంసాశాస్త్రవిషయాః

శ్రీమాధవాచార్యకృత జైమినిన్యాయమాలాయాం

ధర్మో ద్వాదశలక్షణ్యా వ్యుత్పాద్య స్తత్రలక్షణైః । ప్రమాణభేద శేషత్వ ప్రయుక్తిక్రమసంజ్ఞకాః । అధికారోతిదేశశ్చ సామాన్యేన విశేషతః । ఊహో బాధశ్చ తంత్రంచ ప్రసంగశ్చోదితాః క్రమాత్ ॥ (ఇతి ద్వాదశాధ్యాయవిషయాః) । తత్రా విధ్యర్థవాద స్మృతయో నామ చేతి చతుర్విధమ్ । ప్రథమాధ్యాయగైః పాదైశ్చతుర్భిర్మానమీరితమ్ ॥ ఉపోద్ఘాతః కర్మభేద మానం తస్యాపవాదగీః । ప్రయోగభేద ఇత్యేతే ద్వితీయాధ్యాయపాదగాః ॥ శ్రుతిర్లింగంచ వాక్యాదివిరోధ ప్రతిపత్తయః । అనారభ్యోక్తిబహ్వర్థసాద్వమ్యర్థా అష్టపాదగాః । ప్రధానస్య ప్రయోక్తృత్వమప్రధానప్రయోక్తృతా । ఫలచింతా జఘన్యాంగ చింతేత్యేతే చతుర్థగాః ॥ శ్రుత్యాదిభిః క్రమస్తస్య విశేషో వృద్ధ్యవర్ధనే । శ్రుత్యాదేర్బలితా చేతి పంచమాధ్యాయపాదగాః ॥ అధికారీ తస్య ధర్మాః ప్రతినిధ్యర్థలోపనే । దీక్షాసత్రం దేయవహ్నీ షష్ఠే పాదేష్వమీ స్థితాః । ప్రత్యక్షోక్త్యతిదేశోస్య శేషస్యానిరూపణమ్ । నామలింగాతిదేశౌ ద్వౌ సప్తమాధ్యాయపాదగాః ॥ స్పష్టలింగాదథాస్పష్టాత్ప్రబలాదపవాదతః । అతిదేశవిశేషాస్స్యురష్టమాధ్యాయపాదగాః ॥ ఊహారంభోథ సామోహో మంత్రోహస్తత్ప్రసంగతః । నవమాధ్యాయపాదేషు చతుర్ష్వేతే ప్రకీర్తితాః ॥ ద్వారలోపో స్య విస్తారః కార్యైక్యం సముచ్చయః । గ్రహసామప్రకీర్ణాని నఞర్థశ్చాష్టపాదగాః ॥ ఉపోద్ఘాతోస్తథా తంత్రావాపౌ తంత్రస్య విస్తృతిః । ఆవాపవిస్తృతిశ్చైకాదశాధ్యాయస్య పాదగాః ॥ ప్రసంగస్తత్రనిర్ణీతిస్సముచ్చయవికల్పనే । ద్వాదశాధ్యాయపాదార్థా ఇతి పాదార్థసంగ్రహః ॥

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౧	౬	థాక్లై	గ్థలే		౨౩	గ్రాహ్య॥ఇతి	గ్రాహ్యేతి
	౧౦	స్మృతి	స్సృతి	౮	౨	దితి॥అ	దిత్య
	౧౪	తూప	ఉప	౯	౧	రాత్॥స	రాత్స
	౧౯	తే॥తత్	తేతత్		౨	యథా॥అధ్వ	యథాఽధ్వ
	౨౦	హుయాదితి	హోతీతి		౬	పురోనువా	నువా
౨	౫	రూపత్వ	త్వరూప		౧౫	లాచ్య।ఐ	లాచ్యఐ
	౧౨	దితి॥అ	దిత్య	౧౦	౪	శ్రుత్యాః	శ్రుతికల్పనా
	౧౯	విధిరపి	విధిరితి				త్వాప్రిక్
	౨	రుచ్య	రిత్యుచ్య		౭	దితి॥లిం	దితిలిం
	౧౩	ఇతీతి	ఇతి	౧౧	౭	హోత్రం	హోత్రి
	౨౦	తత్కరణ	తత్కారణ		౨౧	విషాణ	విషాణా
	౨౩	పత్త్రిః	పత్త్రైః	౧౨	౨౨	సర్వాంప్రిధా	సర్వప్రి
	౨౬	సిధ్య	సిద్ధ్య				ధా
౪	౧౦	యాగః	యాజః		౨౪	లంభా	లంభనా
	౧౩	యాగానాం	యాజానాం	౧౩	౩	వ్రీహిభిర్య	వ్రీహీనవ
	౨౫	ఆతః	అతః			జేతేత్యాది	హంతీత్యా
	౨౬	ద్వైవత్య	దేవత్య			వాక్యాద్వ	దావ్రీహి
౫	౨	తే॥సార్యం	తేసార్యం			నియుక్త	భిర్యజేతే
	౧౨	త్రియా	త్రియా			వ్రీహీణామవహననం	త్యాదివా
	౧౫	త్రికస్యా	త్రికస్యత్రి			స్కారఃవ్రీహీనవ	క్యాద్వనియ
			కస్యా			హంతీత్యాదా	క్తవ్రీహ్యాదీ
	౧౬	క్యే॥అను	క్యేఅను				నాంసంస్కారః
౬	౧౫	పి॥ఆగ్నా	ప్యాగ్నా		౭	అపా	సా
	౨౩	నర్శ	దర్శ		౧౫	సాధన	సాధనక
౭	౩	ద్విర్ధ్యభా	ద్విధ్యభా		౨౩	సంగతిః	సంగతిరి
	౧౧	ఆవఘా	అవఘా				త్యాహుః
	౧౨	దృష్టాంగీ	ంగీ			అర్థ	ఆర్థ

౧౪	౧	ద్వితీయ	ద్వితీయ
	౪	త్వ్యాప్తి	త్ర్యాప్తి
౧౫	౧	పత్త్రేః	పత్త్రేరిత్యాహుః
		ఫలకమా	ఫలకంకేవలా
	౧౧	తత్క	(తత్క
	౧౨	తయా	తయా)
	౧౮	త్వంచ॥	త్వంచ
		ణేత్యర్థః॥	ణ
	౨౦	భావనా॥	భావనా
౧౬	౧	భావ్య	భావ్య
	౨	దుఃఖసాధ్యా	దుఃఖా
	౮	జాతతాదర్థ్యా	జనితాదృష్టో
	౯	దితి।అగ్ని	దిత్యగ్ని
	౨౨	॥ఇతి॥	ఇతి
		తత్త్రైవ	తత్త్రైవ
	౨౩	కంపత్య	ప్రవృత్త్య
౧౭	౮	శాత్వేన	త్వేన
	౧౨	యాగేషు	యాగవిధిషు
	౧౬	స్యార్థ	స్థార్థ
		వాక్యస్య	వాక్యస్థ
	౧౯	స్వాధ్యాయః॥	స్వాధ్యాయః
	౨౩	రూప	రూపా
౧౮	౧౦	విధిః॥	విధిః
		షార్థ	షార్థా
	౨౨	న్వయాత్॥	న్వయాత్
		యాగనేతి	యాగనేతి॥
౧౯	౫	గ్నిహోత్ర	గ్నిహోత్ర
	౧౩	రణార్థ	రణార్థ
	౧౭	త్॥శ్చైవ	చ్ఛైవన
	౨౦	దత్తే॥	దత్తే
	౨౩	ప్యయుక్తః	యుక్తః
		చ్ఛైవన	చ్ఛైవన
౨౦	౬	నచ	నతు
	౮	వచన	వశేన
	౯	ద్భిదః	ద్భిత్పద
	౧౯	ద్భిత్పద	ద్భిద్గుణవిధా
	౨౨	విన్నైక	విన్నైవ
౨౧	౬	దేత	దేవ
	౧౧	చిత్రాత్వ	చిత్వత్వ
	౧౨	ద్విస్య॥	ద్విస్యై
	౧౪	నైకదేవతా	త్వేకదైవా
	౨౩	గయా	గతయా
	౨౪	వాదః	వాదః॥
౨౨	౩	త్।యా	ద్యా
	౪	వాత్॥ఉ	వాదు
	౨౦	విభక్త్యాభిహితతయా కరణకారకశక్త్యాత్తసాతత్కృతయోర్లింగసంఖ్యయోః	విభక్త్యాభిహితయోర్లింగసంఖ్యయోః విభక్త్యాభిహితతయాకరణకారకశక్త్యాత్మసాత్కృతయోః
౨౩	౧	గాక్షీ	గాక్షి
	౨	తతఃక్రియా	స్వతఃక్రియ
	౩	॥క్రియా	క్రియ
	౪	పాష్టిక	పాష్టిక

	౬	చిత్రా	చిత్రత్వ
	౧౧	సర్వ	సర్వత్ర
	౧౯	రుదంతి	రుదంతీతి
౨౪	3	ద్దైవత్య	ద్దేవత్యం
		పాశిష్యమితి॥	ప్రశస్త మితి
	౫	దైవ	దేవ
	౭	మితి	ఇతి
	౧౦	తెజో	తెజో వై
	౧3	ర్థమ	ర్థస్మరణార్థత్వం।అ
	౧౪	త్వమెవ	త్వావగమాత్
	౧౭	నియమెనా దృష్టస్యాంగీ కారాత్	(నియమేనాదృష్టస్యాంగీకారాత్)
౨౫	౫	ర్యః॥నగ	ర్యఃనగ
	౧౮	గ్రహణం॥	గ్రహణం
౨౬	౭	ల్పః॥క్వ	ల్పఃక్వ
	౨3	'రాజన్య	రాజన్య
	౨౪	షామితి	షాం ఇతి
౨౭	౧౪	త్యాదివ	త్యాద్యప
౨౮	౧	ఖ్యానాం	ఖ్యానాం
		యాగానాం	త్రయాణాం యాగానాం జ్యోతిష్టోమసంజ్ఞాపేక్షయాపృథక్సంజ్ఞాత్వయకరణాత్

౨౮	౧	భేదః॥భిన్నః	భేదో భిన్న
	౨	భేదః॥ఇతి	భేద ఇతి
	౪	సంబంధ	సంబంధ
	౫	దైవత్యా	దేవత్యా
	౧౧	(ఉత్పత్తిశి ఇదమధికం ష్టోవిధీయత ఇత్యర్థః)	
	౧౭	వాక్యస్య	వాక్యస్య
		తత్,	తత్ర
౨౯	3	ఫలంపురుషార్థశ్చేతి॥త్రక్రత్వర్థోయథావ్రీహ్యాదిః॥ఫలంయథాస్వర్గాదిః॥పురుషార్థో యథా।జ్యోతిష్టోమాదిః	పురుషార్థ ఉభయార్థశ్చేతి। వ్రీయాజాదిః కేవలక్రత్వర్థః।ఫలంతత్కారణంచ పురుషార్థః।యథాస్వర్గాదిఃజ్యోతిష్టోమాదిశ్చ॥
	౮	పృథక్త్వం	పృథక్త్వమితి॥
	౯	భేదఃఇతి॥	భేదః
	౧౧	యదర్థే	యదర్థం
	౧౨	విధిః॥స్వ	విధిస్వ
	౨౨	సాంగంచ	సాంగంప్రధా
		ప్రధానం	సంకర్మ
౩౦	౧౧	క్వచ	క్వచన
	౧౫	పశొరుపా	పశోరేకత్వానాపా

౩౦	౧౬	ఏవ	ఏవనియోజనంత్య తీయక్షణౌ
౩౧	౬	స్నాయ	స్నాయ్య
	౮	స్నాయ	స్నాయ్య
	౧౦	తతఃపయ	తతోదధిప
		సోభి	యసోదభి
		కర్త్రాభి	క్రిమాదభి
౩౫	౨౫	విధితే	విధిత్వే
౩౬	౧౭	విథే	విధ్ధే
౩౭	౧౩	భిథాన	భిధాన
౩౮	౧౦	జుహోవ్వన	జుహోవ్వస్స
	౧౪	అ ృథా	అన్యథా
	౧౫	వాచ్య	వాచ్యం
	౧౭	దయో	వయో
౪౩	౨౨	జ్జోతి	జ్జ్యోతి
౪౪	౨౧	వ్రితి	ప్రితి
౫౦	౨౫	తత్రాదిద్వయం	తత్ర్యాద్వయం
౫౩	౩	సభ	సచ
౫౫	౧౬	ప్రిక్ర	ప్రివృ
	౨౨	నయ	యన
౫౬	౭	లిజ్ఞాృవది	లిఙ్గాద్వాది
	౯	రూప	రూపాది
		లింగాది	లిఙ్గాది
	౨౩	మవిధత్తే	విధత్తే
౫౮	౧	మితి॥నహి	మితిన
	౫	నివృణతి	నిర్వృత్తి
౫౯	౧౩	తత్సిద్ధస్సో	సిత్సిద్ధం
		మ	సోమ
౬౦	౯	నాన్వయః॥	నాన్వయః
	౧౨	సోమస్య	హోమస్య
	౧౯	త్వేనేతి	త్వేన
౬౪	౧౦	కాయో	కామో
	౨౪	కార్యః॥	కార్యః
౬౬	౮	త్వాత్।వి	త్వాదివ
	౧౭	నర్థ	నర్థ
	౨౫	నైప	నైవ
		శిష్టం	విశిష్టం
౬౭	౧౬	వాక్యవదర్థ॥	వాక్యగత
	౨౫	ఇష్జ	ఇష్ట
౬౮	౨౨	విశిష్ట	శిష్ట
౬౯	౪	త్త్రీవత్	యాత్త్రీవద్యా
౭౦	౧౮	సాఝుడి	స్సఝుడితి
		తితా	తా
	౨౦	క్షేపలాభ	క్షేప
	౨౫	కార్థ	ఏకార్థ
		కర్తరీతి	కర్మణీతి
౭౧	౮	వార్థ	వార్థ
	౧౪	మర్థః	మర్థః
౭౨	౮	కీమితి	కిమితి
	౧౨	మదూ్రప	మాత్ర్రూప
	౧౬	కర్తరీతి	కర్మణీతి
౭౪	౧౫	త్సాంనా	త్సాన్నా
౭౫	౨	పూర్వ	పూర్వసాధన పూష
	౧౩	చిదిద	చిద
౭౭	౧౫	తత్రాస	తత్రానా

౭౮	౧౫	ద్దైశేన	ద్దైశే
౭౯	౭	సంస్కార	సంస్కారే
౮౦	౧౦	యుక్త॥	యుక్తం
	౧౬	కార్యసం	కారం
౮౧	౨	కర్తవ్య	కర్తవ్యతా
	౧౨	కింభావ	కింభావ
౮౨	౨౧	నస్యాత్	స్యాత్
౮౩	౯	జాతెఅసి	జాతెసి
	౧౦	దధ్న్యైన్వ	దధ్యన్వ
	౨౦	యుక్తం॥తె	యుక్తంతె
౮౪	౧౧	త్వాదివి	త్వావి
	౨౪	త్వాదిభి	త్వాదిభి
౮౫	౬	స్త్వెవమా	స్త్వెవమా
	౨౧	షణ్ణణి	షన్నణి
	౨౨	నవమె	నిగదె
	౨౩	యాప	యావ
౮౬	౫	కారై	పకారై
	౧౧	తత్థానా	తస్థానానా
౮౭	౧౭	విధాయాభిక్రి	విధా
		మణంహి	య
౮౮	౨౧	నస్థానా	స్థానా
౮౯	౬	ప్రాకృతా	ప్రకృతా
	౧౦	జ్ఞాతం	జ్ఞాత
౯౦	౨౧	సూయవత్	సూయా
		స్ఫర్శ	యవ్యైతా
౯౧	౧౧	వాదేన	వాదెనా
		సందంశ	సందంశా
౯౪	౨౫	కార	కారక

౯౫	౧౬	(ణాపూ)నెప)	నేష
	౧౮	హోత్రితి	జుహోత్రీతి
౯౯	౬	క్రియా	క్రియా
౧౦౦	౨౧	స్కే	స్కేత్రి
౧౦౧	౪	సాద్యస్కో	సాద్య
			స్కోత్రి
౧౦౩	౧౩	ప్రియుఖ్య	ప్రియుజ్య
౧౦౪	౩	కృతిక	కృతి
	౪	గుణత్వ	గణత్వ
౧౦౬	౩	ఫలంచ	ఫలకంచ
౧౦౮	౪	సుప్రాప్తె	మప్రాప్తె
	౧౦	విధిః	విధిః
		త్వాది	త్వాదిః
౧౧౦	౨౫	జెతెత్యత్రి	యజెతె
		య	త్యత్రి
౧౧౧	౨౩	విధానే	విధానాత్
౧౧౨	౨౪	దైక్ష్య	దైక్ష
౧౧౩	౨	దైక్ష్యా	దైక్షా
	౨౫	దుత్పత్తి	ద్యుత్పత్తి
		నైక	నైత
౧౧౬	౯	ధానాత్।వి	ధానాదె
	౧౧	రగ్నిస్నాన॥	రగ్నిస్నా
			ర్యస్నాన
౧౧౭	౨౨	శబ్ధా	శబ్దా
౧౧౮	౧౦	స్థితం	స్థితం
	౨౪	నొభయ	సొభయ
౧౧౯	౧౭	నాధేయం	నామధే
			యాని

౧౧౯ ౧౮ ప్రాప్తి ప్రాప్తి
౧౨౨ ౧౯ మానాధి మాధి
౧౨౩ ౩ శబ్ధో శబ్దో
మిష్టాంతగణమిష్టాం
౧౨౪ ౧౭ మాభూ।యతో మాభూ
౧౨౫ ౧౩ శోధక బోధక
విధినిషేధయోః ఇత్యు
త్తరం ఏతేష్టాం కాబోధ్యాః। విధిరిష్టఫ
లానిష్టపరిహారఫలోపరః॥ ప్రేరితో
స్మీతిపూర్వ్వధీర్వారితోస్మీతిచాపరే।
విధేయస్యేష్టహేతుత్వం విధినాచ
ప్రమీయతే॥ నిషేధేననిషేధ్యస్యప్ర
త్యవాయనిమిత్తతా। విధిశ్చాధికరో
త్యన్యకారణేనాప్రవర్తితః రాగాది
నాప్రవృత్తాంతునిషేధస్తద్విలక్షణః।
పఙ్క్వర్జితోలిఙాదిశ్చ విధిబోధస్య
కారణం॥ లిఙాద్యనుగృహీతస్తున
ఞ్నిషేధస్యబోధకఃఇతి

౧౨౬ ౧౩ బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణా
౨౧ నప్రత్యయ ప్రత్యయస్య
స్యనఞా నఞాఽ
౨౩ నఞా నఞా
౧౨౭ ౪ వియుక్తో విముక్తో
౧౩౧ ౨౪ తదను తదనను
౧౩౨ ౧౦ సారో సారోదీ
౧౩ ప్రకృతం ప్రకృతం॥
౧౪ భావ్యకా భావ్యికా
౧౩౪ ౧౩ కారణత్వే కారణ
న త్వేనా
౨౨ హితస్య హితస్యప్ర
వర్తనాసామాన్యస్య
౧౩౫ ౧౫ యతేతి యతెతేతి
ప్రతీతెతె ప్రతీతే
౧౩౬ ౧౬ ప్రతీతిః ప్రతీతేః
౧౮ ప్రయుజ్య ప్రయుజ్య